

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Etiikanopetuksen teoriaa ja kokemuksia

Henriikka Clarkeburn

Viikin opetuksen kehittämispalvelut
Julkaisuja 2/2006

ETIIKANOPETUKSEN TEORIAA JA KOKEMUKSIA

Henriikka Clarkeburn

**Viikin opetuksen kehittämispalvelut
Julkaisuja 2/2006**

Julkaisija:

Helsingin yliopisto
Viikin opetuksen kehittämispalvelut (VOK)
PL 62, 00014 Helsingin yliopisto
<http://www.helsinki.fi/vok>

Tekijä:

Henriikka Clarkeburn

Julkaisun nimi:

Etiikanopetuksen teoriaa ja kokemuksia

Asiasanat:

etiikka, etiikanopetus

Sarjan nimi ja numero:

Viikin opetuksen kehittämispalvelut, julkaisuja 2/2006

ISBN:

952-10-3280-4

Kokonaissivumäärä:

83

Kieli:

suomi

Yliopistopaino, 2006
Helsinki

SISÄLLYS

Esipuhe	6
1 Johdanto	8
2 Mitä on etiikka?	9
3 Eettinen analyysi	12
Eettisten kysymysten ja ongelmien tunnistaminen.....	12
Osallisten tunnistaminen.....	14
Vaihtoehtoiset ratkaisut ja niiden vaikutukset	15
Vastuut, velvoitteet ja oikeudet	16
Oman aseman huomioiminen	16
Eettinen analyysi käytännössä.....	17
4 Eettinen päätöksenteko	19
Hyötyeettiset lähestymistavat	20
<i>Kaikkien yksilöiden hyöty</i>	22
<i>Yhden yksilön hyöty eli yksilöetiikka</i>	27
<i>Yhteisöetiikka</i>	30
<i>Ihmisuhdelähestymistapa</i>	35
Periaatteisiin perustuvat lähestymistavat.....	37
<i>Yleisesti hyväksyttävät loogiset säännöt</i>	37
<i>Valintaetiikka</i>	41
Hyve-eettinen lähestymistapa.....	42
Omien arvojen ja eettisten taitojen yhteys	44
5 Miten etiikkaa opitaan?	46
Omien taitojen kehittäminen	46
<i>Vastaväittämät</i>	46
<i>Ajatukset sanoiksi</i>	48
<i>Todentuntumaa</i>	49
Etiikan opettaminen muille	49
<i>Arvot avoimiksi</i>	50
<i>Haastavia kysymyksiä</i>	52
<i>Esimerkin voima</i>	53

6 Esimerkkejä etiikan opetuksesta.....	55
Eettisen argumentaation perusteet	56
Arvojen avaamisharjoitus.....	60
Ammattietiikka tutuksi	62
Opiskelun etiikkaa.....	64
Tutkimusetiikka tutuksi.....	66
Arvojen huutokauppa.....	67
Etiikan draamatyöpaja	69
LÄHTEET	74
Liite 1: Hankkeen loppuraportti	75

ESIPUHE

Akateeminen asiantuntija kohtaa työssään erilaisia ongelma-, valinta- ja päätöksentekotilanteita, joissa on punnittava myös eettisiä näkökulmia. Eettisten kysymysten havaitseminen ja perusteltujen päätösten tekeminen on taito, joka kehittyy harjoittelussa. Korkeakouluissa vuonna 1999 ammattietiikan opetusta kartoittaneen työryhmän loppuraportin mukaan oman asiantuntijuusalan etiikan opetus on vielä vähäistä. Tutkimusetiikka otetaan huomioon opetusohjelmassa jo melko hyvin, mutta tämän lisäksi opiskelija tarvitsee oman tieteenalan eettisten kysymysten pohdinnan ohjausta (Myyry 1999).

Helsingin yliopistossa on kiinnitetty huomiota ammatti- ja tutkimuseettisen osaamisen edistämiseen useassa eri yhteydessä. Opetuksen ja opintojen kehittämishjelman esittämän laadukkaan maisteritutkinnon yksi osa-alue on tutkimus- ja ammattietiikan taju, tutkimuspoliittisessa ohjelmassa esitetään yhdeksi kehittämiskohteeksi tutkimusetiikka ja sen tieteenalakohtaisesti painottuva koulutus, Helsingin yliopiston strategiassa mainitaan, että tutkimus- ja ammattieettiset kysymykset otetaan vakavasti ja Helsingin yliopiston tutkimuseettinen työryhmä suosittelee koulutuksen lisäämistä opiskelijoiden tutkimuseettisen tietoisuuden lisäämiseksi. Etiikan opetuksen kehittäminen on siis ajankohtainen ja tärkeäksi koettu teema.

Viikin opetuksen kehittämispalvelut -hankkeen yhteydessä toteutettiin loppuvuodesta 2005 etiikan opetuksen kehittämiseen liittyvä erikoisteema, jonka asiantuntijana toimi PhD Henriikka Clarkeburn. Viikin kampuksen tiedekunnissa (biotieteellinen, eläinlääketieteellinen, farmasian ja maatalous-metsätieteellinen) on oppiaineita, joissa on esimerkillisellä tavalla nostettu esille omaan alaan liittyviä eettisiä kysymyksiä, mutta opetus ei ole ollut mitenkään systemaattista eri tiedekunnissa. Lähtökohtana eettisen opetuksen kehittämisessä oli olemassa olevan opetuksen kartoittaminen ja etiikan opetuksesta kiinnostuneiden opettajien tukeminen. Lisäksi erittäin tärkeänä periaatteena oli sitoa etiikan opetus tieteenalan substanssiopetukseen ja toteuttaa opetus yhdessä substanssiopettajan kanssa. Raportti etiikanopetuksen kehittämisestä on tämän oppaan liitteenä.

Tässä oppaassa esitellään Henriikka Clarkeburn'in kehittelemät eettisen päätöksenteon työkalut. Lisäksi oppaassa on muutama esimerkki toteutetuista opetustilanteista. Kiitän opettajia, jotka ovat antaneet käyttöön kuvauksen omasta opetuksestaan. Nämä ovat arvokas lisä oppaassa ja osoittavat konkreettisesti, kuinka pienilläkin asioilla saadaan tieteenalaopetukseen integroitua etiikan opetusta.

Kiitän lämpimästi Henriikka Clarkeburn'ia oppaan kokoamisesta ja paneutumisesta erityisesti Viikin kampuksen tieteenalojen eettisiin kysymyksiin. Haluan lisäksi kiittää kasvatustieteen yo Anu Liukkosta hänen panoksestaan julkaisun viimeistelyssä. Uskon, että opas tulee olemaan ahkerassa käytössä.

Helsingissä 31.5.2006

Lena Levander, MMT

Viikin opetuksen kehittämispalvelut -hankkeen johtaja

Viitteet

- § Helsingin yliopisto. Opetuksen ja opintojen kehittämisohjelma 2004–2006
- § Helsingin yliopisto. Tutkimuspoliittinen ohjelma 2004–2006
- § Helsingin yliopisto. Strategia 2004–2006
- § Helsingin yliopisto. Tutkimuseettinen työryhmä 2005
- § Myyry, Liisa. 1999. Ammattietiikka yliopistoissa: eväitä työelämään.
- § Ammattieettisen opetuksen kartoittamis- ja kehittämisprojektin loppuraportti. Helsinki: Tyylipaino.

1 JOHDANTO

Eettisten taitojen tärkeys on korostunut yhteiskunnallisessa keskustelussa. Vilppi ja väärinkäytökset uutisoidaan huomiota herättävästi, ja etiikka ja moraalit ovat oleellinen osa yhteiskunnallista diskurssia. Etiikka on noussut myös osaksi opetuspoliittista keskustelua sekä valtakunnallisesti että yliopistojen sisällä. Hyvän maisterin määreisiin liitetään Helsingin yliopistossa muun muassa tutkimus- ja ammattietiikan taju.

Tämän Helsingin yliopiston Viikin kampuksella toteutetun etiikanopetuksen kehittämishankkeen kokemusten perusteella voidaan todeta, että kampuksella on runsaasti kiinnostusta etiikan opetuksen kehittämiseen. Opettajat kokevat kuitenkin epävarmuutta etiikan opettajina. Tämän katsotaan yleensä johtuvan puutteellisesta etiikan teorioiden ymmärryksestä sekä vaikeudesta hahmottaa, miten etiikka liitetään luontevaksi osaksi omaa tieteellistä opetusta.

Etiikan opetuksen kehittämisestä on tarjolla vain rajallisesti yliopisto-opetukseen soveltuvaa materiaalia. Erityisenä puutteena voidaan pitää käytännöllisten ohjeiden vähäisyyttä etiikan opetuksen sisällyttämiseksi osaksi olemassa olevaa opetusta. Tämä puute nousi esille hankkeen aikana opettajien kanssa tehdyssä yhteistyössä. Moni opettaja toivoi, että etiikanopetuksesta olisi olemassa jonkinlainen käsikirja, johon he voisivat tukeutua hankkeen loputtua.

Tämä eettisen opetuksen opas on yksi vastaus havaittuun epäkohtaan ja tiedon tarpeeseen. Oppaan tarkoituksena on tarjota opettajille selkeää materiaalia oman etiikan opetuksen kehittämisen tueksi.

Oppaan alkuosassa esitellään eettisen päätöksenteon työkaluja, minkä jälkeen keskitytään siihen, miten eettisiä taitoja opitaan. Oppaan loppuosasta löytyy esimerkkejä siitä, miten etiikkaa voidaan liittää osaksi opetusta riippumatta alasta tai opintojen vaiheesta. Opas antaa teoriapohjaa niille, jotka haluavat ottaa etiikan huomioon omassa opetuksessaan.

2 MITÄ ON ETIIKKA?

Määrittelyn tärkeydestä

Aloitetaan aivan alusta eli siitä, mitä etiikka on. Sanoja *etiikka*, *moraali* ja *arvot* käytetään arkikielessä monin erilaisin usein ristiriitaisin tavoin. Ristiriitaisuudet keskeisimmissä termeissä vaikeuttavat oppimista, sillä kokonaiskuvan hahmottaminen on vaikeaa, ja viesti muuntuu kuulijan mukaan. Termien määrittely on oleellinen osa hyvää eettistä päätöksentekoa, sillä läpinäkyvyys ja selkeys ovat eettisen perustelun keskeisiä hyveitä.

Tämän oppaan lähtökohtana on ajatus etiikasta taitoina. Etiikka taitoina jäsenyy luontevasti länsimaiseen yksilöä ja rationaalisuutta korostavaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Etiikan ymmärtäminen taitoina lähtee oletuksesta, että kaikki ihmiset joutuvat tekemään eettisiä päätöksiä elämässään, valitsivat he minkä tahansa ammatin tai elämäntavan. Etiikan opetuksen tavoitteena tulisi olla sellaisten opiskelijoiden kehittäminen, jotka kykenevät tekemään eettisiä päätöksiä paremmin kuin ennen opetuksen alkua.

Tästä seuraa loogisesti kysymys, miltä näyttää parempi eettinen päätöksenteko. Hyvä päätöksentekoprosessi on läpinäkyvä autonomisen ja laadukkaan prosessin tulos. Kun etiikka käsitetään päätöksentekona, se näyttäytyy kysymyksinä ja väittäminä, joihin ei ole olemassa empiirisiä vastauksia. Eettiset perustelut eivät ole irrallisia moraalista tai arvoista, vaan ne antavat koko päätöksentekoprosessille pohjan ja pysyvyyden.

Etiikan ymmärtäminen taitoina mahdollistaa sekä etiikan opettamisen että oppimisen monikulttuurisessa yliopistossa. Jos valitsisimme arvojen ja moraalin opettamisen, olisi oleellisen tärkeää kyetä perustelemaan, miksi opettamamme arvot ovat juuri niitä, joita tulisi omaksua. Lisäksi tulisi pystyä todistamaan, että opetus kykenee muuttamaan arvoja tai mielipiteitä. Kun etiikka nähdään päätöksentekotaitona, sen oppimisprosessi on tiedollinen. Se jättää yksilölle mahdollisuuden itse valita kuinka hän, omien arvojensa mukaisesti, haluaa näitä taitoja käyttää. Taitojen opettamiseen liittyy siten vähemmän vaikeita eettisiä kysymyksiä.

Mitä tekemistä etiikalla on hyvien tekojen kanssa?

Jos etiikkaa opetetaan taitoina, voiko olettaa, että etiikan teoriat oppinut henkilö tekee eettisesti parempia tekoja kuin henkilö, joka ei ole päässyt harjoittamaan eettisiä taitojaan? Ei välttämättä, sillä hyvät eettiset päätöksentekotaidot ovat vain osa prosessia, jota tarvitaan eettisesti perustellun teon tekoon. Tutkimus tukee jokapäiväistä ymmärrystämme: hyvistä päätöksistä ei välttämättä seuraa hyviä harkittuja tekoja.

Tämä voidaan selittää esimerkiksi näkemällä eettiset teot neljän erillisen askeleen summana (Rest 1986). Askeleista kaksi ensimmäistä, *havaitseminen* ja *ratkaisu*, ovat eettisiä taitoja ja kaksi viimeistä, *priorisointi* ja *sisäinen vahvuus* taas kuuluvat persoonan ja moraalin piiriin.

1. Ongelman havaitseminen

Ihmisten kyvyssä havaita eettisiä kysymyksiä ja väittämiä on sisäsyntyistä vaihtelua. Joillekin maailma on täynnä valtaisia eettisiä kysymyksiä, ja jokainen teko on eettisesti monikerroksinen tapahtuma. Hyvin harva päätös on yksinkertainen kysymys oikean ja väärän välillä: suurin osa on kilpailevien arvojen ja erilaisten elämän paineiden välistä kamppailua. Jotta emme joutuisi painajaismaiseen eettisten pohdintojen sokkeloon, täytyy tietää, mitkä ongelmat ovat todellisia ja tärkeitä. Kyky havaita eettisiä kysymyksiä on opittavissa. Tämä on hyvä uutinen, jos toivomme, että esimerkiksi tutkijat, virkamiehet ja lääkärit ovat eettisesti valveutuneita tekemään hyviä muiden ihmisten arkielämään vaikuttavia päätöksiä.

2. Ongelman ratkaisu

Kun ongelma on tunnistettu, siihen pitää jollain tavoin reagoida. Meillä on aina vähintään kaksi vaihtoehtoa: voimme olla tekemättä mitään tai yrittää aktiivisesti hakea ongelmaan ratkaisua. Tärkeää on löytää eettisesti perusteltavissa oleva ratkaisu ongelmaan.

3. Eettisen ratkaisun priorisointi

Ongelmalle on löytynyt nyt tavalla tai toisella ratkaisu. Seuraava askel on sitoutua toteuttamaan eettisesti perusteltu ratkaisu. Halu olla eettisesti hyvä ihminen on vain yksi monien muiden halujen ja tavoitteiden joukossa. Muita haluja voivat olla esimerkiksi olla pidetty, omata taattu taloudellinen turvallisuus, elämänmukavuus tai uramahdollisuudet.

4. Sisäinen vahvuus tehdä oikein

Kun päätös on tehty ja on valittu eettisesti perusteltavissa oleva ratkaisu ongelmaan, edessä on vielä viimeinen este. Jokainen joutuu pohtimaan oman eettisen päätöksensä lujutta, jos ulkopuolelta lisätään painetta valita toisin.

Restin tutkimus esittää, että nämä neljä eettisten tekojen askelta ovat loogisesti toisistaan riippumattomia. Voit olla hyvä ratkaisemaan ongelmia (askel 2), mutta vain jos ne on osoitettu sinulle ensin. Voit myös nähdä ongelmat selkeästi ja kirkkaasti sekä ratkaista ne nopeasti ja tarkasti, mutta tehdä todellisuudessa erilaisia ratkaisuja, sillä eettinen perusteltavuus ei ole korkealla arvohierarkiassa-si.

Restin mallin kaksi ensimmäistä askelta, *kysymyksen ymmärtäminen* ja *ratkaisun löytäminen*, liittyvät siihen, mitä yllä on määritelty etiikaksi. Kaksi viimeistä askelta, *eettisen ratkaisun priorisointi* ja *vahvuus pitäytyä siinä*, ovat osa henkilökohtaisia arvoja ja moraalia. Etiikkaa voidaan opettaa: ongelmien havaitsemista, analyysia ja päätöksentekoa voidaan harjaannuttaa, mutta on kovin optimistista

olettaa, että moraaliin voitaisiin suuresti vaikuttaa yhden kurssin tai kirjan avulla. Moraali on tiukassa yhteydessä siihen, mitä me olemme ja keitä me haluamme olla.

Etiikka taitolajina

Voidaan kuvitella etiikan työkalupakki, jossa on kahdenlaisia työkaluja: niitä, joita tarvitaan eettisen kysymyksen tai ongelman havaitsemiseen sekä niitä, joita tarvitaan ongelman ratkaisuun. Nämä työkalut voi kukin koota omaan työkalupakkiinsa opiskelemalla, sillä niiden luonne on tiedollinen. Tämän oppaan tarkoitus on toimia alkusysäyksenä lukijan eettiselle kehitykselle sekä tarjota mahdollisuus koota itselleen nämä työkalut.

3 EETTINEN ANALYYSI

Ennen kuin voimme ratkaista eettisen ongelman, meidän täytyy tiedostaa, onko kyseessä eettinen ongelma ja millainen se on. Eettisen analyysin työkalut, joita on yhteensä viisi, auttavat päätöksentekijää näkemään kysymyksen kokonaisuutena. Eettinen analyysi saattaa tuntua ensimmäisellä kerralla kovin tutulta ja helpoltakin, sillä tiedostamattamme käytämme näitä työkaluja arkisessa päätöksenteossamme. Työkalujen arkisuus kuitenkin vain lisää niiden tärkeyttä.

Seuraavassa on esitelty viisi eettisen analyysin työkalua. Työkalut on esitelty loogiselta tuntuvassa järjestyksessä siten, että lähestyttäessä uutta kysymystä, tilannetta tai ongelmaa, saadaan paras hyöty käyttämällä työkaluja tässä järjestyksessä. Järjestelmä ei kuitenkaan ole joustamaton, vaan eri vaiheita voi soveltaa itselleen sopivassa järjestyksessä. Usein analyysin edistyessä lisääntynyt ymmärrys vaatii edellisten vaiheiden tarkentamista.

Eettisten kysymysten ja ongelmien tunnistaminen

Tämän työkalun ytimenä on tunnistaa, mikä on se varsinainen eettinen ongelma, joka pitää ratkaista tai se eettinen kysymys, johon haetaan vastausta. Eettisen analyysin alussa on usein tuntuma, että käsillä on eettinen kysymys. Usein puuttuu kuitenkin varmuus siitä, mikä se oikeastaan on. Eettiset työkalut on suunniteltu nimenomaan eettisten kysymysten ratkaisuun. Työkalujen käyttö muunlaisten kysymysten ratkaisemiseen ei ole hedelmällistä, samoin kuin eettisten kysymysten ratkaisu esimerkiksi tieteellisin argumentein ei useinkaan tuota tyydyttävää ratkaisua.

Kokemus on osoittanut, että eettisten kysymysten ja ongelmien tunnistaminen on eettisen analyysin vaikeimmin hallittava työkalu. Eettiset kysymykset kietoutuvat usein moniin empiirisiin ja juridisiin kysymyksiin, eikä arkikieli tarjoa helppoja keinoja erotella niitä toisistaan. Eettisen päätöksenteon avaaminen analyttisena tehtävänä on lisäksi monelle uusi ja vieras, ja siihen tarvittavat taidot ovat kehittymättömiä.

Mitä ovat siis eettiset kysymykset, joiden ratkaisemiseksi tämän oppaan eettiset työkalut on kehitetty? Eettisiä kysymyksiä tai väitteitä eivät ole ne, joihin voi löytää vastauksen tai perustelun olemassa olevan tai mahdollisen empiirisen tiedon pohjalta. Eettisiin kysymyksiin ei myöskään ole yksiselitteisiä vastauksia. Kysymykset, joihin ei ole empiiristä vastausta, mutta yksimielisyys siitä, mitä tulisi tehdä tai mikä on oikein, ovat moraalisia kysymyksiä.

Esimerkkejä nimenomaan eettisistä kysymyksistä ovat:

- § Miten opettajan tulisi jakaa rajallista aikaansa opiskelijoiden kesken?
- § Mitä meidän tulisi tutkia?
- § Tulisiko kantasoluja käyttää tutkimuksessa?
- § Millainen on hyvä ihminen?
- § Tulisiko yhteiskunnan maksaa opintotukea?

Merkittävä haaste eettisen ongelman määrittelyssä on se, että monet kysymykset näyttävät eettisiltä, mutteivät ole sitä todelliselta olemukseltaan. Samoin ongelmat voidaan mieltää tieteellisiksi, vaikka ne todellisuudessa ovat eettisiä.

Esimerkin tällaisesta tilanteesta antaa tutkijaryhmä, joka pohtii, tulisiko tutkimuskohteena oleva eläin pyydystää loukkuun, jossa se kuolee heti vai loukkuun, jossa se pysyy elävänä, kunnes se lopetetaan laboratorioissa. Ryhmän keskustelu ei etene, ja analyysin tekeminen tuntuu mahdottomalta. Keskustelun edetessä käy ilmeiseksi, ettei eettisillä työkaluilla pystytä löytämään vastausta ongelmaan. Tutkijat keskustelevat siitä, kumpi loukku minimoi myyrän kokeman kivun, mikä on empiirinen kysymys. Voimme ainakin kuvitella kokeen, joka mittaa myyrän kokemaa kipua tämän joutuessa loukkuun, ja päättää tieteellisin argumentein kumpi loukku tulisi valita.

Koska eläinten hyvinvointi sinällään vaikuttaa eettiseltä aiheelta, ja sisältääkin merkittäviä eettisiä kysymyksiä, on ryhmä vakuuttunut siitä, että he pohtivat eettistä ongelmaa ja yrittää ratkaista sitä eettisin työkaluin. Keskustelun taustalla on selkeä eettinen kysymys, jota ryhmä ei tunnista tai havaitse: millaisin kriteerein myyrän loukku tulisi valita? Huomaamattaan ryhmä onkin vastannut tähän kysymykseen. Tutkijoilla on sanaton yksimielisyys siitä, että loukun tulisi olla sellainen, joka minimoi myyrän kokeman kivun.

Tämä esimerkki valaisee myös toista eettisten keskusteluiden ongelmaa. Varsinaista eettistä kysymystä ei usein tunnisteta, vaan se ohitetaan ilman asianmukaista huomiota, ja siihen liittyvät päätökset otetaan annettuina. Tässä tapauksessa varsinainen eettinen kysymys on siis loukun valintakriteeri, johon ei ole selkeää empiiristä tai yksiselitteistä moraalista vastausta. Vaihtoehtoisia ratkaisuja voivat olla joko loukun valinta taloudellisin kriteerein tai siten, että valinta tukee parhaiten tutkimuksellisia tavoitteita. Ratkaisu voi olla myös sellainen, joka minimoi eläimen kokeman kivun. Kaikkiin näihin voidaan esittää eettisiä perusteluja. Keskeiseksi kysymykseksi muodostuu valinta, mikä näistä perusteluista on eettisesti pätevin. Koska tieteellisiin kysymyksiin tulee vastata tieteellisin argumentein ja eettisiin kysymyksiin eettisin argumentein, on oleellista tiedostaa, millaisesta kysymyksestä on kyse.

Koska eettisten kysymysten tunnistaminen on usein vaikeaa, voidaan erilaisia tilanteita ja kysymyksiä lähestyä esittämällä seuraavanlaisia apukysymyksiä, jotka auttavat löytämään ongelman ytimen:

- § Mitkä on ne arvo- tai peruslähtökohdat, joiden asemaa kyseinen tilanne tai ratkaisu kyseenalaistaa?
- § Mitkä osatekijät tekevät tästä tilanteesta ongelmallisen?
- § Mitkä ovat ne varsinaiset kysymykset tai ongelmat, joihin haetaan ratkaisua?

Jos hyväksymme ajatuksen, että etiikka on taitoja, hyväksymme myös, että niiden oppimiseksi tarvitaan harjoittelua. Kuten lumilautailua ei voi oppia lukemalla, vaan pitää päästä rinteeseen, ei myöskään eettisiä taitoja pysty harjaannuttamaan ainoastaan lukemalla. Tässä oppaassa on jokaisen kappaleen lopussa oman harjoittelun tueksi apukysymys, jota voi käyttää oman harjoittelunsa tukena.

Valitse mielessäsi eettisesti ongelmallinen tilanne omasta työ- tai opiskelumaailmastasi ja tunnista sen tärkeimmät eettiset kysymykset.

Osallisten tunnistaminen

Osallisia eettiseen päätökseen ovat kaikki ne, joihin mahdollinen päätös tai ratkaisu vaikuttaa. Osallisten lista voi vaihdella yhdestä ihmisestä koko maailman väestöön. Hyvä eettinen päätös perustuu laajaan ymmärrykseen siitä, keneen päätös vaikuttaa eli ketkä ovat tilanteessa osallisia. Tämä ajatus perustuu oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon kunnioitukseen. Jokaisella, johon päätös vaikuttaa, on oikeus tulla ainakin tunnistetuksi osalliseksi. Lopputuloksessa ei ehkä pystytä huomioimaan kaikkia osallisia tai edes haluta niin tehdä, mutta proseduraalisen oikeudenmukaisuuden nimissä, tulisi edes tietää, ketkä on suljettu tärkeiden osallisten listalta pois päätöstä tehtäessä.

Kaikki osalliset eivät ole samanarvoisia. Hyvän päätöksenteon edistämiseksi on hyvä jakaa osallisia eettisesti erilaisiin ryhmiin. Yksi tapa jakaa osallisia on ryhmitellä heidät ensisijaisiin ja toissijaisiin osallisiin. Ensisijaiset osalliset ovat niitä, joihin päätös vaikuttaa suoraan ja ehdottomasti. Valittiin mikä tahansa ratkaisu, se vaikuttaa ensisijaisiin osallisiin. Esimerkiksi opettajan tehdessä päätöksen opintojakson läpikäymiskriteereistä, kaikki kyseisen vuoden opiskelijat ovat ensisijaisia osallisia. Tulevien vuosien opiskelijat ovat toissijaisia, sillä kriteerit saattavat muuttua ennen kuin he aloittavat opintojakson. Tulee muistaa, että myös opettaja on osallinen, sillä päätös vaikuttaa suoraan ja ehdottomasti myös hänen elämäänsä.

Ensisijaiset osalliset tulee huomioida päätöksenteossa tai ainakin esittää eksplisiittisiä perusteluja, miksi kaikkia ensisijaisia osallisia ei huomioida. Toissijaisten osallisten huomioimisessa on enemmän tilaa määritellä, ketkä tulisi ottaa huomioon ja ketkä voidaan perustellusti jättää päätöksentekovaiheessa huomioimatta.

Osallisten joukkoon ei tarvitse lukea vain ihmisiä. Tuntuu luonnolliselta pohtia myös eläinten hyvinvointia, kuten edellä mainitussa loukunvalintaesimerkissä, sillä tehty päätös vaikuttaa eläimiin sekä suoraan että ehdottomasti. Yksittäisten nisäkkäiden huomioiminen ei ehkä tunnu ongelmalliselta, mutta tilanne vaikeutuu, kun mahdolliset osalliset ovat alempia eläimiä, kuten hyönteisiä tai kaloja. Yksittäisten eläinten kanssa voidaan vielä jotenkin pitää kiinni ensisijaisten ja toissijaisten osallisten määritelmistä ja pohtia mahdollisia merkityseroja erilaisten osallisten välillä.

Jos osallisten listaan lisätään muita elollisia luontokappaleita (puut, kukat tai korallit), elinympäristöjä (suoalue, järvi tai aarniometsä) tai elottomia yksiköitä (historiallinen rakennus tai taideteos), mutkistuu tilanne kuitenkin entisestään. Nämä täyttävät usein ensisijaisten osallisten kriteerit, sillä päätökset vaikuttavat niihin suoraan ja ehdottomasti. Esimerkkejä voivat olla muun muassa päätös hakata puu, kuivata suo tai purkaa rakennus. Nämä eivät ole yhteismitallisia tunnistettavien yksilöiden kanssa. Ei ole olemassa mitään selkeää sääntöä, kuinka elollisia luontokappaleita, elinympäristöjä tai elottomia yksiköitä tulisi määritellä osallisiksi. Ensisijaisen tärkeäksi muodostuvat siten perustelut, joita päätöksentekijä käyttää päättäessään, keitä ensi- tai toissijaisia osallisia otetaan huomioon.

Todellisissa päätöksentekotilanteissa tilanteen yksityiskohtien tulee olla tiedossa ennen kuin osallisia voidaan määritellä. Ennakoivasti voidaan keskustella, millaisia osallisyhdistelmiä tietyntyyppisissä päätöksissä tulisi huomioida. Näiden keskusteluiden pohjalta voi olla helpompi lähestyä todellista ongelmatilannetta. Lopullinen valinta tehdään aina tilanteen yksityiskohtien ollessa tiedossa.

**Ketkä ovat osallisia omassa eettisessä ongelmassasi?
Mihin ja miten vedät rajan, ketkä huomioidaan ja keitä ei?
Miten perustelet rajanvedon?**

Vaihtoehtoiset ratkaisut ja niiden vaikutukset

Kun meillä on ymmärrys siitä, millaista ongelmaa tai kysymystä olemme ratkaisemassa ja ketkä ovat siihen osallisia, seuraava askel eettisessä analyysissä on tunnistaa mahdolliset ratkaisumallit. Lähtökohta on, että vaihtoehtoisia ratkaisuja on aina olemassa. Vaihtoehtoja on aina vähintään kaksi: voimme tehdä jotain tai olla tekemättä mitään. Usein vaihtoehtoja on useampia.

Tämä ei tarkoita, että kaikki vaihtoehtoehdot olisivat miellyttäviä tai helppoja, mutta usein on valheellista sanoa, ettei vaihtoehtoja ole. Ensisilmäyksellä vaihtoehtoja on usein vain muutama. Tarvitaan aktiivista ajattelua ja luovaa pohdintaa, jotta kaikki mahdolliset vaihtoehdot löytyisivät. Usein vanhat toimintamallit ja rutiinit sanelevat pohdittavat vaihtoehdot. Tämä säästää aikaa, mutta ei välttämättä tuota parhaita mahdollisia päätöksiä tai vastauksia. Asioiden rohkea

avaaminen saattaa tuottaa vaihtoehtoja, jotka ratkaisevat koko ongelman jo tässä vaiheessa.

Mitkä ovat vaihtoehtoiset ratkaisut sinun eettiseen ongelmaasi?

Vastuut, velvoitteet ja oikeudet

Todellisia päätöksiä ei tehdä tyhjiössä. Kaikkia päätöksiämme ympäröivät lait, sopimukset, ohjeet ja tehdyt lupaukset. Määritelmällisesti on tärkeää huomata, ettei se, mikä on laillista ole välttämättä eettistä. Myöskään se, mikä on eettistä, ei välttämättä ole laillista.

Sosiaalisessa tilanteessa valehtelu saattaa olla moraalisten velvoitteiden vastaista toimintaa, mutta sitä on vaikea määritellä laittomaksi. Laki voi myös määrätä tekoja, joita ei katsota eettisesti hyväksyttäväksi, kuten kuolemantuomion tai pakollisen asevelvollisuuden. Lain tulkinnassa on myös erilaisia eettisiä tulkintoja. Konkurssin tehneen velkasaneeraus saattaa tuntua eettisesti oikeutetulta, mutta lain mukaan sitä ei tarvitse järjestää. Sekä lailliset että eettiset oikeudet ja velvollisuudet takaavat eri osallisille tiettyjä oikeuksia ja määrittelevät vastuita, joita osallisten tulisi kantaa. Usein nämä päätöksenteon ulkopuoliset tekijät rajoittavat vaihtoehtoisia ratkaisuja.

Tässä vaiheessa on usein hyvä palata aikaisemmin määriteltyihin toimintavaihtoehtoihin. Voi hyvinkin käydä niin, ettei yksikään tai vain yksi vaihtoehtoista on mahdollinen, jos ei haluta rikkoa joko lakia tai tunnistettuja eettisiä oikeuksia ja velvollisuuksia. Tällöin tulee pysähtyä miettimään, onko vaihtoehtoja mahdollisesti enemmän tai todeta, että päätös on tässä tapauksessa tehty vaihtoehtojen vähetessä yhteen.

Mitkä lait, säädökset ja oikeudet rajoittavat päätöksentekoa omassa eettisessä ongelmassasi?

Oman aseman huomioiminen

Eettisiä päätöksiä tekevät ihmiset, jotka elävät ristipaineiden ja tilanteiden monikerroksisessa maailmassa. Ihmiset vaikuttavat toisiinsa, ja valinnat vaikuttavat ihmisiin. Päätöksentekijällä on myös oma erityinen persoonansa ja henkilöhistoriansa. On epärealistista olettaa, että eettisiä päätöksiä tehdessämme voisimme astua ulos omasta elämästämme ja valita täysin puolueettoman lähestymistavan.

Tällainen päätöksenteko voisi olla jopa epäeettistä. Kannamme erityistä vastuuta läheisistämme, eikä kaikkien kohtelevinen yhtäläisesti ole ehkä eettisesti perusteltavissa. Oman tilanteen ei kuitenkaan pidä antaa sokeasti määrätä eettistä päätöksentekoa. Tietty etäännyttäminen on tärkeää ja oleellista hyvälle eettiselle päätöksenteolle. On hyvä tiedostaa, kuka on, missä seisoo ja miten oma ympäristö, kokemukset ja tilanne saattavat vaikuttaa eettiseen päätöksentekoon.

Informaationkeruuseen liittyvää puolueellisuutta lisäävät vielä jokaisen päätöksentekijän oma maailmankuva, kokemukset ja läheiset ihmiset. Jos meillä on ollut huonoja kokemuksia jostain ihmisryhmästä, etsimme helposti jatkossakin heistä negatiivista tietoa. Samoin jos uskomme kasvissyönnin eettiseen paremmuuteen, arvioimme muita ihmisiä helposti tämän teon perusteella.

Puolueellisuutta ei voi kokonaan voittaa, mutta sen vaikutusta voi hallita. Jo tietoisuus omasta puolueellisuudestaan voi muuttaa merkittävällä tavalla sen, miten kohtaamme uutta tietoa. Itsekriittisyytemme lisääntyy ja voimme kognitiivisesti ohjeistaa itseämme katsomaan tilanteita laajemmin sekä tunnistaa omat uskomuksemme ja eksplisiittisesti etsiä niille vasta-argumentteja. Läpinäkyvyyteen kuuluu myös sisäisen läpinäkyvyyden lisääminen eli omien toimintatapojen tunnustaminen sekä epäloogisten mallien vähentäminen. Tietoisuus on tämän läpinäkyvyyden ensiaskel, joten introspektio on oleellinen osa hyvää eettistä päätöksentekoa.

Mitkä henkilökohtaiset arvot, ihmissuhteet ja kokemukset saattavat vaikuttaa omiin eettisiin päätöksiisi?

Eettinen analyysi käytännössä

Osa yllä esitellystä eettisestä analyysistä tapahtuu luonnostaan ja tiedostamatta. Analyysi tapahtuu usein silmänräpäyksessä, ja olemme tehneet ratkaisumme ennen kuin edes tiedostamme, että kyseessä on eettinen päätös. Luonnollisuus ja nopeus eivät kuitenkaan takaa prosessin laatua. Vaarana on, että mitä enemmän teemme päätöksiä niitä tiedostamatta, sitä enemmän omat asenteemme, historiamme ja arvomme ohjaavat päätöksiämme. Vaarana on tällöin, että uusissa tilanteissa tehdään päätöksiä sellaisten vanhojen mallien pohjalta, jotka ovat sopimattomia kyseiseen tilanteeseen. Jos läpinäkyvyys otetaan vakavasti, tiedostamaton päätöksenteko on vajavaista eettistä päätöksentekoa.

Tästä johtuen näiden askelten läpikäyminen ainakin ajoittain vaikeiden eettisten kysymysten kohdalla on hyödyllistä. Analyysi mahdollistaa oman eettisen lähestymistavan tarkistuksen ja vähentää riskiä tehdä päätöksiä vanhasta tottumuksesta, vaikka todellisuus on radikaalisti muuttunut. Analyysi antaa myös mallin, jonka avulla voi keskustella vaikeista eettisistä kysymyksistä muiden osallisten tai päätöksentekijöiden kanssa. Usein eettinen ristiriita juontaa juurensa erilaisen

kysymyksen määrittelemiseen, osallisten vaihtoehtoiseen jaotteluun tai vastuiden ja oikeuksien toisenlaiseen määrittelyyn.

Ihminen, joka kykenee purkamaan auki oman eettisen analyysinsa, on keskustelu- ja väittelytilanteissa vahvoilla. Hän kykenee vastaamaan esitettyyn kritiikkiin ja tekee todennäköisesti parempia päätöksiä, jotka perustuvat kokonaisvaltaisempaan ymmärrykseen tilanteesta, johon etsitään ratkaisua.

Luonnollisesti kaikissa tilanteissa ei ole aikaa, eikä järkeäkään, käydä läpi täydellistä eettistä analyysia. On paljon tilanteita, jotka riittävästi muistuttavat toisiaan ja joissa jo löydetyt periaatteet toimivat hyvinä eettisinä ohjenuorina. Pienissä kysymyksissä täydellinen analyysi olisi ehkä saivartelua ja ajanhukkaa. Merkittävisissä kysymyksissä ja uudenlaisissa tilanteissa analyysi on kuitenkin verraton työkalu. Sen käyttö muuttuu nopeasti sisäistetyksi tarkistuslistaksi, jota voi käyttää ilman, että tarvitsee ottaa opasta esiin. Analyysin oppii kuitenkin vain sitä käyttämällä, ja sen tehokkuus lisääntyy, jos sitä voidaan käyttää yhdessä vaikeiden asioiden ymmärtämiseksi.

4 EETTINEN PÄÄTÖKSENTEKO

Eettinen analyysi tuottaa selkeän kuvan eettisestä kysymyksestä tai ongelmasta. Hyvä analyysi ei kuitenkaan vielä ratkaise ongelmaa tai tuota vastausta kysymykseen. Usein analyysin aikana hahmottuu, mikä päätös tuntuu parhaimmalta, mutta perusteluja siihen analyysi ei kuitenkaan tuota. Analyysin tehtyään päätöksentekijä on tunnistanut ratkaistavan kysymyksen, ymmärtää kysymyksen luonteen sekä sen, mikä tekee juuri siitä eettisen ongelman. Hän on määritellyt osalliset ja pystyy perustelemaan, miten ne on valittu. Päätöksentekijä tiedostaa myös, mitä vaihtoehtoja hänellä on kyseisessä tilanteessa sekä miten hänen oma historiansa, tapansa tulkita tietoa ja hänen arvonsa mahdollisesti vaikuttavat päätöksentekoon. Seuraavaksi päätöksentekijän tulee ottaa käyttöönsä eettisen päätöksenteon työkalut. Niiden avulla hän kykenee muodostamaan perustellun ratkaisun havaitsemaansa ongelmaan.

Eettisiin ongelmiin on useita erilaisia lähestymistapoja, ja jokainen niistä pohjautuu erilaisiin arvoihin ja maailmankuvaan. Erilaiset päätöksenteon työkalut tuottavat usein erilaisia vastauksia käsillä olevaan eettiseen ongelmaan tai kysymykseen. Mikään näistä työkaluista ei ole täydellinen eikä se ainoa oikea. Kaikki työkalut pohjautuvat pitkään filosofiseen traditioon ja mahdollistavat ongelman tai kysymyksen tarkkailun tietystä näkökulmasta.

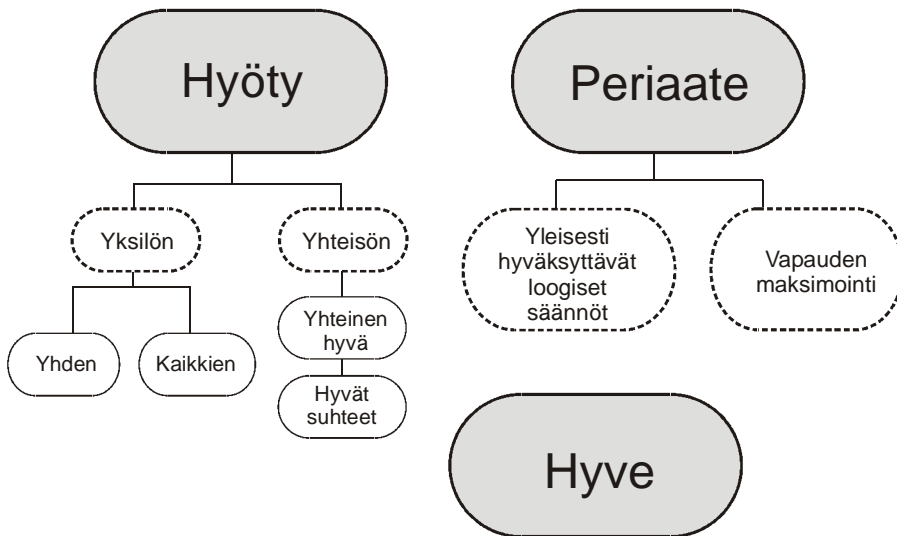
Työkalujen käyttö lisää päätösten läpinäkyvyyttä, sillä niiden avulla pystytään avaamaan päätöstä ohjaavat arvot ja oletukset. Työkalut antavat eettisille keskusteluille rakenteen. Usein meiltä puuttuu yhteinen kieli, jolla keskustella eettisistä erimielisyyksistä viittaamatta ihmisten henkilökohtaiseen moraaliin, mikä puolestaan edistää usein keskustelun luisumista umpikujaan.

Päätöksenteon työkalujen tärkein tehtävä on tarjota eettisesti pätevä perustelu valitulle ratkaisulle. Ne eivät sinällään kerro, mikä on oikein tai väärin. Työkaluista ei voi muodostaa automaattia, joka tuottaisi varmuudella oikean eettisen vastauksen, eettisen analyysin tulokset oikein syötettynä. Ne ovat siis nimenomaan työkaluja, joilla voidaan rakentaa ja muodostaa perusteluja eettisille ratkaisuille.

Työkalujen hyvyys riippuu niiden käyttäjän taidoista. Eettisen päätöksenteon työkaluja opetettaessa moni ahdistuu usein jossain vaiheessa huomattessaan, että työkaluja voidaan käyttää myös perustelemaan ratkaisuja, jotka tuntuvat intuitiivisesti täysin moraalittomilta. Tämä on osaltaan totta. Työkalut eivät takaa ratkaisujen eettisyyttä, sillä väärinkäytettyinä niillä voidaan toki perustella myös selkeästi epämoraalisia vaihtoehtoja. Tulee kuitenkin muistaa, että taustalla olevien oletusten eettisyys on usein mahdollista kyseenalaistaa. Näiden oletusten epäjohtonmukainen käyttö usein myös murentaa ratkaisun pohjan.

Eettisen päätöksenteon työkalut voidaan jakaa kolmeen selkeästi erilaiseen ryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä oikea ratkaisu perustellaan *lopputuloksen* avulla. Ratkaisu on eettisesti perusteltu, kun sen tuottama lopputulos on eettisesti hyväksyttävä. Seuraavassa ryhmässä ratkaisun oikeellisuus perustuu päätösten *perusteluihin*. Ratkaisu on siis hyvä, kun se on tehty tiettyjen perusteiden ja periaatteiden mukaisesti. Viimeisessä ryhmässä päätöksen perustelut ovat sidonnai-

sia itse päätöksentekijään. Eettisen päätöksenteon työkalut voidaan yllä olevien määritelmien perusteella jakaa seuraavanlaisiin lohkoihin. Hyötyeettiset lähestymistavat ovat niitä, jotka pohjaavat lopputulokseen. Periaatteisiin pohjaavat ovat omana ryhmänään, ja hyve-eettinen ajattelu, joka pohjautuu ajatukseen hyvästä ihmisestä, muodostaa oman itsenäisen ryhmänsä.

Kuvio 1: Eettisen päätöksenteon kolme työkalupakkia

Hyötyeettiset lähestymistavat

Kun eettisiä kysymyksiä lähestytään hyödyn näkökulmasta, määritelmä ratkaisujen hyvyydestä pohjautuu päätöksen tuottaman konkreettisen lopputuloksen hyvyyteen, ei itse päätöksen oikeuteen tai hyvyyteen. Päätösten hyvyys mitataan ainoastaan niiden kyvyllä maksimoida hyöty. Usein puhutaan parhaasta mahdollisesta *nettohyödyistä* eli sellaisesta ratkaisusta, jossa hyödyn ja haitan summa on mahdollisimman suuri. Hyötyetiikassa perusajatus on, ettei eettisesti voida perustella ratkaisuja, joissa jätetään käyttämättä mahdollisuus tehdä suurinta mahdollista hyvää. Toisinpäin käännettynä, eettisesti ei voi perustella, miksi jättäisi käyttämättä mahdollisuuden tehdä hyvää. Hyötyeettisesti teko on hyvä silloin, ja vain silloin, kun se maksimoi tuotetun hyödyn.

Oleelliseksi kysymyksiä hyötyyn perustuvassa lähestymistavassa muodostuvat hyödyn ja haitan määritelmät, kuinka pitkällä aikavälillä hyötyä ja haittaa arvioidaan, keiden hyöty huomioidaan ja se, miten hyötyä mitataan. Filosofisessa traditiossa hyöty on usein määritelty osallisten kokemana onnellisuutena. Hyötynä

voidaan kuitenkin pitää kaikkea, mitä tavoitellaan ja halutaan, ja haittana taas sitä, mitä yritetään välttää. Haitta ja hyöty määrittelevät, mitä pidämme elämässä tavoittelemisen arvoisena. Se, mikä on meille tärkeää, on osa henkilökohtaista arvomaailmaamme ja moraaliamme.

Vertailu on tärkeää hyötyeettisessä päätöksenteossa. Jos raha ei tarjoa sopivaa hyödyn yhteismitallista määrettä, on tutkittava muita tapoja muuttaa eri ihmisten kokemat, mahdollisesti hyvin erilaiset, hyödyt määreiksi, joita voidaan verrata ja summata. Arkikielessä on vaikea mieltää, mitä tarkoitetaan, jos sanotaan, että Ulla on viisi kertaa onnellisempi kuin Kaisa. Vielä vaikeampaa on ymmärtää, mitä tarkoitetaan, jos sanotaan Ullan kokeman turvallisuuden olevan kolme kertaa suurempi kuin Kaisan kokeman mielihyvän. Tämä on yksi hyötyeettisen lähestymistavan vaikeimpia alueita, sillä ei ole olemassa yksiselitteistä vastausta siihen, miten erilaisia hyötyjä mitataan ja verrataan. Jokainen, joka perustelee eettisiä päätöksiään hyötyeettisesti, joutuu siis miettimään kussakin tilanteessa sopivan hyödyn mittarin ja sen, miten erilaiset hyödyt yhteismitallistetaan.

Hyötyeettiset lähestymistavat nojaavat vahvasti empiiriseen tietoon. Kun päätöksen eettinen oikeutus perustuu lopputuloksen eettiseen hyvyyteen, joudumme käyttämään empiiristä tietoa todistaaksemme, että juuri tämä vaihtoehto maksimoi valitsemamme hyödyn. Tieteellinen tieto on usein kuitenkin ristiriitaista, varsinkin tutkittaessa laajoja yhteiskunnallisia päätöksiä tai uuden teknologian soveltamista. Tällöin kysymys ei ole varsinaisesti eettisestä ongelmasta. Tieteellisen tiedon tulkitseminen on tieteellinen kysymys, johon tulee vastata tieteellisin argumentein.

Todellisuudessa näitä kahta ongelmaa ei voida kuitenkaan erottaa toisistaan. Jos tavoitteena on maksimoida hyöty, eikä pystytä edes kohtuullisella varmuudella sanomaan, mikä vaihtoehtoista maksimoi hyödyn, joudutaan tekemään valintoja, joiden tulisi pohjata tieteellisen tietoon ilman tämän tiedon olemassaoloa. Aina ei voi esittää edes suuntaa-antavia arvioita, ja jopa asiantuntijat ovat erimielisiä siitä, tuottaako jokin vaihtoehto hyötyä vai haittaa. Vaihtoehtojen vaikutukset ovat siten useimmiten väistämättä arvioita. Arvioiden tulisi kuitenkin perustua parhaaseen saatavilla olevaan tietoon ja kattaa mahdolliset haitat ja hyödyt laajasti. Jos ja kun varmuutta vaikutuksista on vaikea saada, voi päätöksenteossa olla avuksi pohtia parasta ja pahinta mahdollista tilannetta jokaisen valinnan jälkeen sekä sitä, kuinka todennäköisiä ne ovat. Näin saadaan ainakin haarukoitua tietoisuuteen mahdolliset ääripäät, jotka edesauttavat näkemään vaikutukset niiden koko laajuudessa.

Hyötyyn perustuvat päätöksenteon työkalut voidaan jakaa kahteen päälohkoon sen perusteella, miten hyötyä mitataan. Ensimmäiseen lohkoon lukeutuvat lähestymistavat, jotka mittaavat yksittäisten *yksilöiden* hyötyä. Voidaan ajatella, että hyödyn mittaaminen voisi tapahtua kysymällä kaikilta osallisilta, mikä on heidän kokemansa hyöty tai haitta eri vaihtoehtoissa. Jos varsinaista kyselyä ei voida järjestää, yritetään parhaalla mahdollisella tavalla arvioida jokaisen osallisen yksilönä kokemaa hyötyä ja haittaa. Toiseen lohkoon kuuluvat lähestymistavat, joissa pohditaan koko *yhteisön* kokemaa hyötyä. Niissä mietitään, mikä yhteisölle, sen jatkumiselle ja toiminnalle on hyväksi. Samalla hyväksytään, että yhteisön hyöty voi olla ristiriitainen yksittäisten osallisten kokeman hyödyn kanssa.

Kaikkien yksilöiden hyöty

Tämän lähestymistavan ytimessä on ajatus yksilöiden yksittäisesti koettujen hyötyjen summan maksimoimisesta. Kaikkien osallisten hyöty on yhtä arvokasta, ja myös erilaiset hyödyt ovat samanarvoisia. Jos Sami sanoo saavansa mielihyvää urheilusta, se on samanarvoista kuin Rikun saama mielihyvä syömisestä. Jokainen saa itse määritellä hyötynsä haluamallaan tavalla. Lähestymistapa on yhteneväinen useiden, hyötyä kulutuspreferenssien avulla mittaavien, talousteorioiden käyttämän hyödyn määritelmän kanssa. Tämä hyödyn määritelmä kantaa mukanaan tasa-arvon ja yksilön vapauden periaatteita.

Tavoitteena on saavuttaa tila, jossa osallisten kokema hyöty verrattuna heidän kokemaansa haittaan on mahdollisimman suuri. Kaikkien yksilöiden hyötyyn perustuva lähestymistapa muistuttaa siten myös demokratian periaatteita. Jos enemmistö osallisista saa hyötyä tietystä vaihtoehdosta, ja heidän hyötyjen kokonaissumma on merkittävästi suurempi kuin se haitta, jota pienempi osallisten joukko kokee, on päätös tämän lähestymistavan puitteissa eettisesti perusteltu.

Käytännössä voi olla vaikeaa kysyä kaikilta osallisilta heidän kokemaansa hyötyä. Tämä onnistuu, jos tehdään päätöksiä rajallisen osallismäärän kanssa. Esimerkiksi, jos opiskelijat kritisoivat kurssin valittua opetustapaa, vaikkapa pakollisia luentoja, voi opettaja valita kaikkien yksilöiden hyötyyn perustuvan lähestymistavan ja antaa opiskelijoille vaihtoehdon suorittaa kurssi esimerkiksi verkkokurssina, tenttimällä tai luennoilla. Jokainen opiskelija määrittelee tällöin kokemansa hyödyn eri vaihtoehdoissa, ja opettaja sitoutuu järjestämään kurssin siten, että opiskelijoiden kokema nettohyöty on mahdollisimman suuri.

Hyöty tulee aina mitata jollain yhteismitallisella suureella. Opiskelijoita voidaan esimerkiksi pyytää pisteyttämään vaihtoehdot asteikolla +5/-5. Opiskelijoilta ei kuitenkaan sen tarkemmin tiedustella, mikä on heidän itselleen määrittelemä hyötynsä. Jos on mahdotonta kysyä osallisilta heidän kokemaansa hyötyä esimerkiksi osallisten joukon ollessa erittäin suuri, heidän ollessa vaikeasti tavoitettavissa tai vielä tuntemattomia tulevia osallisia, on päätöksentekijän tehtävä arvio, miten eri vaihtoehdot hyödyttävät tai haittaavat osallisia. Voidaan esimerkiksi kohtuullisen luotettavasti olettaa, että ihmiset pitävät turvallisuutta hyötynä ja taloudellisia menetyksiä haittana. Hyöty- ja haitta-arviot on tehtävä mahdollisimman hyvän ymmärryksen puitteissa ja kaikella rehellisyydellä, sillä eettiset perustelut, jossa arviot on valittu siten, että ne tukevat omia mielitekoja eivät ole päteviä.

Päätöksenteko kaikkien yksilöiden hyödyn työkalulla

Kun eettisiä ongelmia tai kysymyksiä lähestytään kaikkien yksilöiden hyödyn näkökulmasta, voidaan päätöksenteon kuvitella etenevän loogisesti seuraavien vaiheiden mukaisesti:

- 1) Listaa kaikki osalliset ja vaihtoehdot. Selkeyden saavuttamiseksi voi olla hyväksi piirtää ruudukko, jossa kaikilla mahdollisilla vaihtoehdoilla on oma sarakeensa ja kaikilla osallisilla oma rivinsä. Jotta taulukosta ei tulisi mahdottoman suuri, on järkevää ryhmitellä samanlaisia osallisia.
- 2) Määrittele hyödyn ja haitan haitari. Laske hyöty, haitta tai niiden erotus kaikkien osallisten kohdalla jokaisessa vaihtoehdossa. Jos osallisia on ryhmitelty, täytyy hyödyn ja haitan tulos muistaa kertoa osallisten määrällä jokaisessa ryhmässä.
- 3) Laske yhteen osallisten hyöty- ja haittasummat jokaisen vaihtoehdon kohdalla.
- 4) Tuloksena eettisesti perusteltu ratkaisu on se, joka tuottaa parhaan mahdollisen nettohyödyn.

Seuraava esimerkki osoittaa, miten tämä voi toimia käytännössä. Ohjaajalla on vaikeuksia neljän ohjattavan kanssa. He ovat tyytymättömiä siihen, miten työt on organisoitu, ja ryhmässä on huono yhteishenki. Ohjaaja puolestaan uskoo, että työt on organisoitu tehokkaimmalla mahdollisella tavalla. Ohjaaja tekee tässä tilanteessa valinnan, miten hän tilanteeseen suhtautuu: jatkaako hän nykyisellä tavalla vai etsiikö hän vaihtoehtoisia tapoja järjestää työtehtävät. Ensimmäinen eettinen kysymys on siten, tuleeko, ja missä määrin, ohjattavia kuunnella työnjärjestelyitä tehtäessä.

	Kuunnellaan kaikessa	Kuunnellaan soveltaen	Ei kuunnella lainkaan
Ohjaaja	-3	-1	+2
Ohjattava 1 <i>Erytymättömän tämänhetkiseen</i>	+3	0	-3
Ohjattava 2 <i>Kohtuullisen tyytyväinen tämänhetkiseen</i>	+1	+1	0
Ohjattava 3 <i>Huonoissa väleissä työntekijä 1:n kanssa</i>	-1	+1	+1
Ohjattava 4 <i>Tyytymättömän tämänhetkiseen</i>	+2	-1	-2
Summa	+2	0	-2

Taulukko 1: Päätöksenteko kaikkien yksilöiden hyödyn työkalulla, esimerkki 1

Ohjaajalla ei ole velvollisuutta ottaa huomioon ohjattavien kokemaa hyötyä erilaisissa järjestelyissä, joten kyseessä on ohjaajan arvovalinta. Ohjaaja voi lähestyä kysymystä hyötyeettisesti ja kysyä kaikilta ohjattavilta, minkä verran hyötyä he saisivat, jos heidät otettaisiin työnjärjestelyissä kaikessa huomioon, heidän mieli-pidettään kysyttäisiin, mutta sitä sovellettaisiin tarpeen mukaan tai jos heitä ei

erityisesti kuunneltaisi. Ohjattavia voitaisiin pyytää miettimään, kuinka paljon hyötyä tai haittaa kukin vaihtoehto tuottaisi heille asteikolla +3/-3. Voidaan kuvitella, että tulos olisi jostain taulukossa 1 esitetyn kaltaista.

Tämän päätöksentekomallin lopputuloksena ohjaaja ei voi eettisesti perustella omavaltaista toimintaansa, sillä se tuottaa kaikkien osallisten hyödyt yhteenlaskettuna huonoimman tuloksen. Hyötyeettisesti perusteltu vaihtoehto on päinvastoin kuunnella osallisia kaikessa.

Jos ohjaaja sitoutuu kuuntelemaan osallisia kaikissa työjärjestelyitä koskevissa päätöksissä, hän voi tehdä sen eri tavoin. Yksi tapa on valita jälleen kaikkien yksilöiden hyödyn maksimointi. Tällöin ohjaaja määrittelee kaikki erilaiset tavat järjestää työtehtävät ja kysyy sekä itseltään että ohjattavilta, mikä heidän kokemansa hyöty on kussakin vaihtoehdossa. Lopulta valitaan jälleen se vaihtoehto, josta koituu suurin mahdollinen nettohyöty.

Aina ei ole kuitenkaan mahdollista kysyä kaikkien kokemaa hyötyä päätöstä tehtäessä. Seuraava esimerkki kuvaa tällaista tilannetta. Nuori tutkija havaitsee hyvän tieteellisen tutkimuskäytännön vastaista toimintaa laboratoriossa. Tutkija ei ole varma, onko toiminta varsinaisesti vilppiä, mutta hyvää tiedettä se ei ainkaan ole. Hän on huolissaan koko laboratorion tuottamien tulosten luotettavuudesta. Tutkija esittää asian ohjaajalleen, joka on myös laboratorion johtaja. Ohjaaja kuittaa asian huomautuksella, että näin on tavattu aina tehdä, eikä toimintatapa tuota ongelmia, mutta säästää kustannuksia.

	Antaa asian olla	Yrittää saada liittolaisia toisista tutkijoista	Menee tietojen kanssa julkisuuteen
Nuori tutkija	+1	+2	-2
Ohjaaja	+3	-2	-3
Muut tutkijat laboratoriossa (x3)	-1 x 3	-2 x 3	-1 x 3
Rahoittaja	-2	+2	-3
Summa	-1	-4	-11

Taulukko 2: Päätöksenteko kaikkien yksilöiden hyödyn työkalulla, esimerkki 2

Tutkija joutuu nyt tekemään päätöksen, miten hänen tulisi toimia tietäessään huonosta käytännöstä. Hän ei ehkä haluaisi olla tässä tilanteessa, mutta sillä hetkellä, kun hän huomaa väärinkäytöksen, on hänen tehtävä päätös, mitä hän tiedolla tekee. Tutkija on tehnyt tämän päätöksen jo kerran ja mennyt ohjaajan puheille. Koska se ei ratkaissut tilannetta tyydyttävästi, on tutkijan tehtävä uusi päätös muuttuneessa tilanteessa. Koska tieto on arkaluontoista, hän ei voi tehdä kyselyä kaikkien osallisten kesken. Jo itse kyselyn teko olisi yksi mahdollisista valinnoista sen tuodessa epäilykset julkiseen keskusteluun. Tutkija joutuu siten pohtimaan, mikä olisi eri osallisten kokema hyöty ja perustamaan ratkaisunsa näihin oletuksiin.

Tilanteessa, jossa on jo käyttäytytty hyvien tieteellisten periaatteiden vastaisesti, ei ole yhtään hyvää vaihtoehtoa, vaan valinta joudutaan tekemään kolmen nettohaittaa tuottavan vaihtoehdon välillä. Tässä tapauksessa on olemassa olevan tiedon perusteella oletettu, että muut tutkijat laboratoriossa ovat haluttomia puuttumaan asiaan ja että kaikki arvioivat tilanteen tuoman mahdollisen julkisuuden haitallisena. Rahoittajan voisi olettaa vastustavan asian julkista selvittelyä ja toivovan, että laboratorion tutkijat pystyisivät löytämään tilanteeseen ratkaisun yhdessä. Ohjaaja on selkeästi antanut ymmärtää, että hänen mielestään asian tulisi antaa olla, ja hänellekin voidaan olettaa kaikkein haitallisinta olevan asian julkinen käsittely. Kaikkien osallisten yksilöllisesti kokemaa hyötyä mitattaessa kaikkein perustelluin vaihtoehto olisi siis antaa asian olla.

Heikkoudet ja vahvuudet

Kaikkien yksilöiden preferenssien samanarvoinen mukaan ottaminen tuottaa tilanteen, jossa suuret osallisten joukot voivat helposti jyrätä pienen vähemmistön. Jos enemmistö on tarpeeksi iso, pienikin hyöty heille peittoaa suuria haittoja vähemmistölle.

Suurin vaikeus kaikkien yksilöiden hyötyä mitattaessa on löytää hyväksyttävä ja yhteismitallinen suure, jolla hyötyjä ja haittoja punnitaan. Tuntuu luontevalta, että jokainen yksilö arvioi hyötyjä ja haittoja omasta subjektiivisesta näkökulmastaan. Tällöin on kuitenkin vaarana, että ne, joilla on luontainen taipumus suuriin tunteisiin pääsevät suhteettoman merkittävään asemaan päätöksiä perusteltaessa verrattuna niihin, joiden luontainen taipumus on ennemmin vähätellä omia kärsimyksiään. Joidenkin mielestä tämä voi olla riittävä syy osoittamaan, ettei hyötyeettinen ajattelumalli sovellu yksilöiden päätöksentekoon.

Hyötyeettinen ajattelu ei myöskään kiinnitä huomiota päätöksentekijän motiiveihin tai aikomuksiin. Etenkin jos hyötyajattelua käytetään jälkikäteen arvioimaan jo tehdyn teon eettisyyttä, on lopputulos sama riippumatta tekijän intentioista. Esimerkiksi jos tutkija päättää kertoa havaitusta väärinkäytöksestä vain kostaakseen vihaamalleen ohjaajalle, on lopputulos sama kuin jos hänen tavoitteenaan olisi parantaa laboratorion tulosten luotettavuutta.

Näistä heikkouksista huolimatta kaikkien yksilöiden hyödyn lähestymistapa tarjoaa käyttökelpoisen työkalun, joka perustuu vahvoihin lähtökohtiin: tasa-arvoon ja haluun tehdä mahdollisimman paljon hyvää. Työkalu tarjoaa myös mahdollisuuden järjestelmällisesti käsitellä eri asioiden arvoa ja hyötyä, kun päätöksentekijät keskustelevat, mitä numeroita millekin vaihtoehdolle annetaan. Lähestymistavan yksi suurimmista käyttöarvoista on siten rakenne, jonka avulla vaikeita ja monimutkaisia eettisiä kysymyksiä voidaan jäsentää, tutkia, arvioida sekä selittää avoimesti ja järjestelmällisesti.

Filosofinen tausta

Hyötyeettinen lähestymistapa pohjaa utilitaristiseen filosofiaan, jonka modernin version voidaan katsoa alkaneen 1800-luvun brittiläisten filosofien John Stuart Millin ja Jeremy Benthamin kirjoituksista. Kaukaisemmat kirjoitukset löytyvät an-

tiikin Kreikasta, jolloin esimerkiksi Parmenides kuvasi hyötyyn liittyviä kysymyksiä.

Bentham ja Mill elivät voimakkaasti teollisessa brittiläisessä imperiumissa, joka etsi uusia uskonnosta ja yläluokasta riippumattomia tapoja tehdä eettisiä päätöksiä. Yhteiskunnassa vallitsi tuolloin myös voimakas paine demokratiaan, ja tasarvo nousi huomattavaksi yhteiskunnalliseksi teemaksi. Merkittävää utilitaristisessa filosofiassa oli lisäksi lopputuloksen nostaminen eettisen päätöksenteon lähtökohdaksi perusteluiden ja sääntöjen sijaan.

Utilitarismi on laajasti kehitelty eettinen teoria. Puhtaasta versiosta, jota kaikkien yksilöiden hyötyyn perustuva lähestymistapa edustaa, on olemassa myös lukematon määrä erilaisia variaatioita. Niistä merkittävimmät ovat:

- § *Negatiivinen utilitarismi*, jossa ei yritetä maksimoida hyötyä vaan minimoida haittaa.
- § *Sääntöutilitarismi*, jossa ei tutkita yksittäisten tekojen tuomaa hyötyä ja haittaa, vaan pyritään kehittämään sääntöjä, joiden noudattaminen tuotaisi parhaan mahdollisen nettohyödyn.

Tässä oppaassa hyötyetiikkaa on käsitelty päätöksentekometodina ja mahdollisuutena oikeuttaa päätös ennen sen tekemistä. On kuitenkin tärkeää huomioida, etteivät klassiset utilitaristit kuten Bentham ja Mill esittäneet hyötyteoriaansa tätä tarkoitusta varten. Heille teoria oli sellaisten hyvän teon kriteerien luomista, joilla voitaisiin määritellä teoreettisesti, millainen on hyvä teko ja mitä ihmisten tulisi tehdä¹.

Kuinka sinun valitsemasi työelämän eettinen ongelma ratkeaisi käyttämällä tällaista hyödyn määritelmää?

Olisiko kaikkien yksilöiden hyödyn arviointi sopiva tapa lähestyä valitsemaasi ongelmaa?

Onko tällä lähestymistavalla muita vahvuuksia tai heikkouksia, joita ei ole tässä käsitelty?

¹ Sinnott-Armstrong, Walter, "Consequentialism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2003 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.) Luettavissa [www-osoitteessa: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2003/entries/consequentialism/>](http://plato.stanford.edu/archives/sum2003/entries/consequentialism/)

Yhden yksilön hyöty eli yksilöetiikka

Yksilöetiikassa on vain yksi osallinen, päätöksentekijä itse. Kaikissa muissa suhteissa se muistuttaa kaikkien yksilöiden hyötyä tavoittelevaa etiikkaa, jota käsiteltiin edellisessä luvussa. Yhden yksilön hyödyn etiikassa päätöksiä perustellaan sillä, miten ne vaikuttavat itse päätöksentekijän kokemaan hyötyyn ja haittaan. Jos teko tukee yksilön hyötyä parhaalla mahdollisella tavalla, se katsotaan eettisesti hyväksi.

Moni yllättyy huomattessaan, että yksilöetiikka, tai egoismi, on yksi eettisistä lähestymistavoista, sillä itsekkyyttä harvoin pidetään eettisesti perusteltavana lähtökohdana. Yksilöetiikkaa ei pidä kuitenkaan sekoittaa mielihyvähakuisen itsekkyyteen eli hedonismiin eikä psykologiseen egoismiin, jonka mukaan ihmisellä on vain itsekkäitä päämääriä. Yksilöeettisesti ratkaisuja hakeva tai perusteleva päätöksentekijä perustaa päätöksensä arvioon siitä, kuinka hyvin päätös tukee hänen *todellisia* ja *pitkäkestoisia* tavoitteitaan ja hyvinvointiaan. Yksilöeettisen lähestymistavan ydin on tukea päätöksentekijän kokonaisvaltaista hyvinvointia, ei vain lyhytkestoista mielihyvän saavuttamista.

Miten yksilöeettinen lähestymistapa sitten perustellaan? Jos kaikkien yksilöiden hyvinvointia perusteltiin tasa-arvolla, tehokkuudella ja yksilön vapaudella, mihin arvoihin perustuu yksilöeettinen ajattelu? Yksi mahdollisuus on esittää empiirisiä todisteita siitä, että yksilön oman edun tavoittelu itse asiassa johtaa kaikkien yksilöiden edun maksimointiin. Tällöin arvoperusta on kaikkien yksilöiden edun tavoittelussa, mutta sen saavuttamiseksi esitetään mallia, jossa yksittäisen päätöksentekijän ei tarvitse huolehtia kuin itsestään. Perustelun tueksi tarvitaan empiiristä todisteaineistoa siitä, että näin todellisuudessa on.

Toinen mahdollinen tapa vastata tähän kysymykseen on viitata todellisuuteen ja siihen, että ihmiset käytännössä tekevät ratkaisujaan tällä periaatteella. Täten lähestymistavalla on ainakin käytännöllistä selitysvoimaa. Tämä ei kuitenkaan tarjoa kovin hyvää oikeutusta sen käytölle eettisenä päätöksentekometodina, sillä siitä, mikä on, ei voida suoraan johtaa sitä, mitä pitäisi olla.

On kuitenkin rajallinen määrä tilanteita, joissa yksilöeettinen ajattelu tuntuu oikeutetulta: kun ensisijaisia osallisia on vain yksi eli päätöksentekijä itse. Esimerkiksi jos opiskelija pohtii, tulisiko hänen mennä massaluennolle vai ei, tuntuu oikeutetulta, että hän pohtii sen vaikutusta ensisijaisesti omaan hyvinvointiinsa. Yksilöeettinen ajattelu saattaa muodostua perustelluksi myös tilanteissa, joissa vaikutukset päätöksentekijään itseensä ovat merkittäviä ja muihin vain marginaalisia. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi, kun työntekijä havaitsee vähäistä vilppiä ja pohtii, tulisiko siitä ilmoittaa. Hän tietää jo etukäteen, että kaikki ilmiantajien työsuhteet ovat tähän mennessä poikkeuksetta päättyneet lyhyeen.

Päätöksenteon eettisen oikeutuksen kannalta on siten oleellista kyetä selvittämään edes käytetyn hyvinvoinnin määritelmän ääriviivat, sillä täydellistä hyvinvoinnin määritelmää tuskin pystytään antamaan.

Päätöksenteko yhden yksilön hyödyn työkalulla

Yksilöeettisessä päätöksenteossa käytetään samanlaista päätöksentekometodia kuin kaikkien osallisten hyötyä mitattaessa, mutta osallisten lista rajataan yhteen. Osallisten vähentyminen yksinkertaistaa prosessia huomattavasti.

Seuraava esimerkki kuvaa, miten päätöksenteko tapahtuu käytännössä. Kuvittele opiskelija, joka istuu aamulla sängynlaidalla ja miettii, mennäkö aamuluennolle. Takana on kohtuullisen lyhyt yö, ja uni maistuisi vielä. Ulkona sataa räntää, eikä luentoaihe erityisesti kiinnosta. Tosin luennolla käsiteltävä asia on opiskelijalle aivan uutta ja vaatii lisälukemista, jos luennon nyt jättää väliin.

Opiskelijan lyhyen tähtäimen hyvinvointi maksimoituisi varmasti nukkumalla lisää lämpimässä sängyssä. Pitkätähtäimen hyvinvointiin kuuluu oletettavasti jonkinlainen näkemys omasta oppimisesta sekä tiedoista ja taidoista, joita opiskelun avulla kehitetään. Niitä voidaan tavoitella joko siksi, että ne mahdollistavat muiden tavoitteiden, kuten paremman työpaikan, palkan tai kunnioituksen saavuttamisen myöhemmässä vaiheessa tai siksi, että niitä pidetään sinänsä arvokkaina.

Opiskelijan hyvinvointiin voi kuulua myös paikka ja rooli opiskelijayhteisössä, jonka ylläpitämiseksi luennoilla käyminen on oleellista. Luennolta poisjäänti vaikuttaa myös myöhempiin valintamahdollisuuksiin, sillä työt on oletettavasti tehtävä joskus. Opiskelijalla kaksi realistista vaihtoehtoa: joko hän lähtee luennolle tai jää kotiin nukkumaan.

Selventääkseen päätöksentekoa opiskelija voi listata ne hyvinvoinnin osa-alueet, joihin tämä päätös vaikuttaa ja pohtia, miten eri vaihtoehdot vaikuttavat niihin. Tuloksena voi syntyä alla oleva taulukko, jossa vaikutuksia on arvioitu asteikolla +5/-5.

	Jäädä nukkumaan	Lähteä luennolle
Luentomateriaalin oppiminen	-2	+3
Jäsenyys opiskelijayhteisössä	-1	+1
Valinnanvapaus myöhemmin	-2	+2
Tämänhetkinen fyysinen hyvinvointi	+2	-3
Summa	-3	+3

Taulukko 3: Päätöksenteko yhden yksilön hyödyn työkalulla, esimerkki 1

Jos opiskelija perustelee päätöstään yksilöeettisesti, tulisi hänen tämän hyvinvoinnin määritelmän ollessa tosi ottaa itseään niskasta kiinni ja lähteä luennolle, ihan vain oman etunsa vuoksi.

Kun opiskelija pääsee luennolle, on hänellä taas päätöksenteon paikka. Hän voi pelata laivanupotusta naapurin kanssa tai keskittyä luennon akateemiseen antiin. Tässä vaiheessa hän on jo "maksanut" kaiken haitan, jota luennolle tulemisesta koituu. Hän on käyttänyt sekä aikaansa että energiaansa tilanteessa, jossa aina-kaan jälkimmäistä ei ollut ylettömästi tarjolla. Koettu haitta on siis suhteessa suurempi kuin jonain toisena päivänä. Nyt hänellä on mahdollisuus saada koetulle

haitalle vastinetta, jotta päästäisiin hyötyeettisesti tavoiteltuun maksimaalisen nettohyödyn tilaan. Eli vaikka pelaamisesta koituisikin hyötyä opiskelijayhteisöön kuulumisen suhteen, se ei riitä kumoamaan muita pitkäikäisen hyvinvoinnin osia. Opiskelijan kannattaisi siis kuunnella luentoa.

	Pelata	Kuunnella
Luentomateriaalin oppiminen	-5	+5
Jäsenyys opiskelijayhteisössä	+2	+1
Valinnanvapaus myöhemmin	-2	+3
Jo koettu haitta (edellisestä taulukosta)	-3	-3
Summa	-8	+6

Taulukko 4: Päätöksenteko yhden yksilön hyödyn työkalulla, esimerkki 2

Vahvuudet ja heikkoudet

Yksilöetiikka on lähestymistapana muita lähestymistapoja riippuvaisempi päätöksentekijän rationaalisuudesta, perspektiivistä ja itsetuntemuksesta. Riski yksilöeettiseen väärinkäyttöön kasvaa tämän riippuvuuden myötä. Varsinkin itseä tuntuu olevan kovin helppo huijata muokkaamalla hyötyanalyysin numeroita siten, että ne tuottavat myös lyhyen tähtäimen hedonistisia tavoitteita tukevan tuloksen. Analyysin viimeinen askel eli oman tilanteen, arvojen sekä tavoitteiden tunnistaminen ja hyödyntäminen osana päätöksentekoa on siten oleellisen tärkeää.

Yksilöetiikan käyttö vaatii vahvoja perusteluja, sillä yleinen moraalinen intuitio vastustaa näin kapeaa osallisten määrittelyä. Kuten edellä huomattiin, on näiden perusteluiden rakentaminen haasteellista. Yksilöetiikan käyttömahdollisuudet ovat siten myös kapeammat kuin muiden lähestymistapojen.

Samalla yksilöetiikka kuvaa hyvin monia arkipäivän päätöksentekotilanteita. Kuka ei olisi tehnyt päätöksiä oma hyvinvointi ja hyöty päällimmäisenä mielessään. Kun käytämme yksilöetiikkaa, olemme avoimempia ja rehellisempiä itsellemme sekä mahdollisesti myös muille. Olemme myös paremmassa asemassa vastustamaan sokeaa itsekeskeisyyttä päätöksentekijöinä. Yksilöetiikan käyttö vaatii myös perustelemaan, miksi vain yhden osallisen hyöty ja haitta on huomioitava. Näiden perustelujen pohtiminen saattaa olla hyödyllinen harjoitus.

Historiallinen tausta

Yksilöetiikka ajatusmallina on varmasti ollut olemassa yhtä kauan kuin ihmiset ovat tehneet päätöksiä. Antiikin Kreikan filosofisessa traditiossa esimerkiksi Epikuros esitti, että nautinto on perimmäinen hyvä ja lopullinen elämän tarkoitus. Tosin Epikuroksen nautinto ei ollut hedonista nautintoa, vaan nautintoja, jotka kestävät ja tekevät meistä viisaita.

Yksilöetiikan nykyisen filosofisen muotoilun voidaan kuitenkin katsoa saaneen alkunsa 1800-luvun skotlantilaisen Adam Smithin kirjoituksista. Smith esitti, että kaikille paras lopputulos syntyy, jos jokainen käyttäytyy ja valitsee yksilöeettises-

ti. Hän kutsui prosessia näkymättömäksi kädeksi, joka ohjaa yksittäisen hyvän luomaan myös yhteistä hyvää. Tämä ajatusmuoto on yleisesti keskusteltu varsinkin taloustieteessä.

Kuinka valitsemasi työelämän eettinen ongelma ratkeaisi yksilöeettisellä lähestymistavalla?

Onko yksilöetiikka mielestäsi perusteltavissa oleva päätöksentekomalli?

Uskotko, että rationaalinen yksilöeettinen päätöksenteko luo parhaan mahdollisen yhteisen hyvän?

Kaksi edellistä hyödyn määritelmää ovat perustuneet yksilön kokeman hyödyn ja haitan hyväksymiseen yhteisen hyödyn rakennuspalikoiksi sekä siihen, että valinnat ovat eettisesti perusteltuja yksilön hyödyn pohjalta lasketun kokonaishyödyn ollessa mahdollisimman suuri. Seuraavat kaksi hyödyn määritelmää eivät pohjautu yksilöön, vaan esittelevät kaksi vaihtoehtoista mallia määritellä ja mitata hyötyä.

Yhteisöetiikka

Ihmiset eivät ole vain yksilöitä, vaan myös yhteisöllisiä olentoja. Kuulumme erilaisiin yhteisöihin, jotka luovat sosiaalisen verkon, määrittelevät sen, keitä olemme ja sekä rajoittavat että laajentavat mahdollisuuksiamme. Erakoita lukuun ottamatta kaikki kuuluvat johonkin sosiaaliseen yhteisöön, oli se sitten perhe, työ- tai opiskelupaikka, harrastus, paikkakunta tai kirkko.

Monella meistä on yhtäaikaista jäsenyys useassa eri yhteisössä. Yhteisöt tukevat yksilöiden hyvinvointia eri tavoin. Perhe voi tarjota lepopaikan ja työnantaja tavoitteellista toimintaa, taitojen arvostusta ja taloudellisia mahdollisuuksia. Kansalaisuus tarjoaa sosiaalisen turvaverkon ja puolustuksen ulkopuolista uhkaa vastaan ja erilaiset vapaaehtoiset yhteisöt samanlaisten ihmisten seuraa sekä omien tavoitteiden saavuttamista. Kaikki yhteisöt kuitenkin myös vaativat jäseniltään erilaisia asioita. Perheet eivät ehkä ole helppoja yhteisöjä ja vaativat runsaasti energiaa toimiakseen. Työnantaja vaatii osansa vapaa-ajasta, joka on pois muusta elämästä. Yhteiskunta ottaa osansa verovaroina ja vaatii lakien noudattamista. Erilaisilla vapaa-ajan yhteisöillä on myös omat sääntönsä, joiden noudattamista jäsenyys edellyttää.

Yhteisöt eivät välttämättä ole olemassa vain tämänhetkisille jäsenille, vaan niillä on historia ja tulevaisuus. Yhteisön jatkuminen on tavoitteena monille yhteisöille: perheissä huolehditaan seuraavista sukupolvista, kirkot perustuvat ikuiselle to-

tuudelle, yritykset hakevat tulevaisuuden kasvua, ja yhteiskunnat suojelevat olemassaoloaan ja rajojaan.

Kun yhteisöt määritellään näin laajasti, on tärkeää, ja vaikeakin, määrittellä, mikä on yhteisön hyvä ja sen etujen mukaista. *Hyvän* määritelmä riippuu määrittelijän arvoista sekä niistä arvoista, joihin yhteisön olemassaolo perustuu. Naapuruston hyvä voi olla esimerkiksi puhtaus ja turvallisuus. Työyhteisön hyvä todentuu, kun se on taloudellisesti vakaa ja tarjoaa jäsenilleen mahdollisuuden tehdä työnsä hyvin. Valtion hyvä voi muodostua kyvystä puolustaa rajojaan ja pitää huolta sen heikommista jäsenistä. Jalkapallojoukkueen hyvä taas voi olla vahvassa puolustuksessa ja huikeassa hyökkäysvoimassa, jotka edesauttavat mestaruuden saavuttamisesta.

Voimme määrittellä yhteisön hyvän viittaamalla suoraan sen jäseniin. Naapuruston puhtaus ja turvallisuus on tavoiteltava hyvä riippumatta siitä, kuka siellä asuu, ja valtion hyvän määrittely kyvyksi huoltaa heikompia ei ole riippuvainen siitä, ketkä joutuvat heikompien asemaan.

Yhteisöetiikan perusajatus onkin, että on eettisesti perusteltua tavoitella yhteisön hyvää ilman pysähtymistä kysymään tämänhetkisten jäsenten hyvän määritelmää ja tavoitteita. Tämä eettinen lähtökohta perustuu seuraaviin lähtökohtiin. Ensinnäkään yhteisöt eivät muodostu vain niihin kuuluvista yksilöistä, vaan yhteisöllä itselläänkin on oma eettinen asemansa. Tämä tarkoittaa, että yhteisöjen tavoitteet ja hyvä voidaan oikeutetusti ottaa huomioon eettisiä päätöksiä tehtäessä. Toiseksi yhteisön etu ei välttämättä ole sen jäsenten etujen summa tai keskiarvo, eikä päätöksentekijän tule aina ensisijaisesti huomioida yksilöiden määrittelemää hyvää tai etua.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että yhteisön jäsenten hyvä ja yhteisön hyvä olisivat välttämättä ristiriitaisia. Ristiriita on kuitenkin mahdollinen, ja joskus saattaa olla eettisesti oikeutettua valita yhteisön hyvä.

Esimerkkinä tämänkaltaisesta tilanteesta voi olla oppilaitos, jonka opintosuunnitelma on jo vanha ja sen uudistaminen on ajankohtaista, jotta oppilaitos kykenisi paremmin vastaamaan yhteiskunnan tarpeisiin. Uudistusprosessi tarkoittaa kuitenkin merkittävää lisätyötä opettajille ja hallinnollisia ongelmia nykyisille opiskelijoille. On mahdollista, ettei kukaan oppilaitoksen tämänhetkisistä jäsenistä koe, että uudistus palvelee heidän henkilökohtaisia etujaan. Uudistusta pidetään kuitenkin oikeutettuna, koska se palvelee oppilaitoksen etua.

Yhteisöetiikka mahdollistaa siis laajemman näkökulman eettisiin kysymyksiin. Haasteena on tasapainottaa yhteisön ja yksilön hyvän sekä etujen mahdollinen ristiriita.

Päätöksenteko yhteisöetiikan työkalulla

Kun eettisiä päätöksiä lähestytään yhteisön hyödyn näkökulmasta, ovat vastassa seuraavat työvaiheet, jotka kaikki sisältävät omat haasteensa:

- 1) Määrittele yhteisö.
- 2) Määrittele yhteisön hyvä.
- 3) Arvio, miten erilaiset ratkaisuvaihtoehdot palvelevat yhteisön hyvää.
- 4) Eettisesti oikeutettu päätös on valita vaihtoehto, joka maksimoi yhteisön hyvän.

Yhteisön määrittely on haasteellista, sillä yhteisöt ovat harvoin erillisiä ja irrallisia yksiköitä. Todellisuudessa ne ovat osittain päällekkäisiä tai jopa sisäkkäisiä. Rajaamalla ryhmä yhdellä tavalla voidaan päätyä hyvinkin erilaiseen hyvän määritelmään kuin toisessa ryhmärajauksessa. Esimerkiksi naapurusto on osa kaupunkia, joka kuuluu maakuntaan, joka taas on osa valtiota, joka kuuluu kansainvälisiin yhteisöihin. Naapuruston hyvä voi kuitenkin olla eri kuin kansainvälisen yhteisön hyvä. Esimerkki päällekkäisistä yhteisöistä voi olla esimerkiksi naapurusto, jossa on urheilukenttiä. Osa asukkaista on niiden aktiivisia käyttäjiä, mutta osalle ne tuovat turhaa liikennettä alueelle. Koska yhteisöjen rajat eivät ole tarkkarajaisia, on oleellista määritellä yhteisö selkeästi käytettäessä yhteisöeettistä työkalua eettisessä päätöksenteossa.

Yhteisön hyvän määrittelyminen on seuraava oleellinen vaihe yhteisöeettisessä päätöksenteossa. Siinä missä yhteisön määrittelyminen ei ole helppoa, on myös yhteisön hyvän määrittelyminen haasteellista. Nämä kaksi vaihetta ovat toisistaan riippuvaisia, sillä yhteisön hyvä muuttuu ryhmän määrittelyn mukaan. Esimerkiksi voidaan ottaa "Superlaboratorio", joka harkitsee megakoneen rakentamista laboratorion yhteyteen. Jos yhteisöksi määritellään tutkijayhteisö, se hyötyisi uusista mullistavista tutkimustuloksista. Jos rakennushankkeen rahoitusta haetaan valtiolta, jolla on rajallinen budjetti megakoneiden rakentamiseen, yhteisön hyvä saattaisi taas olla monen suurkoneen rakentaminen keskinkertaisiin laboratorioihin, joista tällä hetkellä puuttuvat kokonaan suurkoneet. Yhteisön määrittelyminen laboratoriksi, tutkijayhteisöksi tai valtioksi muuttaa hyvän määritelmää ja siten ratkaisun eettistä oikeutusta.

Yhteisön hyvä on harvoin yksi ainoa asia, joka voidaan määritellä ja nimetä. Sen sijaan yhteisön hyvä on yleensä monen erilaisen tavoitteen summa, joka toteutuessaan muodostaa yhteisön tavoittelevan tilan. On kuitenkin mahdollista, että nämä tavoitteet ovat ajoittain jopa ristiriitaisia, eikä yhtä voida saavuttaa luopumatta toisesta. Esimerkiksi budjettiratkaisuja tehtäessä on voitu ensin määritellä urheilujoukkueen hyvä, joka rakentuu hyvistä pelaajavahvistuksista ja hyvistä talvikauden harjoittelumahdollisuuksista. Koska budjettiratkaisu tehdään niukuuden vallitessa, voi joukkueen olla kuitenkin mahdotonta saada vahvistuksia luopumatta ulkoarjoittelualueen kattamishankkeesta.

Yhteisön hyvä on usein siten lista, jossa erilaisilla hyvän määritelmillä on erilainen painoarvo ja jotka toteutuessaan lisäävät yhteisön hyvinvointia. Esimerkiksi naapuruston hyvinvointiin voi vaikuttaa enemmän turvallisuus kuin puistojen ehdoton siisteys, vaikka siisteydellä onkin selkeä rooli yhteisön hyvinvoinnille. Mitä suurempi yhteisö, sitä yleisemmäksi yhteisön hyvän määritelmä väistämättä muodostuu. Jos kaikki yhteisön hyvän määritelmät listataan, huomataan myös,

ettei jokainen päätös vaikuta kaikkiin hyvän osa-alueisiin. Päätöksentekoprosessia voidaan siten yksinkertaistaa listaamalla vain ne hyvän osa-alueet, joihin käsillä oleva päätös vaikuttaa.

Kun yhteisö ja sen hyvä on määritelty, päästään tutkimaan tarkemmin ongelmaa, johon yhteisöeettisellä työkalulla haetaan ratkaisua. Jälleen kerran selkeyden lisäämiseksi voi olla hyvä kirjata ylös yhteisön määritelmä ja ratkaisuvaihtoehdot taulukoksi. Tämä pätee varsinkin, jos vaihtoehtoja ja yhteisön hyvän määritelmiä on enemmän kuin kolme. Eri yhteisön hyvän määritelmille voidaan myös antaa painoarvoja sen mukaan, kuinka tärkeitä ne ovat yhteisön kokonaisuhyvän saavuttamisen kannalta. Painotukset toimivat vaikutusten kertoimina, jotka vaikuttavat lopputulokseen merkittävästi.

Ensimmäiseksi pitää päättää, miten eri vaihtoehtojen vaikutus mitataan kunkin yhteisön hyvän määritelmän suhteen. Voidaan ajatella käytettävän yksinkertaista plus- ja miinusasteikkoa. Jos vaihtoehto tukee yhteisön hyvää, sille annetaan plussia. Jos se haittaa yhteisön hyvän saavuttamista, sille annetaan miinus. Vaihtoehtoisesti voidaan myös numeerisesti arvioida, kuinka hyvin eri vaihtoehdot toteuttavat yhteisön hyvää. Jos vaikutus on suuri, annetaan sille suurempi plus- tai miinusarvo. Mitä laajempi skaala on käytössä, sitä hienojakoisempi ja monimutkaisempi on päätöksentekoprosessi.

	Annetaan olla	Liittolaisia muista	Tiedot julkisuuteen
Tieteellinen rehellisyys	-3	+1	+3
Avoin tutkimusyhteisö	-3	+2	-1
Hyvät rahoitusjärjestelmät	+1	-1	-2
Summa	-5	+2	0

Taulukko 5: Päätöksenteko yhteisöetiikan työkalulla

Pohditaan uudestaan edellä esitettyä esimerkkiä, jossa nuori tutkija havaitsee hyvän tieteellisen käytännön vastaista toimintaa tieteellisessä laboratoriossa. Jos tutkija lähestyy ongelmaa yhteisöeettisesti, hän saattaisi määritellä yhteisön tieteelliseksi yhteisöksi. Yhteisön hyvä taas muodostuisi tieteellisestä rehellisyydestä, avoimesta tutkijayhteisöstä ja hyvistä rahoitusjärjestelmistä. Käytännössä tämä voisi toimia esimerkiksi, kuten taulukossa 5 on esitetty. Tässä tapauksessa eettisesti parhaan tuloksen nuori tutkija saavuttaisi siis, jos hän yrittäisi ratkaista ongelma tutkijayhteisön sisällä. Tällöin hän turvaisi tutkijayhteisön avoimuuden ja rahoitusjärjestelmät uhraamatta rehellisyyttä.

Vahvuudet ja heikkoudet

Kun siirrämme ajatuksemme yksilöistä yhteisöihin, on aina vaara, että unohdamme ne, jotka yksilöinä kokevat päätösten vaikutukset. Yhteisön ja sen muodostavien yksilöiden välillä on jatkuva jännite. Yhteisöetiikan suurin uhka muodostuu siten riskistä uhrata yksilön hyvinvointi yhteisön hyväksi. Läntisessä maailmassa yksilön oikeuksilla on vahva asema. Päätöksentekotavan oikeutusta

vaaditaankin niiltä, jotka eivät lähesty ongelmaansa yksilön vaan yhteisön näkökulmasta.

Yhteisöetiikan vahvuus on mahdollisuudessa katsoa asioita laajemmasta perspektiivistä. Tässä lähestymistavassa ei tarvitse puuttua arkipäivän tai yksilöiden henkilökohtaisiin mieltymyksiin, vaan voidaan keskittyä päätöksiin, jotka antavat rajat ja mahdollisuudet jatkossa tehtäviin pieniin päätöksiin. Tämä antaa myös mahdollisuuden keskittyä arvoihin, joilla ei ole henkilöitymää, kuten luonnon hyvinvointiin.

Historiallinen tausta

Yhteisöeettisellä päätöksenteolla on yhteiset juuret kommunitaristisen filosofian kanssa. Sen moderni virtaus voidaan katsoa alkaneeksi kriittisestä akateemisesta reaktiosta John Rawls'in vaikutusvaltaiseen ”*A Theory of Ethics*”-kirjaan, joka ilmestyi vuonna 1971. Vastareaktio kohdistui nimenomaan kirjassa omaksuttuun liberaaliin ymmärrykseen sekä yksilöstä että yhteisöstä.

Alasdair MacIntyre, Charles Taylor, Amitai Etzioni ja Michael Walzer ymmärtää useassa yhteydessä kommunitaristiseksi ajattelijoiksi. Tosin he itse eivät ole tätä nimikettä omaksuneet. Heidän ajatteluaan yhdistää halu tarjota vaihtoehto liberalistisen ajattelun yhteisöä vähättelevälle traditiolle. Heidän argumentaationsa liittyy seuraavaan kolmeen osa-alueeseen:

- § *Metodologinen yhteisöllisyys*, jossa keskeistä on yhteisön ja sen historian merkitys osana eettistä ja poliittista argumentaatiota. Hyvälle päätöksenteolle on tämän näkemyksen mukaan olennaista yhteisön identiteetin, historian ja todellisuuden ymmärrys.
- § *Ontologinen yhteisöllisyys*, jonka keskeinen osa on maailman näkeminen yhteisöiden kautta, ei vain erilaisten yksilöiden summana.
- § *Normatiivinen yhteisöllisyys*, jonka oleellinen väittäjä on, että yhteisön hyvinvointi on oikeutettu ja oleellinen osa hyvää eettistä päätöksentekoa.

Kuinka valitsemasi työelämään liittyvä eettinen ongelma ratkeaisi yhteisöeettisestä näkökulmasta?

Millaisia rajoituksia näet tällä lähestymistavalla olevan arkipäivän eettisiä ongelmia ratkaistaessa?

Ihmissuhdelähestymistapa

Tämä lähestymistapa asettaa ihmissuhteet etusijalle. Perusajatus on, että hyöty ilmenee harmonisena yhteiselona, ja sen rakennuspalikoita ovat toimivat ihmissuhteet. Kun päätöksiä tehdään ihmissuhteita korostavasta lähtökohdista, tärkein kysymys on, tukeeko päätös parhaalla mahdollisella tavalla ihmisten harmonista yhteiseloa. Kuten kaikissa hyötyyn perustuvissa lähestymistavoissa, ennalta määriteltyjä oikean ja väärän määritelmiä ei ole, vaan eettinen perusteltavuus löydetään jokaisen tilanteen erillisen analyysin kautta. Ihmissuhdelähestymistapa korostaa tätä periaatetta erityisesti, sillä ihmissuhteet ovat aina uniikkeja, ja vertailuja eri tilanteiden välillä voidaan tehdä vain rajoitetusti.

Ihmissuhteisiin perustuva lähestymistapa eroaa muusta hyötyeettisestä päätöksenteosta siten, että osallisiksi määritellään ihmissuhteet, ei yksilöitä tai yhteisöä. Ihmissuhdelähestymistavassa osallisia ovat siten ihmissuhteet, joihin kyseinen päätös vaikuttaa. Päätösten vaikutusta arvioidaan sen mukaan, miten hyvin ne tukevat eri ihmissuhteiden harmonista ja molempia osapuolia hyödyttävää jatkoa.

Päätöksenteko ihmissuhdelähestymistavalla

Ensimmäinen askel ihmissuhdelähestymistavalla tehdyissä päätöksissä on määrittellä ne ihmissuhteet, joihin päätös vaikuttaa. Jos seuraamme edellä käytettyä taulukkoajattusta, tulevat osallisiksi ihmissuhdeparit, jokainen omalle rivilleen.

Seuraavaksi tulee määrittellä, miten eri ratkaisuvaihtoehdot vaikuttavat näihin ihmissuhteisiin. On oleellisen tärkeää kyetä avaamaan, miksi oletettu vaikutus nähdään joko haittana ja hyötynä. Aikaväli tulee myös määrittellä, sillä joskus lyhyt välirikko saattaa olla edellytys pitkäkestoiselle suhteelle. Tätä lähestymistapaa ei tule siis käsittää jokaisen ihmisen mielialojen ennakoimisen työkaluna, vaan todellisena yrityksenä tehdä päätöksiä, jotka parhaalla mahdollisella tavalla ohjaavat harmonisen yhteiseloon.

Tutkitaan jälleen aikaisemmin esitettyä esimerkkiä, jossa nuori tutkija havaitsee hyvän tieteellisen tavan vastaista toimintaa laboratoriossa, eikä ohjaaja ole kiinnostunut ongelmasta. Ratkaisu vaikuttaa ainakin seuraaviin ihmissuhteisiin. Ensinnäkin tutkijan ja ohjaajan välinen suhde mitä todennäköisimmin vaikeutuu, jos nuori tutkija ohjaajan suositusten vastaisesti haluaa jatkaa asian tutkimista. Toiseksi nuoren tutkijan ja muiden laboratorion tutkijoiden välit saattavat kiristyä, jos tilannetta ruoditaan julkisesti, ja laboratorion ylle laskeutuu epäilyksen varjo, sillä harva pitää ilmiäntajista. Kolmanneksi myös muiden tutkijoiden ja laboratorion johtajan välit saattavat muuttua riippuen siitä, miten asiassa edetään ja miten muut tutkijat ymmärtävät olemassa olevan käytännön. Neljänneksi myös rahoittajatahot ovat luonnollisesti kiinnostuneita laboratorion työskentelytavoista ja mahdollisesta vilpistä. Voidaan olettaa seuraavan hankaluuksia, jos asia paisuu ja se viedään julkisuuteen.

Tässä tilanteessa on valittu asteikoksi +5/-5 ja taulukkoon on määritelty seuraavat hyödyt ja haitat:

	Annetaan olla	Liittolaisia muista tutkijoista	Tietojen kanssa julkisuuteen
Nuori tutkija – ohjaaja	+3	-2	-3
Nuori tutkija – muut tutkijat	+2	-3	-3
Muut tutkijat - ohjaaja	+1	-3	+1
Ohjaaja - rajoittaja	+2	-2	-3
Summa	+8	-10	-8

Taulukko 6: Päätöksenteko ihmissuhdelähestymistavalla

Ihmissuhdelähestymistapa puoltaa tässä tapauksessa asian jatkokäsittelystä luopumista. Epäilysten julkinen käsittely tuottaisi mitä todennäköisimmin ristiriitaisia tunteita ja kiristäisi tällä hetkellä toimivan työyhteisön suhteita.

Vahvuudet ja heikkoudet

Tämä lähestymistapa asettaa ihmissuhteet keskeiseen asemaan, siinä missä muut eettiset lähestymistavat jättävät ne yleensä hyvinkin vähäpätöiseen rooliin. Ihmissuhteita korostava lähestymistapa tuo siten tärkeän elementin eettisen päätöksentekoon, ja mahdollistaa ongelman tutkimisen erilaisista lähtökohdista. Kun keskitytään ihmissuhteisiin ja tilannekohtaiseen analyysiin, annetaan lisäksi mahdollisuus lisätä huolenpito ja empatia päätöksentekoon.

On tärkeää muistaa, ettei tätä lähestymistapaa tule pitää olemassa olevien ihmissuhteiden jatkumisen ehdottomana puolustajana. Osallisten listaan voidaan lisätä myös tulevia ihmissuhteita, jotka mahdollistuvat, jos jokin olemassa olevista suhteista viedään päätökseen.

Yksi merkittävä kysymys tässä ja myös muissa hyötyeettisissä lähestymistavoissa on hyödyn ja haitan ilmentymän aikavälin valinta. Ihmissuhteita painotettaessa päästään hyvinkin erilaisiin tuloksiin, jos tutkitaan tilannetta hyvin lähellä ristiriitaisista valintatilannetta tai vasta pidemmän ajan kuluttua ihmissuhteiden ehdittyä korjaantua.

Historiallinen tausta

Ihmissuhdekeskeinen lähestymistapa eettisiin kysymyksiin sai alkunsa feministisen filosofian vastalauseesta voimakkaalle sääntöeettiselle päätöksenteolle, joka tuntui unohtavan, että päätöksiä tekevät oikeat, tavallista elämää ihmissuhteiden sotkuisissa verkoissa, elävät ihmiset. Carol Gilligan kirjoitti vuonna 1984 vaikuttavan teoksen *"In a Different Voice"*, jota pidetään hoivaeettisen lähestymistavan perusteoksena.

Miten valitsemasi työelämän eettinen ongelma ratkeaisi, jos käyttäisit ihmissuhteita korostavaa lähestymistapaa?

Onko tämä lähestymistapa sinusta perusteltavissa?

Huomaatko lähestymistavassa joitain vahvuuksia tai heikkouksia, joita tässä ei ole käsitelty?

Periaatteisiin perustuvat lähestymistavat

Tämän ryhmän lähestymistavat pohjaavat eettiset ratkaisunsa joko ennalta määriteltujen sääntöjen tai periaatteiden noudattamisen tärkeyteen sekä siihen, että päätös on tehty tiettyjä sääntöjä tai periaatteita noudattaen. Lopputulos ei ole päätöksen oikeuttamisessa merkittävää, kunhan voidaan eettisesti perustella, miten päätökset on tehty.

Suurin ero näiden lähestymistapojen välillä on se, mikä tekee päätöksestä eettisen: tekotapa vai lopputulos. Tässä yhteydessä esitellään lyhyesti kaksi tekota-paan perustuvaa lähestymistapaa: *sääntöetiikka* ja *valintaetiikka*.

Yleisesti hyväksyttävät loogiset säännöt

Lähestyttäessä eettistä kysymystä yleisesti hyväksyttävien sääntöjen näkökulmasta avainkysymys on, onko olemassa sääntö, joka kieltää kyseessä olevan teon. Tämä lähestymistapa perustuu olettamukseen, että on olemassa loogisesti hyväksyttävät etiikan kultaiset säännöt, joihin kaikkien päätösten tulisi perustua. Päätökset ovat oikeutettuja vain, jos ne noudattavat näitä sääntöjä.

Lisäksi lähestymistapaan kuuluu, että nämä säännöt on mahdollista tietää etukäteen ennen kuin tiedämme, millaisia päätöksiä meidän täytyy tehdä. Päätöksen-teon pohjana on siten sääntöjen tunteminen ja halu toimia niiden puitteissa. Usein myös oletetaan näiden eettisten sääntöjen olevan universaaleja siten, että ne toimivat samanlaisina eri kulttuureissa ja eri aikakausina. Lisäksi sääntöjen yhtenä piirteenä on niiden joustamattomuus: emme voi päättää tilanteesta riippuen, kannattaako tiettyä sääntöä noudattaa vai ei.

Jotta tällainen jäykkä sääntösystemi voisi toimia, on ehdotettu, että sääntöjen täytyisi olla kielteisiä, kuten *"älä tee X"* tai *"älä sano Y"*. Jos sääntölistaan otettaisiin myös positiivisia sääntöjä, *"tee X"* tai *"sano Y"*, olisi pian mahdotonta noudattaa kaikkia sääntöjä yhtäaikaaisesti. Esimerkiksi *"älä valehtele"* voi helposti olla ristiriidassa *"auta aina lähimmäistäsi"* -säännön kanssa, jos valehteleminen on ainoa tapa pelastaa toinen vaaratilanteesta.

Näiden lisäksi vielä yksi määritelmä on tarpeellinen, jotta sääntöeettinen systeemi voi toimia: säännön täytyy liittyä ainoastaan siihen päätökseen, joka on käsillä, ei niihin vaikutuksiin, joita päätöksellä saattaa olla.

Nämä käytön loogisuuteen ja koherenttiuteen liittyvät määritelmälliset rajoitukset eivät tietenkään estä määrittelemästä sääntöjä myös positiivisesta näkökulmasta. Jos sääntöjen listaan kuuluu hyvin monenlaisia sääntöjä, on kuitenkin oleellisen tärkeää, että niiden suhteet toisiinsa tiedostetaan ja ne kyetään puhumaan auki.

Sääntöjen alkuperä on hyvä tiedostaa käytettäessä yleisesti hyväksytyjen sääntöjen antamaa perustelua päätöksille. Sääntöjen voidaan katsoa olevan olemassa ihmisistä riippumattomina, jonkinlaisina luonnonlakeina. Ihmisen tehtävä on löytää ja tunnistaa ne käyttäen joko loogista älyään tai yhteyttä yli-inhimillisiin voimiin. Näin perusteltuina säännöt ovat erityisen ehdottomia, eikä ihmisten tule neuvotella tai joustaa niiden asettamista rajoista.

Sääntöjen voidaan katsoa syntyvän myös yhteisen hyvän lähtökohdasta. Voidaan ajatella, että yhteisöllinen elämä olisi mahdotonta ilman tiettyjä perussääntöjä, jotka saattavat liittyä totuudellisuuteen, turvallisuuteen ja vapauteen. Näin perusteltuna säännöt eivät ole ehdottomia, vaan niiden määrittelystä voidaan neuvotella ja keskustella, joskin niitä käytetään yksittäisissä päätöksentekotilanteissa ehdottomien sääntöjen tapaan.

Jos uskomme sääntöjen tärkeyteen yhteisöllisen elämän takaamiseksi, yksi tapa yrittää lähestyä ongelmaa on miettiä, mitä sääntöjä ilman emme haluaisi elää. Pohditaan esimerkiksi tilannetta, jossa tappaminen olisi jokapäiväinen hyväksyttävä tapa toimia. Monikaan ei haluaisi asua sellaisessa maailmassa. Harva haluaisi myöskään elää siten, että valehtelu olisi hyväksyttävä osa arkipäivän kommunikaatiota: keneenkään tai mihinkään ei voisi enää luottaa.

Haluamme myös välttää sääntöjä, jotka ovat liian monitulkintaisia, kuten *”älä valehtele tarpeettomasti”*. Jokainen voi tulkita ”tarpeellisen” omalla tavallaan, joten sen määrittelyyn tarvitaan todennäköisesti joku toinen eettinen lähestymistapa. Mitä todennäköisimmin sääntöjen lista on monien mielestä hyvinkin lyhyt, ja siinä on yleensä jonkinlaiset säännöt tappamisen ja satuttamisen, rehellisyyden ja omistusoikeuden alueilta.

Päätöksenteko yleisesti hyväksyttävien loogisten sääntöjen mukaisesti

Säännöt ovat oleellinen osa yhteiskunnallista ja yhteisöllistä toimintaa. Moni tunnistaa sääntöjen noudattamisen myös tärkeäksi osaksi henkilökohtaista eettistä päätöksentekoaan. Joku asia tulee jättää tekemättä vain siksi, että se on kiellettyä. Tekoa ei tee yhtään oikeutetummaksi se, ettei se ehkä haittaa ketään tai jopa tuottaa tietynlaista hyötyä. Päätöksenteko tapahtuu siten seuraavien askelten kautta:

- 1) Tunnistetaan kaikki yhteisesti hyväksyttävät säännöt.
- 2) Tutkitaan, mitkä vaihtoehdoista rikkovat näitä sääntöjä.
- 3) Vältetään näitä vaihtoehtoja, ja valitaan jäljellä olevista sopiva.

Kun päätöksentekijä lähestyy valintatilannetta yleisesti hyväksyttävien loogisten sääntöjen kautta, hänen tulee ensimmäiseksi tunnistaa kaikki ne eettiset säännöt, jotka mahdollisesti liittyvät kyseiseen ongelmaan ja sen ratkaisuun. Tämä saattaa vaatia sääntöjen asettamista hierarkkiseen järjestykseen, jossa ylempänä ovat tärkeimmät säännöt, joiden rikkominen on ehdottomasti kiellettyä. Alempana ovat säännöt, joiden rikkominen on sallittua vain, jos ylempi sääntö on sen kanssa ristiriidassa. Kaikki säännöt eivät ole relevantteja kaikissa tilanteissa, ja siten on hyödyllistä pohtia sääntöjen roolia kussakin päätöksentilanteessa erikseen.

Seuraavaksi päätöksentekijän tulee tutkia, kuinka erilaiset jo tunnistetut vaihtoehdot mahtuvat sääntöjen puitteisiin. Oleellista on tunnistaa ne vaihtoehdot, jotka rikkovat yhteisesti hyväksyttäviä loogisia sääntöjä. Sääntöjen vastaiset vaihtoehdot tulee tämän jälkeen poistaa harkinnasta. Koko yhteisesti hyväksyttävien sääntöjen ajatus pohjautuu siihen, ettei sääntöjen vastaisen vaihtoehdon valitseminen ole eettisesti perusteltua.

Jos tämän jälkeen on jäänyt jäljelle useampia vaihtoehtoja, on päätöksentekijä vapaa valitsemaan niiden välillä parhaaksi katsomallaan tavalla. Tämä saattaa tarkoittaa jonkin hyötyeettisen valintamekanismin käyttöönottoa tai vain mahdollisuutta valita, mikä mukavimmalta tuntuu. Sääntöeettisen lähestymistavan puitteissa ei voida kritisoida valintaa niiden vaihtoehtojen välillä, jotka eivät riko jotain tunnistettavista säännöistä.

Esimerkkinä voidaan miettiä, mitä nuoren tutkijan tulisi tehdä havaittuaan hyvän tieteellisen käytännön vastaista toimintaa laboratoriossaan, jos hän tekisi päätöksensä perustuen yhteisesti hyväksyttäviin loogisiin sääntöihin. Ensimmäisenä hänen tulee pohtia, mitä sääntöjä tilanne kattaa. Yksi mahdollinen sääntö on *"älä valehtele"*. Tällöin on oleellista määritellä, onko valehtelemista vain epätotuuksiensa sanominen vai myös totuuden sanomatta jättäminen. Jos päädytään jälkimmäiseen, ei tutkija voi antaa asian olla. Jos taas valitaan edellinen määritelmä, voi tutkija yhä valita minkä tahansa vaihtoehdon. Sovellettavaksi säännöksi voitaisiin katsoa myös *"tee kuten johtavassa asemassa oleva parhaaksi katsoo"*, jolloin tutkijan tulisi nimenomaan jättää asia sikseen.

Vahvuudet ja heikkoudet

Sääntöetiikka on houkutteleva yksinkertaisuudessaan ja hankala jäykkyudessaan. Selkeiden sääntöjen olemassaolo tuntuu usein tärkeältä, jottei perusoikeuksia unohdeta vain enemmistön kokiessa ne itselleen sopiviksi. Lainsäädäntö pohjaa tämäntyyppiseen sääntöeettiseen ajatteluun.

Arki on kuitenkin harvoin niin yksiselitteistä kuin säännöt antavat toivoa ja uskoa. On erittäin vaikeaa määritellä absoluuttisia ja universaaleja sääntöjä. Suurin

osa puoltaa sääntöä ”älä tapa” useimmissa tilanteissa, mutta moni haluaa mahdollisuuden hyväksyä tappamisen esimerkiksi itsepuolustukseksi.

Sääntöjen tarkka noudattaminen saattaa johtaa myös absurdeihin tilanteisiin. Oletetaan, että asetta heiluttava mielipuoli tulee huoneeseen ja kysyy, missä ystäväsi on aikomuksenaan tappaa hänet. Tiedät ystäväsi olevan viereisessä konferenssihuoneessa. Säännön ollessa ”älä valehtelee” sinun täytyisi kertoa ystäväsi olinpaikka. Eettinen kysymyksesi siis olisi, valehdellako vai ei. Kysymys ei sen sijaan ole, tappaako mielipuoli ystäväsi, sillä tappamiseen liittyvä eettinen kysymys on mielipuolen ratkaistavissa. Tällainen sääntöjen sokea noudattaminen tuntuu helposti epäeettiseltä ja vaikeasti perusteltavalta.

Historiallinen tausta

Säännöt ohjenuorana eettisille teoille eivät ole mikään uusi keksintö. Modernia muotoa sääntöetiikasta - tai akateemisesti deontologiasta, jossa ”*deon*” tarkoittaa velvollisuutta - pidetään usein kuitenkin Immanuel Kantin, 1700-luvun saksalaisen filosofin, ansiona. Kant tavoitteli moraalista säännöstöä, joka ei perustuisi uskontoon vaan puhtaaseen loogiseen ajatteluun. Hänen tavoitteenaan oli määrittellä sääntöjen lista, joka voitaisiin johtaa älyllisiin perusteisiin ja joka olisi yhtä tosi kaikissa mahdollisissa päätöksentekotilanteissa. Sääntölistan tuntiessaan ihmisen velvollisuus olisi noudattaa sitä.

Tämä tavoite on syynä niihin moniin rajoitteisiin, jotka määrittelevät, millaiset säännöt ovat hyviä sääntöeettisessä lähestymistavassa. Yhtenäisen listan muodostaminen on mahdotonta, jos säännöissä on yhtään tulkinnanvaraa. Jos löyhennämme hieman Kantin vaatimuksia täydellisen sääntösystemin rakentamisesta, saamme sääntöeettisestä lähestymistavasta paljon käyttökelpoisemman.

Tunnistatko sääntöjä, jotka täyttäisivät Kantin määritelmän hyvistä eettisistä säännöistä?

Mitkä säännöt vaikuttaisivat sinun valitsemasi työelämään liittyvän ongelman ratkaisuun?

Onko sääntöetiikka mielestäsi hyväksyttävä tapa tehdä arkipäivän eettisiä päätöksiä?

Valintaetiikka

Yleisesti hyväksyttävien sääntöjen alalajina voidaan pitää vapauden maksimoinnin eettistä lähestymistapaa. Sen periaate on, että tulisi olla vain yksi eettinen ohjenuora, joka on kielto rajoittaa kenenkään toisen valinnanvapautta. Perusoletuksena on, että kaikki, mille maailmassa annetaan eettistä tai moraalista arvoa, on ihmisten arvokkaaksi määrittelemää. Mikään ei ole arvokasta sinänsä.

Omaksuttaessa tällainen maailmankuva, on yksilön valinnanvapauden puolustus ainoa perusteltavissa oleva sääntö. Jos millään ei ole itseisarvoa, ja kaikki arvot ovat ihmisten määrittelemiä, jokaisen ihmisen tulisi saada oikeus itse määritellä, mikä hänestä on tärkeää ja arvokasta. Pystyäkseen toteuttamaan tätä mahdollisuutta, muiden tulee taata hänelle suurin mahdollinen vapaus tehdä omat arvovalintansa.

Valintaetiikka tue ei millään muotoa anarkiaa tai vahvimman oikeutta. Esimerkiksi varastamista ei voi valintaetiikan perusteella hyväksyä, sillä se rajoittaisi alkupe räisen omistajan vapautta valita, mitä hän omaisuudellaan tekee. Emme myöskään saa tappaa, sillä kuolema rajoittaa uhrin valinnanvapautta täydellisesti.

Päätöksenteko valintaetiikan perusteella

Valintaeettisen lähestymistavan päätöksentekomalli on hyvin samankaltainen kuin sääntöetiikan vain sillä erolla, että ainoana sääntönä on välttää muiden valinnanvapauden rajoittamista. Päätöksenteko noudattaa seuraavanlaista logiikkaa:

- 1) Tunnista vaihtoehdot.
- 2) Tarkista, rajoittaako mikään vaihtoehto muiden vapautta valita.
- 3) Hylkää vaihtoehdot, jotka rajoittavat valinnanvapautta.
- 4) Voit vapaasti valita jäljellä olevista vaihtoehdoista, jotka ovat kaikki eettisesti perusteltuja.

Nuoren tutkijan tilanteessa tulee ensimmäiseksi todeta, ettei ole olemassa eettisesti oikeaa tai väärää reaktiota. Tutkijan itsensä on päätettävä, mikä hänelle on tässä tilanteessa tärkeää ja miten erilaiset yhteisölliset sekä tieteelliset vaikutukset arvioidaan ja määritellään. Ensimmäiseksi hänen tulee kuitenkin pohtia, miten hänen mahdolliset vaihtoehdonsa vaikuttavat muiden vapauteen valita. Koska ryhmän johtajalla olisi tilanteen julkaisun jälkeen yhä mahdollisuus jatkaa huonon tieteen tekoa, ei voida perustella, että tiedon julkaiseminen merkittävällä tavalla vähentäisi kenenkään valinnanvapautta. Nuori tutkija on siis todellakin vapaa tekemään haluamansa ratkaisun tässä ongelmatilanteessa, eikä kenelläkään ole eettisiä perusteluja kritisoida hänen valintaansa.

Vahvuudet ja heikkoudet

Valintaetiikka antaa usein hyvin rajallisia vastauksia eettisiin kysymyksiin, sillä se tukee vain yhtä eettistä periaatetta. Kunhan valinnanvapautta ei ole rajoitettu, valintaetiikalla ei ole ratkaisua hakevalle muuta annettavaa.

Valinnanvapauden puolustaminen on kuitenkin tärkeä arvo modernissa länsimaisessa yhteiskunnassa. Lainsäädäntö kansallisella ja kansainvälisellä tasolla puolustaa ihmisten valinnanvapautta monella tavalla. Valinnanvapaus ei ole kuitenkaan helppo tai yksinkertainen käsite. Täytyy pohtia, kenelle suodaan valinnanvapaus. Voitko sinä omilla teoillasi vähentää oikeutta valinnanvapauteen? Miten toimia niiden kanssa, jotka eivät ole täysissä ruumiin ja sielun voimissa tekemään itseään koskevia päätöksiä? Täytyy myös ratkaista, onko oikein puolustaa kaikenlaista valinnanvapautta, vaikkei se suoraan rajoittaisikaan kenenkään muun valinnanvapautta, kuten vapautta tehdä huonoa tutkimusta, vapautta saastuttaa tai vapautta vahingoittaa itseään.

Historiallinen tausta

Liberaalit ajatukset ovat olleet käytössä jo pitkään, mutta valintaeettinen lähtökohta nähdään usein 1960-luvun ranskalaisen filosofin Sartren muotoilemana. Hänen perusajatuksensa oli, ettei maailmassa ole mitään moraalista ehdottomuutta. Emme voi arvostella muiden eettisiä päätöksiä, koska mitään moraalisen hyvyyden mittaria ei ole olemassa. Tästä Sartre teki johtopäätöksen, että moraalisen mittarin puuttuessa ainoa perusteltavissa oleva moraalinen sääntö on antaa kaikkien valita oma tiensä.

Onko valintaetiikka mielestäsi hyvä tapa lähestyä eettisiä ongelmia?

Onko vapausetiikalla annettavaa työelämään liittyvän eettisen ongelmasi ratkaisuun?

Hyve-eettinen lähestymistapa

Hyve-eettinen lähestymistapa on radikaalisti erilainen kuin kaikki edellä esitellyt lähestymistavat. Muut lähestymistavat keskittyvät joko tekoihin tai lopputulokseen etsiessään eettistä oikeutusta päätöksille. Hyve-etiikka vuorostaan asettaa päätöksentekijän, ei päätöstä, keskeiseen asemaan. Avainkysymys on, onko päätöksentekijä hyvä ihminen. Ajatuksena hyve-etiikassa on, että hyvä ihminen tekee hyviä päätöksiä. Jos tiedämme, että päätöksentekijä on hyvä ihminen, meidän ei tarvitse etsiä päätökselle oikeutusta mistään muualta. Voimme luottaa, että hyvän ihmisen päätökset ovat aina eettisesti oikeutettuja.

Hyvä ihminen määritellään riippumatta tehdyistä päätöksistä tai teoista. Ihminen ei siis ole hyvä siksi, että hän on aikaisemmin tehnyt hyviä päätöksiä, vaan siksi, että hän omaa kaikki hyvän ihmisen luonteenpiirteet. Tämä usein vieras ajatus aukeaa helpoiten miettimällä päätöksentekijän motiiveja: ovatko ne hyväksyttäviä vai eivät? Tämä lähestymistapa on hyvin yksilökeskeinen, ja antaa meille mahdollisuuden tutkia, miten päätöksentekijä vaikuttaa päätöksiin.

Päätöksenteko hyve-etiikan periaatteiden avulla

Ensimmäinen ja tärkein osa hyve-eettistä päätöksentekoa on määritellä, millainen on hyvä ihminen. Aristoteles esimerkiksi määritteli hyveet kultaiseksi keskitieksi ja luonteenpiirteiksi, joita jokainen yksilö voi harjoitella. Hyveet määrittelevät ennemmin, miten ihminen tilanteisiin reagoi, ei välttämättä, mitä hänen tulisi varsinaisesti tehdä. Hyveellisyys saattaa siis olla tarpeellinen määrä oikeudenmukaista vihaa, joka ei sorru raivokkuuteen eikä lamaan tekemättömyydeksi. Näiden määritelmien avulla yksilö pystyy haarukoimaan erilaisia vaihtoehtoja omalle käytökselleen.

Hyvän ihmisen määritelmä voi pohjautua joko johonkin todelliseen henkilöön tai kuvitteelliseen hahmoon, jolla on hyvän ihmisen kaikki luonteenpiirteet. Esimerkiksi antiikin Kreikassa hyvän ihmisen ominaisuuksia olivat rohkeus, itsehillintä, anteliaisuus, itsetunto, hyväluonteisuus, rehellisyys, sanallinen kyvykkyys, ystävällisyys, oikeamielinen viha ja vaatimattomuus.

Kun hyvä ihminen on määritelty mielessä, tulee miettiä, miten kyseisessä tilanteessa tulisi käyttäytyä, jotta käytös olisi yhdenmukaista hyveellisen ihmisen käytöksen kanssa. Jos mietimme edellä käytettyä esimerkkiä nuoresta tutkijasta, joudumme pohtimaan, millainen on hyvä tutkija. Tuleeko hänen puolustaa hyvää tieteellistä käytäntöä mahdollisesti oman uransa kustannuksella ja tehdä työtä havaitun vilpin ilmiantamiseksi vai riittääkö hyvälle tutkijalle, ettei itse syyllisty vilppiin?

Vahvuudet ja heikkoudet

Hyve-etiikka antaa mahdollisuuden kohdata ihminen päätösten takana eikä vain arvioida päätöstä kuin sen olisi tehnyt joku persoonaton hahmo. Tämä lähestymistapa on saanut viime aikoina suosiota koulutusideologiassa, jonka mukaan olisi parempi keskittyä siihen, mitä oppilaat ovat ihmisinä kuin siihen, mitä he osaavat tehdä. Hyve-eettinen ajattelu on myös osa oikeuslaitoksen toimintaa, sillä siinä otetaan rangaistusta määriteltäessä huomioon, onko kyseessä ensikermainen vai rikokseen useasti turvautunut syytetty.

Samaan aikaan hyve-etiikka antaa hyvin löyhät ohjeet siitä, mitkä ratkaisut ovat oikeita ja perusteltuja. Kun yritämme määritellä hyvää ihmistä, päädyimme melkein väistämättä käyttämään sellaisia määreitä kuin *”sopiva huoli luonnon hyvinvoinnista”* tai *”riittävä kiinnostus”*. Mitä tarkoitamme sopivalla tai riittävällä, on luonnollisesti riippuvaista hyvän ihmisen tulkinnasta, muttei anna päätöksentekoon tukea hakevalle suurtakaan apua.

Historiallinen tausta

Hyve-etiikkaa pidetään yhä voimakkaasti Aristoteleen ajatuksena, jonka hän esitti vuonna 300 eKr. Aristoteles kehitti hyveiden teorian, jossa hyve oli kultainen keskitie ääripäiden välissä. Aristoteleen maailmassa ihmisen elämän päämääränä oli onnellisuus. Onnellinen elämä koostui älyllisistä haasteista ja ystävyyssuhteista.

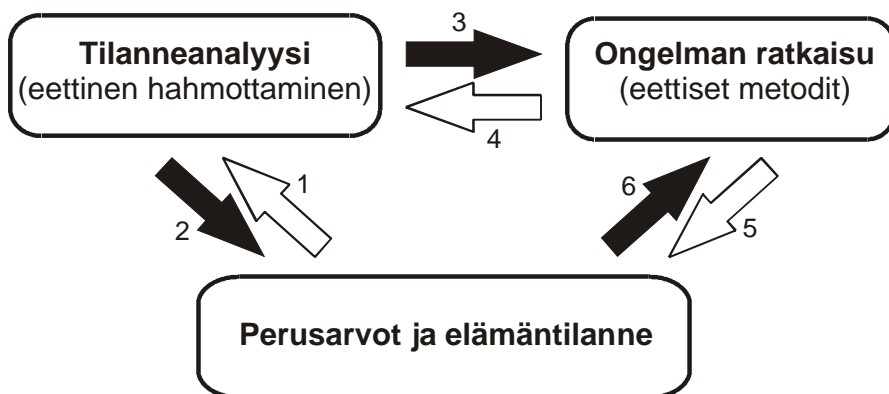
Aristoteleen mukaan hyvä käytös nousee hyvistä tavoista, jotka muodostuvat jatkuvan toistamisen ja korjaamisen tuloksena. Etiikka oli siten Aristoteleelle voimakkaasti käytännöllinen malli. Hän tunnisti mielen heikkouden ongelman ja ehdotti, että se on voitettavissa määrätietoisella harjoittelulla.

Tulisiko sinun mielestäsi päätöksentekijä huomioida päätöksiä arvioidessa?

Mitä hyvä ihminen tekisi valitsemassasi työelämään liittyvässä eettisessä kysymyksessä?

Omien arvojen ja eettisten taitojen yhteys

Kuten aikaisemmin on todettu, eettisiä päätöksiä on mahdotonta tehdä omasta itsestään ulkopuolisena tai riippumattomana omista arvoistaan ja elämäkokemuksestaan. Eettiset taidot ja päätöksentekijän minuus ovat jatkuvassa dynaamisessa vuorovaikutuksessa, jonka ymmärtäminen auttaa päätöksentekijää kehittymään. Alla oleva kaavio kuvastaa tämän vuorovaikutuksen suhteita.

Kuvio 2: Arvojen ja eettisten taitojen yhteys

Kuvio 2:n mustat nuolet esittävät positiivista ja kannustettavaa vuorovaikutusta ja valkoiset nuolet vuorovaikutusta, jota tulee tarkoin kontrolloida.

- 1) Nuoli perusarvoista tilanneanalyysiin on valkoinen, koska omat perusarvot ja elämäntilanne helposti ohjaavat analyysia. Analyysin on kuitenkin tarkoitus olla mahdollisimman neutraali. Jos omille lähtökohdille annetaan liian suuri rooli analyysin teossa, suurentuu myös epäpätevän ja eettisesti perustelemattoman analyysin riski.
- 2) Analyysista perusarvoihin kulkeva musta nuoli kuvastaa analyysin mahdollista vaikutusta perusarvoihin. Jos analyysi tehdään avoimesti ja läpinäkyvästi ja se tuottaa tietoa ja ymmärrystä, jota aikaisemmin ei ole ollut, joutuu päätöksentekijä pohtimaan omia arvojaan ja niiden perusteita. Uskallus avata omat arvonsa uudelleen arvioitavaksi on osa positiivista eettistä kasvua.
- 3) Analyysista ratkaisuun kulkeva musta nuoli kuvastaa loogista suhdetta analyysissa kerätyn tiedon ja hyvän päätöksen välillä. Hyvät päätökset pohjaavat mahdollisimman hyvin havaittuun todellisuuteen.
- 4) Ratkaisusta analyysiin kulkee valkoinen nuoli kahdesta syystä. Ensinnäkin edelliset ratkaisut ja päätökset saattavat perusteettomasti muokata analyysia: joko haetaan uudistettua oikeutusta jo tehdyille päätöksille tai vain oletetaan myös uuden tilanteen muistuttavan merkittävästi aikaisemmin kohdattua. Toiseksi usein tehdään päätös ensin, ja sen jälkeen tuotetaan analyysin avulla sellaisia faktoja, jotka tukevat toivottua päätöstä. Molemmissa tapauksissa analyysi on vajaa, eikä muodosta osaa eettisesti pätevää päätöksenteosta.
- 5) Ratkaisusta perusarvoihin kulkee valkoinen nuoli, sillä ihminen ei kestä kovin kauaa ristiriitaa perusarvojensa ja tehtyjen päätösten välillä. Jos ihminen esimerkiksi uskoo, ettei tenteissä saa luntata, mutta lunttaa silti, on hänen joko lopetettava lunttaaminen, muokattava perusarvojaan lunttaamisen salliviksi tai analysoitava tilanne siten, että lunttaamisesta tulee perusteltua. Teoilla voi siis olla negatiivinen vaikutus arvoihin.
- 6) Päätöksistä ratkaisuihin kulkeva musta nuoli kuvastaa toivottua koherenssia omien arvojen ja päätösten välillä. Tämä on edellisen nuolen vastapuoli. Päätökset tulisi tehdä siten, että ne ovat yhdenmukaisia omien perusarvojen kanssa. Tämä vaatii omien perusarvojen tunnistamista ja uskallusta tehdä sellaisia päätöksiä, jotka arvojen ja analyysin nojalla uskoo hyväksi.

5 MITEN ETIIKKA OPITAAN?

Koska etiikka on taito, sitä myös opitaan tekemällä ja harjoittelemalla. Passiivinen lukeminen ja kuunteleminen eivät paranna eettisiä taitoja, vaan niillä on todettu olevan joissain tilanteissa täysin vastakkainen vaikutus. Eettisten taitojen on todettu heikkenevän, kun opiskelijat ovat istuneet ja kuunnelleet eettisiä luentoja (Penn 1994). Myös tämän oppaan lukeminen saattaa tuntua lukijasta nyt arveluttavalta. Ei ole kuitenkaan syytä huoleen, sillä tieto on oleellinen osa taitojen oppimista ja hyödyttöä vain, jos se on oppimisen ainoa muoto.

Oleellista etiikan oppimisen kannalta on puhua, pohtia, työstää ja kyseenalaistaa. Tässä oppaan toisessa osassa tutkitaan ensimmäiseksi, miten aktiivista oppimista voi itsessään kehittää ja toiseksi, miten sitä voi kannustaa muissa.

Omien taitojen kehittäminen

Koska etiikka on taito, sitä on harjoiteltava. Eettiset taidot eivät välttämättä kartu iän myötä, vaikka koulutustason onkin todettu korreloivan positiivisesti eettisten päätöksentekotaitojen kanssa (Schlaefli et al. 1985). Myös opettajien on usein tarpeellista kehittää siten omaa eettistä ajatteluaan ennen kuin he ryhtyvät opettamaan etiikkaa muille. Tästä on kahdenlaista hyötyä. Ensinnäkin opiskelijat esittävät usein vaikeita eettisiä kysymyksiä päästyään eettisen keskustelun vauhtiin. Opettajalla on huomattavasti mukavimmat oltavat, jos hänen omat eettiset taitonsa ovat kunnossa. Toiseksi opettajan työssä tulee vastaan vaikeita eettisiä kysymyksiä, ja niihin vastaaminen helpottuu kun omia taitojaan kehittää.

Etiikan itseopiskelu on haastavaa kaikkein älykkäimmillekin. Alla on esitetty kolme erilaista tehtävää, joita voi asettaa itselleen omien taitojen kehittämiseksi. Kokemus on osoittanut, että opiskelijat ovat kiinnostuneita näistä samoista harjoituksista, joten niistä kannattaa puhua ja kertoa avoimesti, kuinka itse tilanteita lähestyy. Harjoitukset liittyvät kaikki toisiinsa, ja niitä voi käyttää yhdessä tai erikseen haluamallaan tavalla. Vain esityksen selkeyden nimissä ne on listattu erillisten otsikoiden alle.

Vastaväittämät

On mahdotonta vastaanottaa kaikkea informaatiota, jota jokaisena hetkenä on aistiemme ulottuvilla. Luontainen reaktio on valikoida, mihin keskitymme ja vielä tarkemmin hakea informaatiota omien tavoitteidemme tueksi. Jos esimerkiksi ajamme autoa, näemme liikennemerkkejä ja jos olemme matkustajina, voimme ihailla maisemia. Ihmisillä on lisäksi luontainen taipumus etsiä tietoa, joka tukee hänen olemassa olevia uskomuksiaan, tietojaan ja arvojaan. Tämä lisää riskiä

tulkita tarjolla olevaa tietoa siten, että se epäoikeudenmukaisesti tukee tiettyä katsantokantaa.

Aina jonkin eettisen ajatuksen tuntuessa yksiselitteiseltä ja itsestään selvältä on hyvä esittää sille mahdollisimman monta vastaväitettä. Tulee siis ryhtyä omaksi "vastarannankiiskekseen" eli yrittää keksiä parhaat mahdolliset vastaväitteet, joilla kumota oma eettinen kantansa. Tämä on vaikeaa, mutta hyödyllistä ainakin kahdesta syystä. Vasta-argumenttien kehittäminen varmentaa omaa kantaa, jos se on oikea ja perusteltu. Tämä tuottaa sekä itsevarmuutta että kykyä vastata muiden esittämiin vasta-argumentteihin. Toiseksi se kehittää loogista ajattelua, sillä eettisesti perusteltujen ja johdonmukaisten vasta-argumenttien keksiminen ja niiden kumoaminen on eettisesti vaativa tehtävä. Kehittynyt eettinen ajattelu nopeuttaa omaa päätöksentekoa jatkossa, kasvattaa kykyä nähdä, missä muiden ajattelu eroaa omasta. Se mahdollistaa siten näiden puutteiden huomioimisen ja mahdollisuuden oppimiseen myös vastaväittäjälle.

Esimerkkinä voi olla tutkija, joka haluaisi käyttää sikiön kantasoluja osana tutkimustaan. Hän pitää näiden solujen käyttöä eettisesti perusteltuna, koska hedelmöittyneet munasolut tuhoutuisivat joka tapauksessa. Niiden käyttö osana tutkimusta tuottaa yhteiskunnalle parhaan mahdollisen hyödyn tutkimustulosten edistäässä terveydenhuollon tavoitteita. Hänen ajattelunsa on siis voimakkaasti hyötyeettistä.

Tutkijan tulee kuitenkin olla tietoinen, että kantasolututkimusta vastustetaan, koska sen katsotaan joko tuhoavan potentiaalisen ihmisen tai alentavan ihmisarvoa. Yksi peruskysymyksistä on siis, milloin "*ihminen*" saa alkunsa. Onko hedelmöittynyt munasolu pelkkää kudosta, potentiaalinen ihminen vai täysi ihminen kaikkine moraalisine oikeuksineen?

Kuinka sitten päädytään erilaisiin näkemyksiin siitä, milloin ihmisyyys alkaa? Tutkijan voi olettaa pitävän hedelmöittynyttä munasolua pääasiassa kudoksena. Hänen tulee tällöin miettiä, milloin ihmisyyys alkaa, jos se ei ala hedelmöityksestä. Minkä vaihtoehtoisen loogisesti pätevän ihmisyyden alkuketken hän voi esittää? Onko se hermoston muodostuminen, tietoisuus itsestään vai syntymä? Entä mitä seuraa loogisesti, jos valitaan esimerkiksi tietoisuus ihmisyyden mittariksi? Tällöin vaikeasti vammaiset ja pysyvät koomassa olevat henkilöt eivät ole määritelmällisesti ihmisiä, eikä heille siten automaattisesti kuulu samoja ihmisoikeuksia tai ihmisarvoa kuin itsestään tietoisille ihmisille. Onko tämä eettisesti hyväksyttävissä oleva johtopäätös vai vaatika argumentti ihmisyyden alkamisesta hedelmöityksessä jotain lisäväitteitä?

Vaihtoehtoisesti tutkija voi pohtia ihmisyyden potentiaalia. Ihmisen potentiaalisuuden takia ei ylläpidetä velvollisuutta antaa jokaiselle potentiaaliselle ihmiselle mahdollisuutta elämään, mikä tarkoittaisi tässä tapauksessa jokaisen hedelmöittyneen munasolun istuttamista kohtuun. Voidaan siis kysyä, mikä ihmisyyden potentiaalisuudessa on eettisesti merkittävää siten, että sillä on vaikutusta hedelmöittyneiden munasolujen käyttämiseen tutkimuksessa. Voidaan ajatella, että hedelmöittyneillä munasoluilla on merkitystä niiden potentiaalisille vanhemmille, joiden sukusoluista hedelmöittyneet munasolut ovat syntyneet. Solujen tutkimuskäyttöä harkittaessa voidaan perusteluna käyttää siis vanhempien mielipiteiden kunnioitusta.

Potentiaalisuutta voidaan lähestyä myös pohtimalla hypoteettista mahdollisuutta kysyä potentiaalisilta ihmisiltä, haluaisivatko he tuhoutua sulattamalla vai päätyä tutkimuskohteiksi, jos muita vaihtoehtoja ei olisi. Voidaanko kohtuullisella varmuudella kuvitella, että jokainen potentiaalinen ihminen tässä tilanteessa valitsisi tutkimuksen vai olisiko oletettava, että he haluaisivat yksinkertaisesti tuhoutua sulattamalla? Mitä voidaan olettaa ihmisen peruspsykologiasta: olemmeko luonnostamme altruistisia tai hyötyeettisesti ajattelevia ainakin siten, että jos vaihtoehtoina on nollahyöty tai nettohyöty, niin me valitsisimme nettohyödyn?

Jos tutkija näiden pohdintojen jälkeen pystyy perustelemaan oman valintansa esittämällä eettisesti koherentin vastaväitteen kaikkiin mahdollisiin vastaväitteisiin ja vastauksen esitettyihin kysymyksiin, on hän parhaan tahtonsa mukaisesti kehittänyt omaa eettistä ajatteluaan lisäämällä ymmärrystä vastapuolen argumenteista ja kehittämällä omien perustelujensa eettistä selitysvoimaa.

Ajatukset sanoiksi

Moni asia muuttuu todeksi vasta, kun se sanotaan ääneen tai kirjataan näkyväksi. Tämä on totta varsinkin eettisten ajatusten kohdalla. Oma ajattelu selkiintyy huomattavasti, kun sen tekee todeksi sanomalla sen ääneen tai kirjoittamalla ajatuksensa ylös. Tämän harjoituksen ytimessä on siten hakeutua ja antautua eettisiin debatteihin.

Kyse voi olla omien eettisten pohdintojen tuomisesta kahvipöytäkeskusteluun tai opiskelijoiden haastamisesta ajattelemaan esittelemällä omia ajatuksiaan. Kyse voi olla myös omien eettisten pohdintojen kirjoittamisesta oman ajattelun kehittämiseksi tai julkisesti luettavaksi. Ajattelu kirkastuu ja tarkentuu, kun joutuu aidossa kanssakäymisessä puolustamaan kantaansa.

Erityisen tehokasta on, jos saa keskustella asiasta eri tavalla ajattelevan kanssa tai jos keskustelukumppani on asiasta tietämätön, ja on itse vastuussa asian perinpohjaisesta selventämisestä keskustelukumppanille. Opetustilanteet tuottavat paljon tällaisia oppimismahdollisuuksia, sillä opiskelijat esittävät usein tehokkaita kysymyksiä, joihin julkisesti vastaaminen pakottaa nopeaan ja älykkäästi tasokkaaseen ajatteluun.

Eettisistä kysymyksistä puhuminen on usein, jos nyt ei pelottavaa, niin ainakin arveluttavaa. Eettisiin kysymyksiin liittyy suuria tunteita ja henkilökohtaista sitoutumista, mikä tekee rauhallisen ja älyllisesti haastavan keskustelun vaikeaksi. Yksi eettisistä taidoista on kuitenkin kyky laukaista tulehtuneita eettisiä umpisolmuja. On merkittävä taito ja etulyöntiasema, jos kykenee näkemään toisen argumentin logiikan ja löytämään sieltä ristiriidan, joka johtaa erilaisiin lopputuloksiin. Taito on myös kyetä avaamaan tilanne sellaiseksi, että siitä voidaan keskustella kaikkien osapuolien tunnistaessa keskusteltavan kysymyksen luonteen. Taito tehdä näin ei kuitenkaan synny itsestään: se vaatii halua kuunnella, kokemusta analysoida sekä rauhallisuutta, joka syntyy omien arvojen ja eettisten periaatteiden tuntemisesta.

Kokemus on osoittanut myös, että yhteinen eettinen käsitteistö helpottaa eettisten keskusteluiden käymistä. Usein ei ole mahdollista luetuttaa keskustelukumppanillaan haluamaansa esitystä eettisestä ajattelusta. On kuitenkin mahdollista yrittää jakaa omaa näkemystään ja kehittää yhteistä kieltä väittelyn edetessä identifioimalla erilaisia lähestymistapoja tai selventämällä, miten oman ajattelun logiikka toimii.

Todentuntumaa

Se, mikä tapahtuu tässä ja nyt on luontevasti todempaa kuin se, mikä tapahtuu jossain ja joskus. Tämä yksinkertainen tosiasia lisää riskiä tulkita eettisiä tilanteita voimakkaan puolueellisesti. Vaikeassa päätöksentekotilanteessa olemme tuskallisen tietoisia siitä, miltä tilanne meistä tuntuu ja mitä vaikutuksia sillä meille voisi olla. Se, miten mahdollinen päätöksemme vaikuttaa muihin, on spekulatiivista ja olettamusten varassa, selkeästi etäisempänä ja vaikeammin hahmotettavana.

Jos eettisen ajattelun perustana on usko siihen, että kaikilla osallisilla on yhtäläinen oikeus tulla huomioiduiksi eettisessä päätöksenteossa, on tärkeää yrittää neutralisoida luontaisesti esiintyvää puolueellisuutta omia tarpeita ja vaikutuksia kohtaan. Tätä voi harjoittaa aktiivisesti astumalla toisten kenkiin. Keskitetysti tulee yrittää hankkia tietoa siitä, miten omat päätökset vaikuttavat muihin. Parhaiten tämä onnistuu hakeutumalla mahdollisimman lähelle kohdetta, jonka vaikutuksia haluaa huomioida omassa päätöksenteossään.

Jos tekee esimerkiksi tutkimusta eläimillä tai niiden kudoksilla, tulisi hankkia ensikäden tietoa siitä, miten kyseiset eläimet elävät ja miten näytteet kerätään, jotta voisi tehdä laaja-alaisen ja realistisen arvioin siitä, miten omat toimet heihin vaikuttavat. Oma tutkimus ja siitä saatavat tulokset ovat selvästi ensisijaisia vaikutuksia, mutta niille ei tule antaa ehdotonta määräysvaltaa omassa eettisessä ajattelussa. Samoin, jos opettajana tai ohjaajana päättää, miten opetusta jatkossa järjestetään, tulisi hankkia realistista ja rehellistä tietoa siitä, miten päätös vaikuttaa ohjattavien ja opiskelijoiden elämään. Aina ei ole helppoa kysyä asiaa suoraan, mutta voi yrittää kuvitella, miltä itsestä tuntuisi samassa tilanteessa. Lisäksi voi kysyä muilta, jotka ovat olleet kyseisessä tilanteessa, miltä erilaiset ratkaisut olisivat tuntuneet.

Etiikan opettaminen muille

Kun opetuksessa halutaan saavuttaa myös eettisiä tavoitteita, tulee ensimmäiseksi usein mieleen perustaa oma etiikankurssi, jolla asia voitaisiin hoitaa pois päiväajajärjestyksestä. Etiikankursseilla on oma paikkansa asioiden syventäjinä ja mielenkiinnon laajentajina, mutta ne eivät välttämättä ole paras mahdollinen tapa edistää opiskelijoiden eettisiä taitoja useastakin syystä.

Ensinnäkin erityinen etiikankurssi voi antaa oletuksen, että etiikka on sillä hoidettu, eikä sitä tarvitse sen jälkeen enää opetuksessa tai oppimisessa huomioida. Tämä on hyvin kapea näkökulma etiikkaan. Yhdellä kurssilla voidaan toki kehittää opiskelijoiden eettistä havainnointikykyä esittelemällä oman alan merkittävimmät eettiset ongelmat tai siirtää opiskelijoille tietoa oman alan eettisistä koo-deista. Tämä tieto jää kuitenkin hyvin irralliseksi, jollei sitä myöhemmissä opinto-vaiheissa integroida muuhun tieteelliseen opetukseen. Koska eettisiä kysymyksiä on kaikessa tekemisessä tutkimuksesta organisaatiomuutoksiin, tulisi eettistä havainnointi- ja päätöksentekokykyä kartuttaa laaja-alaisesti siten, että sen yhteys kaikkeen muuhun tekemiseen muodostuu luontevaksi osaksi hyvää akateemista harkintaa ja toimintaa.

Erillisten etiikankurssien toinen ongelma on usein ulkopuolisten luennoitsijoiden käyttö. On toki tärkeää pitää huolta siitä, että etiikkaa opetetaan asiantuntevasti, ja ehkä pyytää suunnittelu- tai opetusvaiheessa tukea alan ammattilaisilta. Jos luokan edessä seisoo kuitenkin ainoastaan laitoksen ulkopuolinen opettaja, antaa tämä mahdollisesti kuvan, ettei etiikka oikeasti kuulu laitoksen asioihin, eivätkä sen omat opettajat ole kykeneviä tai halukkaita opettamaan etiikkaa. Tällöin etiikka jää entistään irrallisemmaksi osa-alueeksi, eikä opetukseen käytetty aika ja energia tuota parhaita mahdollista tulosta.

Koska opintosuunnitelmissa on harvoin tilaa uusille teemoille, eikä opettajilla ole edes suurta halua ryhtyä uuden alan asiantuntijaksi, on oppaan tämä ja seuraava osa suunniteltu kuvaamaan, miten etiikka voidaan sisällyttää osaksi opetusta ilman, että se vaatii suuria järjestelyitä tai paljon aikaa. Ensimmäiseksi esitellään kolme yleistä lähestymistapaa eettisten kysymysten esiintuomiseen osana yli-opisto-opetusta. Viimeisessä osassa annetaan esimerkkejä erilaisista harjoituk-sista ja luentorungoista, joissa etiikka on osana opetusta Helsingin yliopiston Viikin kampuksella.

Arvot avoimiksi

Kaiken toiminnan voidaan katsoa perustuvan arvoihin. Loogisesti arvojen ja teko-jen tai ratkaisujen välillä on periaatteita ja tavoitteita. Toisin sanoen se, mitä ta-voittelemme, on riippuvaista siitä, mitä pidämme arvokkaana. Samoin se, mitä teemme, palvelee tavoitteita, joita meillä on.

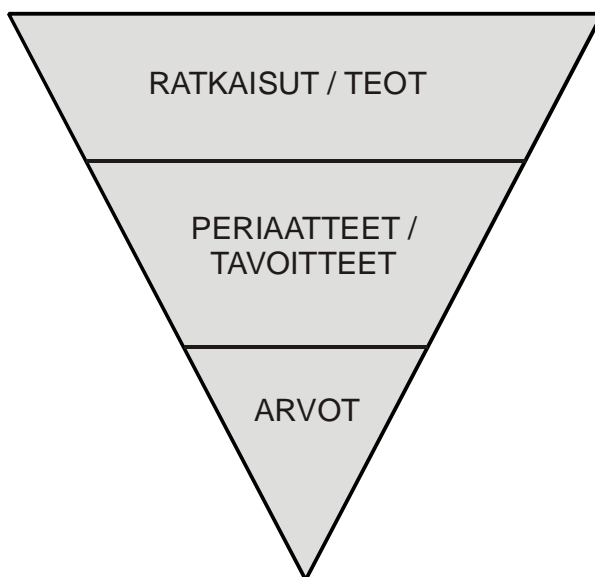
Perusarvoja on yleensä vähän. Näitä voivat edustaa esimerkiksi seuraavanlaiset kuvaukset:

- § Kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisia
- § Taloudellinen turvallisuus on tärkeää
- § Menestys on osa hyvää elämää
- § Muiden hyvinvointi on arvokasta

Näistä perusarvoista muotoutuu erilaisia tavoitteita tai periaatteita, kuten:

- § Kohtelen kaikkia tasa-arvoisesti
- § Yritän tehdä taloudellisen turvallisuuden takaavia päätöksiä
- § Valitsen menestyksen mahdollisuudet maksimoivia tutkimuskohteita
- § Teen kaikkeni edistääkseni muiden hyvinvointia

Näistä tavoitteista ja periaatteista taas seuraa tiettyjä tekoja: opettaja haluaa arvioida kaikkien opiskelijoiden opinnäytteet tasa-arvoisesti riippumatta opiskelijoiden miellyttävyydestä, laitoksen johtaja käyttää suuren osan työajastaan ulkopuolisen rahoituksen turvaamiseen, tutkija valitsee tutkimusaiheen, jolla on suurin yhteiskunnallinen merkitys menestyksen mahdollisuuksien maksimoimiseksi, opiskelija antaa omaa vapaa-aikaansa auttaakseen huonommin pärjääviä kansaopiskelijoitaan. Voidaan siten ajatella, että kaikki teot ovat sidottuja arvoihin.

Kuvio 3: Arvojen, periaatteiden ja tekojen yhteys

Jo pelkät lyhyet huomiot tai kommentit siitä, miten arvot liittyvät erilaisiin tieteellisiin päätöksiin avaavat opiskelijoille uuden tavan kohdata erilaisia tilanteita. Näiden kommenttien ei tarvitse millään muotoa olla kontraversaaleja tai hätkähdyttäviä, vaan ehkä juuri hyvin arkiset huomiot tuovat etiikan osaksi jokapäiväistä ajattelua.

Kommentit voivat olla esimerkiksi hyvin yksinkertaisia huomioita siitä, mihin arvoihin tieteellinen tutkimus pohjaa: totuudellisuuteen, avoimuuteen tai tietyissä tilanteissa taloudellisuuteen tai erilaisten yksilöiden kunnioitukseen. Näitä voi tuoda esiin kertoessaan, miksi itse tekee, mitä tekee tai miksi jonkinlaista tulosta ei ole saatavilla tai miksi tietoon kannattaa suhtautua tietyllä varauksella.

Arvojen auki puhuminen on myös oleellisen tärkeää tutkimusohjauksessa, kun tavoitteena on integroida uusi tulokas tieteelliseen yhteisöön, jossa hänen odotetaan toimivan sen yhteisön hyväksymien periaatteiden ja tavoitteiden mukaisesti. Periaatteita on huomattavasti helpompi noudattaa, jos ymmärtää niiden syyn ja tärkeyden: nämä löytyvät niistä arvoista, joita tukemaan tietyt säännöt ja periaatteet on luotu.

Soveltavissa aineissa arvojen mukaan tuominen on vielä luontevampaa, sillä vaihtoehtoja on usein helppo nähdä. Opiskelijoita kiinnostaa ymmärtää, miksi yksi vaihtoehdoista on parempi kuin jokin toinen. Näkökulmana voi silloin olla, miten eri vaihtoehdot tukevat yksilön, toimialan tai yhteiskunnan tavoitteita ja arvoja. Voidaan esimerkiksi keskustella, miksi metsiä suojellaan, kuten suojellaan: kyse on tasapainoilusta yksilön omistusoikeuden, taloudellisten tavoitteiden ja luonnon arvon välillä, jossa on löydetty tietty tasapaino, koska yhtä tai kahta arvoa pidetään muita tärkeämpinä. Voidaan myös keskustella, miksi lihantarkastuksessa toimitaan, kuten toimitaan: arvoina ovat lihan turvallisuus ja tuottajan tai teurastajan taloudellisen aseman turvaaminen.

Näistä keskusteluista voidaan ajan salliessa hyvin jatkaa myös pohtimaan, miten arvot ja tavoitteet muuntuvat yksilön päätöksiksi. Voidaan pohtia ääneen, kuinka yksilönä toimiva päätöksentekijä voi joutua tilanteeseen, jossa on mahdotonta ylläpitää kaikkia arvoja ja tavoitteita, joita tilanteeseen on asetettu. Tällöin päätöksentekijän tulee miettiä, mikä arvoista on ensisijaisen tärkeä ja mitä voidaan uhrata. Tämäkin valinta perustuu perusarvoihin.

Kommenttien ja pohdintojen ei tarvitse olla pitkiä tai edes erityisen syvällisiä, vaan positiiviseen vaikutukseen riittää, että ne mainitaan. Kun opiskelijat tiedostavat, että kaiken tekemisen taustalla on arvoja, mahdollistetaan arvoihin liittyvä introspektio. Samalla luodaan ymmärrys siitä, etteivät etiikka ja arvot kuulu vain tiettyihin tilanteisiin, vaan niillä on luontainen paikka kaikessa toiminnassa ja päätöksenteossa. Kun etiikka arkipäiväistetään tällä tavoin, siihen voidaan muissa opintovaiheissa suhtautua huomattavasti neutraalimmin. Näin maksimoidaan oppimismahdollisuudet.

Haastavia kysymyksiä

Oma havaintoni ulkomaisissa yliopistoissa ja Helsingin yliopiston Viikin kampuksella on ollut, etteivät opiskelijat ole pohtineet eettisiä kysymyksiä merkittävällä tavalla opintojensa aikana. Suurin osa energiasta ja keskittymisestä on luontevasti suunnattu tieteenalan oppimiseen. On todettu jopa, että opintojen edetessä opiskelijoiden oma eettinen havainnointikyky laskee (Clarkeburn 2002).

On siis tärkeää herätellä opiskelijoita eettisestä unestaan. Yksi tapa tähän on esittää haastavia kysymyksiä. Tämä on rinnakkainen edellä esitetyn "vastaväit-tämät" -harjoituksen kanssa (ks. sivu 44), joskin tällä kertaa haastavia kysymyksiä esitetään opiskelijoille tai ainakin heidän kuultensa.

Harjoituksen toteuttamisessa on oikeastaan kolme erilaista mahdollisuutta. Ensimmäinenkin opettaja voi puhua auki omia vastaväittämiään antaen esimerkin, miten omiin lopputuloksiin on päästy. Toiseksi opettaja voi pyytää opiskelijoita keksimään väitteitä, joilla he yrittävät kumota opettajan esittämän eettisen väitteen tai periaatteen. Kolmanneksi opettaja voi esittää vasta-argumentteja opiskelijoiden esittämiin väitteisiin ja pyytää opiskelijoita työstämään niihin tieteellisesti ja eettisesti päteviä vastaväitteitä.

Ensimmäinen tapa vaatii opiskelijoilta vähiten. He saavat olla yleisönä ja oppivat ehkä hyväksymään ja ymmärtämään, että asioita voidaan katsoa monelta eri kantilta. Passiivinen oppiminen ei kuitenkaan ole kovinkaan tehokasta. Kun opiskelijoita pyydetään keksimään vastaväitteitä opettajan esittämään eettiseen väitteeseen tai periaatteeseen, vaaditaan jo enemmän osallistumista ja omien ajatusten kehittelyä. Opettajan kanssa väittely ei kuitenkaan ole osa suomalaista opetuskulttuuria, joten ensi alkuun ei tule pettyä, jos vasta-argumentteja tulee vain vähän. Voi siten olla hyvä aloittaa hyvinkin rajusta esimerkistä, johon ei voi olla reagoimatta, ja vasta myöhemmin siirtyä hienojakoisempiin sekä eettisesti vaikeampiin ja kiinnostavampiin kysymyksiin. Tämä opetusmuoto sopii sekä pienryhmiin että massaluennoille. Mallia tehostaa, jos pyytää opiskelijoita ensin miettimään argumentteja pienryhmissä. Tällöin kaikilla on mahdollisuus kehittää omia ajatuksiaan. Lopuksi vastaväitteet voidaan kerätä yhteen ja siirtyä ajan salliessa kehittämään vastaväitteitä jo muotoilluille vastaväitteille.

Viimeisessä vaihtoehdossa opiskelija laittaa itsensä peliin, ja se on siksi kaikkein haastavin vaihtoehto. Opetustilanteen pitää olla ehdottoman turvallinen ja reilu, jotta opiskelijat voivat rauhallisin mielin avata omat ajatuksensa julkiselle kritiikille ja uskaltaa muiden edessä etsiä niille puolustuksia ja perusteluja. Koska eettiset periaatteet ja tavoitteet liittyvät henkilökohtaisiin arvoihin, paljastaa opiskelija tässä tilanteessa itsestään enemmän kuin ehkä missään muussa opetustilanteessa. On tärkeää, että opettaja omaksuu tässä tilanteessa niin kutsutun *sokraattisen metodin*, jossa hän ei tuomitse mitään, vaan ohjaa omin kysymyksin opiskelijan huomamaan oman ajattelunsa heikkoudet ja toivottavasti vielä löytämään niihin parannuksen. Tämä opetusmuoto sopii parhaiten pienryhmiin, joiden jäsenet ovat tunteneet toisensa jo jonkin aikaa.

Esimerkin voima

”Älä tee niin kuin minä teen, vaan niin kuin minä sanon” on meille kaikille tuttu sanonta, ja kaikki ovat varmaankin tietoisia sen sisältämästä ironiasta. Varsinkin lapset oppivat matkimalla, eikä tämä taito katoa mihinkään päästessä yliopistoon, joskin sen rinnalle on kehittynyt hienostuneempia oppimismuotoja. Olemalla esimerkillinen eettinen päätöksentekijä ja tämän taidon avoimesti esille tuominen on helppo ja luonteva tapa opettaa eettisiä taitoja opiskelijoille. Esimerkkinä toimiminen vaatii opettajalta ensisijaisesti rohkeutta antaa itsestään. Toisekseen se vaatii vaivannäköä sen suhteen, että on ensin pohtinut omat päätöksensä sen verran perusteellisesti, että niitä haluaa valaista muillekin.

Esimerkkinä toimiminen voi liittyä joko alan kysymyksiin, tutkimuksen tekoon tai opetuksen järjestämiseen. Monella alalla on kiperiä eettisiä kysymyksiä, ja se, miten tutkijat ja opettajat ovat kysymyksen ratkaisseet kiinnostaa opiskelijoita. On kuitenkin oltava tarkkana, ettei käytä opettajan valta-asemaa väärin. Hyvän eettisen päätöksenteon esittely edellyttää myös vastaväitteiden huomioimisen. Näin minimoidaan riski, että opiskelijat ajattelematta itse omaksuvat muiden mielipiteitä omikseen, mikä ei ole eettisen kehityksen kannalta kovinkaan positiivista.

Esimerkiksi tutkimusohjauksessa on hyvä selvittää ääneen, miksi ei itse plagioi, väärennä tuloksia tai oikaise laboratoriotyöskentelyssä. Moni nuori tutkija tunnustaa kyllä nämä säännöt, muttei ehkä sisäistä niiden roolia tutkimusyhteisön oleellisina tukipilareina. Jos plagiointi olisi sallittua, emme pystyisi varmistamaan, mistä tieto on alun perin lähtöisin, tai kenelle oikeudenmukaisesti kuuluu kunnia saavutetusta työstä. Koska julkaisut ovat tärkein akateemisen ansioitumisen mittari, ei tämä ole mitenkään epäolennainen osatekijä. On mahdollista myös tuoda keskusteluun omia kokemuksiaan tilanteista, joissa on joutunut tekemään päätöksen tehdä oikein ja kerrata, miksi valitsi eettisesti oikean, mutta ehkä työlämmän ja vaikeamman, vaihtoehdon.

Opetustilanteet tarjoavat runsaasti hedelmällisiä tilanteita puhua etiikasta. Opiskelijat ovat usein kärkkäitä kritisomaan opetusjärjestelyitä tai opinnäytteiden arviointia. Tällöin on tilaisuus avata eettiseltä kannalta, miksi on tehty niin kuin on tehty. Opiskelijat saattavat esimerkiksi kritisoida kurssin läsnäolopakkoa ja toivoa, että kurssin voisi suorittaa verkkokurssina. Ensin on siis perusteltava, miksi läsnäolo on oppimisen kannalta oleellista. On myös perusteltava, että opettajan velvollisuus on tarjota paras mahdollisuus oppimisen toteutumiselle, vaikka itse oppiminen onkin opiskelijan vastuulla. Verkkokurssin järjestämisestä voidaan keskustella, mutta eteen tulee helposti kaikille tuttu ajan niukkuus. Jos opettaja päättää perustaa kurssille rinnakkaisen verkkoversion, lisääntyvät hänen työtehtävänsä merkittävästi. Koska on kohtuullista olettaa, ettei ylimääräistä aikaa ole käytettävissä, on tämä pois jostain muualta. Opiskelijoille voi tällöin avata kysymyksen, mistä heidän mielestään olisi aiheellista supistaa, jos lisääaikaa on raivattava verkkokurssin järjestämiselle.

Samalla voidaan keskustella siitä, mikä on kenenkin vastuu, sillä vastuut ja oikeudet ovat yleensä oletettuja ja kovin ristiriitaisia. On hyvä esittää, mikä omasta mielestään on opettajan vastuu ja mitä opettajalla on oikeus opiskelijoilta odottaa. Tämä vastuu määrittyy osana yliopiston työntekijän muita vastuualueita tutkimuksen ja hallinnon yhteydessä. Moni opiskelija kun helposti unohtaa, että opettajilla on muutakin tekemistä kuin opettaminen!

Kun oman päätöksentekonsa avaa ja selittää, miksi on päättänyt tehdä niin kuin tekee, on todennäköistä, että opiskelijat hyväksyvät tilanteen paremmin. He oppivat myös, miten päätöksiä voi perustella muille ja miten hankalissa tilanteissa ammattilaiset asioista sopivat. On mahdollista, että opiskelijat haastavat opettajan esittämän päätöksentekoprosessin. Tämä riski kannattaa ottaa. Se kannattaa nähdä tilaisuutena parantaa omaa ja opiskelijoiden eettistä päätöksentekoa, eikä hyökkäyksenä omia valintojaan kohtaan.

6 ESIMERKKEJÄ ETIIKAN OPETUKSESTA

Kun etiikkaa lähdetään sisällyttämään opetukseen muodollisesti suunnittelemalla harjoituksia tai luentoja, joissa etiikka on keskeisenä osana, tulee ensimmäiseksi miettiä tekemisen ja teorian tasapainoa. Kuten edellä on sanottu, etiikka on taitolaji, jota ei voi oppia passiivisesti kuuntelemalla tai lukemalla. Pelkkä luennoiminen ei siten ole suositeltavaa.

Samoin pelkkä tekeminen on harvoin etiikan kohdalla tehokkain mahdollinen oppimismuoto. Jokainen tuo tällöin tilanteeseen omat eettiset käsitteensä ja olettamuksensa, ja tilanne riistäytyy helposti emotionaalisesti värittyneeseen eettiseen "eipäs-juupas" -väittelyyn. Tämä ei kehitä kenenkään eettisiä taitoja, vaan ehkä jopa tiukentaa jo olemassa olevia olettamuksia ja väärinkäsityksiä. Tasapaino, kuten niin monessa kohtaa, löytyy jostain näiden kahden vaihtoehdon väliltä. Teoreettista taustaa tulee tarjota yhdessä tekemisen kanssa.

Teorian ja tekemisen tasapaino on erilainen eri opintovaiheissa ja erilaisissa oppimistilanteissa. Lisäksi se on riippuvainen siitä, mitä opetuksella yritetään tavoitella. Opintojen alkuvaiheessa on usein kaikkein tehokkainta keskittyä eettisen valvutuneisuuden parantamiseen, jolloin suurien luokkakokojen ollessa yleisiä, jää teorian osuus luonnollisesti vähäiseksi. Mitä pidemmälle opiskelijat opinnoissaan edistyvät, sitä enemmän voi asettaa tavoitteeksi eettisen päätöksentekotaidon parantamisen, mikä vaatii laajempaa teoriapohjaa. Parhaimmat tulokset saadaan pienemmissä opintoryhmissä.

Tutkimus on myös osoittanut, että pidemmälle ehtineet opiskelijat hyötyvät etiikanopetuksesta enemmän kuin juuri aloittaneet (Schlaefli 1984). Tämän eron katsotaan perustuvan siihen, että mitä enemmän opiskelijat tietävät omasta alastaan, sen paremmin he ovat kykeneviä hahmottamaan myös alaan perustuvia eettisiä kokonaisuuksia. Myös lisääntynyt elämäkokemus lisää oppimisen tehokkuutta. Tämä kannustaa esittelemään eettisiä teemoja opintojen alkuvaiheessa ja keskittämään etiikanopetuksen pääpainon opintojen loppuvaiheeseen.

Seuraavaksi esitellään viisi esimerkkiä etiikanopetuksen liittämistä osaksi muuta opetusta. Nämä opintojaksot kehitettiin syksyllä 2005 yhteistyössä opetuksesta vastaavien opettajien kanssa ja ne toteutettiin yhteistyössä Viikin opetuksen kehittämispalveluiden kanssa.

Eettisen argumentaation perusteet

Tämä harjoitus on kehitelty yhteistyössä Kristina Lindströmin (maatalous-metsätieteellinen tiedekunta, soveltavan kemian ja mikrobiologian laitos) kanssa.

Tavoite

Tämän harjoituksen tavoitteena on lisätä opiskelijoiden informaatiolukutaitoa, lähdekritiikkiä ja opettaa argumentaation perustaitoja. Oleellisena oppimistavoitteena on oppia näkemään, miten eettisten ja tieteellisten kysymysten yhteispeli toimii erilaisissa tilanteissa.

Erityinen painoarvo on annettu opiskelijoiden kyvyille esittää argumentteja yhteiskunnallisesti merkittävistä aiheista, joissa etiikka on oleellinen osa. Näitä taitoja kuvataan osana laadukkaan maisterintutkinnon osa-alueita²: kyky arvioida kriittisesti tietoa ja sen soveltuvuutta käytännön ongelmien ratkaisuun, tiedon hankkimisen, raportoinnin ja käsittelyn taito, vuorovaikutustaidot sekä tutkimus- ja ammattietiikan taju.

Kohderyhmä ja kesto

Harjoitus sopii kaikkiin opintovaiheisiin alasta riippumatta. Harjoituksen kesto on yhdestä kolmeen tuntia. Harjoitus voidaan jakaa kahteen osaan, ja se voi sisältää erinäisen määrän ennakkovalmistautumista, joka lisää kontaktituntien määrän joustavuutta.

Harjoituksen kulku

Harjoituksen teoriaosan keskeisenä antina on hyvän argumentaation osa-alueiden esittely. Tämä kannattaa tehdä yhteisesti, mutta esittelyä on mahdollista nopeuttaa antamalla opiskelijoille ennakkomateriaalia luettavaksi. Koska eettisen ja tieteellisen tiedon yhteispeli on monisyistä, on ensimmäiseksi hyvä määritellä, mitä ovat eettiset ja tieteelliset väittämät, jotta kaikilla on yhteiset käsitteet keskustella asioista.

Tieteelliset väittämät perustuvat empiirisesti mitattavaan tai havaittavaan tietoon. Esimerkkejä voivat olla seuraavanlaiset väittämät:

² Ks. http://www.helsinki.fi/arviointi/koulutuksenarviointi/opetuksen_opintojen_kehittamisohjelma.htm

- § Työhuoneeni seinä on vihreä
- § Koivulla on putkilomainen solurakenne
- § Runsaskuituinen ruokavalio vähentää riskiä sairastua sepelvaltimotautiin
- § Vety on yleisin alkuaine.

Eettiset väittämät sen sijaan sisältävät kehotuksen tai mielipiteen, joka ei perustu empiirisesti mitattavaan tietoon. Ne määrittelevät, mikä on hyvää tai oikein ja arvottavat tietoa. Esimerkkejä eettisistä väittämistä voivat olla:

- § Janne on hyvä ihminen
- § Jokaisen tulisi antaa rahaa hyväntekeväisyyteen
- § Opettajan tulisi neuvotella opetusmetodeista opiskelijoiden kanssa
- § Laitoskokoukset ovat turhia.

Tämän jälkeen on hyvä kerrata, miten nämä kaksi liittyvät esitettyihin väittämiin. Tärkeää on mainita ainakin kaksi asiaa:

Empiirisistä väittämistä ei voida johtaa eettisiä väittämiä.

Esimerkkejä voivat olla seuraavat väittämät:

- § Kaikki, mikä on luonnollista, on hyvää.
- § Meidän pitäisi saada jatkaa miehiä suosivaa rekrytointipolitiikkaa, koska niin on tehty ennenkin.
- § Miksi meidän tulisi lopettaa sademetsien hakkuu, kun joku muu tekee sen kuitenkin?

Eettinen johtopäätös vaatii aina vähintään yhden eettisen oletuksen.

Tästä voi olla esimerkkinä seuraava looginen päätelmäketju:

- Sademetsien tuhoaminen nopeuttaa kasvihuoneilmiötä (tieteellinen väittämä)
- è Ihmisen tulee toimia siten, ettei hän vaaranna ympäristön tasapainoa (eettinen väittämä)
- è Meidän ei tulisi tuhota sademetsiä (eettinen väittämä).

Seuraavaksi on hyvä lyhyesti määritellä, millainen on hyvä väittämä. Siihen voidaan katsoa kuuluvaksi ainakin seuraavat osa-alueet, jotka ovat kiinteästi yhteydessä hyvään eettiseen analyysiin:

- 1) Hyvä väittämä perustuu (kaikkiin) tosiin väittämiin. Kaikki, mitä tiedetään pitää ottaa tasapainoisesti huomioon. Väittämät eivät siis ole hyviä, jos tosiasioita tunnetaan vajavaisesti tai tietoisesti jätetään pois joitakin empiirisiä väittämiä.
- 2) Käsitteet ovat selkeitä ja määriteltyjä. Varsinkin eettisten käsitteiden määrittely on oleellista. Usein käytetään ns. arvotettuja termejä kuten "tehottomuus". Arvotetut termit ovat aina riippuvaisia siitä, mitä halutaan tavoitella, mikä taas on riippuvaista arvoista. Sama teko saattaa siis olla tehoton tuottamaan maksimaalisen taloudellisen tuloksen, mutta hyvinkin tehokas lisäämään osallisten tasa-arvoa. Näiden lisäksi on vielä puhtaasti eettisiä käsitteitä, jotka on hyvä määritellä, kuten: *"miten määritellään teon oikeus tai vääryys"*, *"millainen on hyvä ihminen"* tai *"mistä elämä alkaa"*.
- 3) Hyvä väittämä esittää kaikki olemassa olevat vaihtoehdot tai on niistä ainakin tietoinen. Hyvässä argumentissa pystytään siis esittelemään tietyn vaihtoehdon hyvyys sinällään ja verrattuna muihin mahdollisiin vaihtoehtoihin.
- 4) Hyvä väittämä keskittyy väittämiin, ei esittäjän persoonaan. Hyvä argumentaatio ei alennu parhaamaan vastaväittäjää. Esimerkiksi toisen esittämää väittämää ei tule syrjäyttää vain vetoamalla esittäjän persoonaan. (Veikko: *"Urheilussa on suomalaisuuden ydin"* Kaapo: *"Mitä Veikko siitä muka tietää, sehän on suomenruotsalainen"*)
- 5) Kausaaliset suhteet on esitetty selkeästi. Se, että kaksi asiaa tapahtuu yhtä aikaa, ei vielä todista, että niillä olisi kausaalinen yhteys. Tästä on aina hyvä muistuttaa.
- 6) Hyvässä väittämässä päättelyketju on looginen, mahdollinen ja selkeä. Päättelyketjuissa voi olla monenlaisia loogisia ongelmia. Yleisimpiä ongelmia on vetää johtopäätös muutaman esimerkin pohjalta. Tästä voi olla esimerkkinä seuraava päättelyketju: *"geenimuunneltu vilja on risteytynyt yhden kasvilajin kanssa englantilaisessa kokeessa"* (empiirinen tieto) \Rightarrow *"geenimuunneltu vilja uhkaa luonnon tasapainoa"* (epätieteellisesti muotoiltu empiirinen väite) \Rightarrow *"meidän tulisi vastustaa geenimuunneltua ruokaa"* (eettinen väite). Yksi esimerkki voi kyllä kumota teorian, mutta ei ole riittävä sen luomiseksi. *"Joutsenet ovat aina valkoisia"*, on tosi väittämä, kunnes Australiasta löydetään musta joutsenlaji. Usein päättelyketjusta myös puuttuu oleellisia askeleita tai väittämiä. Esimerkiksi päättelyketjusta *"CO2 aiheuttaa kasvihuoneilmiön"* \Rightarrow *"Suomen tulisi puolittaa CO2-päästöt"* puuttuvat eettiset väittämät siitä, että kasvihuoneilmiön estäminen on eettisesti perusteltua ja määritelmä, kenen vastuulla estäminen on.
- 7) Päätelmät ovat tosia. Tämän tulisi olla totta, jos kaikki edellä olevat askeleet on huolella otettu.

Viimeiseksi tulee pohtia, miten erilaisiin väittämiin tulisi vastata. Tarkoituksena on, että vastaväitteet ovat mahdollisimman tehokkaita ja ammattimaisesti esitettyjä. Ohjeistuksena voi olla esimerkiksi:

- 1) Etsitään esitetystä väitteestä sen peruskysymys
- 2) Tutkitaan, millä väittämällä ratkaisua tuetaan
- 3) Tutkitaan, onko johtopäätöksillä ja väittämällä looginen suhde
- 4) Keskitytään oleelliseen

Näitä erilaisia osa-alueita voi esitellä myös harjoituksen edetessä. Voidaan siis aloittaa sillä, mitä eettiset ja empiiriset väittämät ovat, tehdä tutkimustyötä ja palata itse väittelyn ja argumentaation teoriaan vasta vähän myöhemmin, ehkä jopa vasta sitten kun opiskelijat ovat ensin kokeilleet väittelyä hetken ilman tätä ohjeistusta. Tällöin opiskelijoilla on näkemys siitä, miten hankalaa väittely on ilman asianmukaista rakennetta ja ohjeistusta.

Seuraavaksi opiskelijoille annetaan väittelyn aihe, joka liittyy olennaisesti kurssiin tai opetettavaan aiheeseen ja jota voidaan pitää yleisesti kiinnostavana teemana. Mahdollisia aiheita voivat olla muun muassa geenimuunneltu ruoka, lisäaineet ruokavalmisteissa, asiakkaan ohjeistus apteekissa tai luonnonsuojelun alueiden perustaminen.

Ryhmä jaetaan kahteen osaan, joista toiselle annetaan tehtäväksi valitun väittämän puolustaminen ja toiselle vastustaminen. Ryhmille voidaan antaa valmiiksi materiaalia aiheesta tai jos aika ja resurssit sallivat, pyytää heitä etsimään materiaali internetistä osana informaatiolukutaidon kehittämistä. Tämä voidaan helpposti antaa kotitehtäväksi, mikä parantaa yhteisen ajan tehokkuutta ja opiskelijoiden tiedollista oppimista. Tilannetta voi muokata hyvän väittelyn pohjaksi antamalla ryhmille erilaista lähdemateriaalia, joka on kirjoitettu selkeästi puoltamaan annettua kantaa.

Kun molemmat osapuolet ovat saaneet valmistautua tarpeellisen ajan, aloitetaan niin kutsuttu *sykäysväittely*. Kummallekin osapuolelle voi antaa mahdollisuuden esittää avauskommentti, josta lähdetään liikkeelle. Ryhmien annetaan seuraavaksi väitellä vapaasti sovitun ajan, viisi minuuttia riittää yleensä mainiosti. Tämän jälkeen opettaja pysäyttää väittelyn ja kommentoi esitettyjä väittämiä nostoen esiin mahdollisesti ilmenneitä epäkohtia, heikkouksia tai vahvuuksia. Tämän jälkeen ryhmät saavat aikaa pohtia ja kehitellä väitteitään, minkä jälkeen jatketaan uudella väittelysykäyksellä. Väittelysykäyksien määrä on riippuvainen käytettävissä olevasta ajasta, mutta kolmesta viiteen on yleensä suositeltava määrä.

Lopuksi pidetään loppuyhteenveto. Sen tarkoituksena on saada opiskelijat pohtimaan, mikä väittelyssä meni huonosti, miten sitä olisi voinut parantaa ja mikä oli heidän tärkein oppimansa asia. Tarkoitus on lisäksi pohtia, miten lähdemateriaali ja lukemistarkoitus vaikuttavat siihen, miten asiaan suhtaudutaan.

Kokemuksia toteutuksesta

Kun tätä harjoitusta vedettiin pienelle mikrobiologian toisen vuosikurssin opiskelijaryhmälle syksyllä 2005, opimme ainakin seuraavaa. Oppimisen kannalta luku-materiaali olisi kannattanut antaa etukäteen, sillä opiskelijoilta meni turhan paljon yhteistä aikaa lukemiseen. Itse väittely lähti kaikesta opettamisesta huolimatta, tai ehkä juuri siksi, kankeasti liikkeelle, joten ensimmäinen sykäys oli lyhyt. Tilanne parani kuitenkin väittelyn edetessä, mikä oli sinällään positiivinen saavutus.

Väittely myös luiskahti nopeasti sivuraiteelle. Kun väittelyn teemana oli *”tulisiko ruokakasvien geenimuuntelu sallia”*, opiskelijat ryhtyivät pohtimaan tieteellistä kysymystä *”ovatko geenimuunnellut ruokakasvit tehokkain mahdollinen tapa vastata maailman nälänhätään”*. Tällöin eettinen kysymys olisi kuitenkin ollut *”millä perustein meidän tulisi suhtautua nälänhätään”*, mihin opiskelijat olivat vastanneet *”tehokkaimmalla mahdollisella tavalla”*. Tehokkuus oli määritelty sekä taloudellisesti että tuotannollisesti.

Tämä siirtymä eettisestä väittelystä tieteelliseksi huomioitiin, ja opiskelijat ymmärsivät, kuinka vaikeaa oli käydä oleellisesti tieteellistä debattia etiikan argumentein. He myös ymmärsivät, kuinka helppoa on antaa väittelyn siirtyä keskeisestä epäolennaiseen. Ehkä juuri tämä osa väittelystä tuotti parhaan oppimistuloksen.

Arvojen avaamisharjoitus

Tämä harjoitus suunniteltiin ja toteutettiin yhdessä Chiara Lombardi-Riipisen (maatalous-metsätieteellinen tiedekunta, taloustieteen laitos) kanssa syksyllä 2005.

Tavoite

Harjoituksen tavoitteena on havainnollistaa opiskelijoille, että myös talousteorioilla on eettinen perusta, ja hahmottaa erityisesti, mihin liberaalinen talousteoria perustuu. Nämä tavoitteet liittyvät laadukkaan maisterin tavoitteisiin ainakin seuraavilta osilta: kyky ja rohkeus oivaltaa oman tieteenalan ja yhteiskunnan kannalta keskeisiä kysymyksiä ja tutkimusongelmia, tutkimus- ja ammattietiikan taju.

Kohderyhmä ja kesto

Harjoituksen kohderyhmän muodostavat perustutkinto-opiskelijat. Harjoituksen kesto on puoli tuntia, osana kahden tunnin luentoa.

Harjoituksen kulku

Luennon pohjana on opiskelijoille annettu oman alan kriittinen kirjoitelma, jossa pohditaan jotain alan keskeistä kysymystä. Tässä tapauksessa se oli Maailman pankin entisen pääekonomistin Lawrence Summersin muistio³ siitä, kuinka sairastumiseen tai kuolemaan liittyviä kustannuksia tulisi mitata olemassa olevan tulotason mukaisesti.

Tekstin lukemisen jälkeen opiskelijoita pyydetään pienryhmissä pohtimaan talousteoreettiselta pohjalta, miten muistion argumentti on muodostettu ja pohtimaan näiden talousteoreettisten oletusten perusteltavuutta. Jos materiaali sisältää runsaasti provokatiivisia väittämiä, kuten tässä tapauksessa, on aikaa hyvä varata vähintään 20 minuuttia. Harjoituksessa esimerkki oletuksesta, jolle ei ole vahvaa tieteellistä pohjaa, mutta joka on otettu annettuna, voi olla vaikkapa se, mikä muotoinen on saasteiden kustannuskäyrä riippuen alueen tämänhetkisestä saastumistasosta. Kyseessä voi olla myös eettisesti kyseenalainen oletus kuten, että kustannuksia tulisi mitata olemassa olevan tulotason mukaisesti.

Ryhmätöiden jälkeen opiskelijoiden huomiot kerätään yhteisesti taululle ja luennoitsija analysoi niiden suhdetta yleisesti hyväksytyihin teorioihin. Tässä tapauksessa löydettiin talousteoreettinen oletusketju: taloudellisen toiminnan tavoitteena on tehokkuus eli nettohyödyn maksimointi, jossa tuotteen tai hyödykkeen hinta määrittynyt yksiselitteisesti yksilön valmiudella maksaa hyödykkeestä. Yksilön valmius puolestaan perustuu yksilön vapaaseen valintaan omien resurssien käytöstä.

Opettajan tehtävä on tämän jälkeen pureutua näiden perusoletusten eettiseen perusteltavuuteen. Tässä tapauksessa voidaan pohtia, milloin valinta on aidosti vapaa. Voiko nälkää näkevän ihmisen katsoa tekevän vapaan valinnan hänen ostaessaan ruokaa? Entä kuinka hyvä hinnan mittari maksamisvalmius todellisuudessa on?

Tämän jälkeen siirrytään pohtimaan niitä arvoja, joihin kyseinen teoria pohjautuu. Voi löytyä, kuten tässä tapauksessa, voimakkaat yksilönvapauden ja tehokkuuden arvot, jotka sopivat hyvin hyötyeettiseen ajatteluun. Tässä vaiheessa voi esitellä hyvin lyhyesti eri eettisiä lähestymistapoja ja sitouttaa jo löydetyn lähestymistavan johonkin niistä. Tämän jälkeen voidaan pohtia, mitä tapahtuisi, jos näitä arvoja muunnettaisiin ja valittaisiin esimerkiksi tasa-arvo tai oikeudenmukaisuus taloudellisen toiminnan perusarvoiksi. Millainen ratkaisu tällöin löytyisi esitettyyn ongelmaan?

Kokemuksia toteutuksesta

Tässäkin tapauksessa kokemus osoittaa, että mitä paremmin opiskelijat on saatu lukemaan materiaali etukäteen, sen tehokkaammin päästään itse asiaan opetus-tilanteessa. Tällä kertaa lukumateriaali oli niin provosoiva, ettei opiskelijoita tarvinnut kannustaa keskustelemaan siitä, ja heidän esittämänsä kommentit olivat korkeatasoisia.

³ Muistio on saatavilla esimerkiksi osoitteesta http://en.wikipedia.org/wiki/Lawrence_Summers.

Kommenttien perusteella opettajan oli helppoa löytää erilaisia eettisiä oletuksia, jotka pohjautuivat opiskelijoiden omaan ajatteluun, mikä puolestaan sitoutti opiskelijat keskusteluun ja teorioihin. Keskustelu oli akateemisesti laadukasta ja keskittyi olennaisesti niihin talousteoreettisiin teemoihin, joita luentosarjan aikana tulikin käsitellä.

Ammattietiikka tutuksi

Tämä luento suunniteltiin yhteistyössä Leena Räsäsen ja Vera Mikkilän (maatalous-metsätieteellinen tiedekunta, soveltavan kemian ja mikrobiologian laitos, ravitsemustiede) kanssa.

Tavoite

Luennon tarkoitus on tutustuttaa opiskelijat oman alansa keskeisiin eettisiin kysymyksiin ja antaa heille joitain perusvalmiuksia toimia eettisesti haastavissa tilanteissa. Nämä tavoitteet ovat yhdenmukaisia seuraavien laadukkaan maisterin määreiden kanssa: tutkimus- ja ammattietiikan taju.

Kohderyhmä ja kesto

Harjoituksen kohderyhmänä ovat kolmannen ja sitä ylempien vuosikurssien opiskelijat. Harjoitus kestää kaksi tuntia, ja se sopii sekä luento-, että pienryhmätyöskentelyyn.

Harjoituksen kulku

Tapaaminen aloitetaan esittelemällä, kuinka etiikka on osa kaikkea päätöksentekoa. Tässä kannattaa lähteä asiantuntijuuden ajatuksesta: yliopiston tehtävä on tuottaa asiantuntijoita, ja asiantuntijana toimiminen on monen opiskelijan tulevaisuuden rooli. Asiantuntijan tehtävä on melkein pä määritelmällisesti tehdä vaikeita päätöksiä, sillä helppoihin päätöksiin ei tarvita erityistä asiantuntijuutta. Tämän jälkeen on hyvä pohtia ainakin lyhyesti, mitä ovat eettiset kysymykset verrattuna tieteellisiin ja moraalisiin kysymyksiin: kysymys on, tehdäkö oikein vai väärin ei, mikä on oikein tai väärin.

Tämän jälkeen annetaan esimerkki kyseisen alan ammattilaisen vaikeasta päätöksentekotilanteesta. Ravitsemustieteessä esimerkki oli seuraavanlainen. Ravitsemustieteilijälle tarjotaan yhteistyötä virvoitusjuomayrityksen kanssa. Tarkoituksena on kehittää kivennäisvesi, johon on lisätty D-vitamiinia ja foolihappoa (B-vitamiini). Määrät tulevat olemaan todennäköisesti ravitsemuksellisesti merkityksellisiä, mutta lisäystä suunnitellaan käytettäväksi markkinointivalttina, samoin ravitsemustieteilijän nimeä.

Opiskelijoita pyydetään pohtimaan argumentteja sekä puoltavaan että kieltävään vaihtoehtoon. Tässä tapauksessa voitaisiin kieltäytyä yhteistyöstä ensinnäkin, koska se olisi asiantuntijuuden väärinkäyttöä: asiantuntijuutta ei saa lainata huuhaatieteen tukemiseen (hyve). Toiseksi voitaisiin todeta, että tulos johtaisi kuluttajien juksaamiseen, mikä ei ole eettisesti perusteltavissa (*periaate*), ja kolmanneksi voitaisiin vastata, ettei omalle uralle ole eduksi olla mukana tällaisessa huuhaatutkimuksessa (yksilön hyöty).

Puoltava vastaus voisi liittyä ensinnäkin siihen, että oman työkokemuksen lisääminen on arvokasta ja on oman edun mukaista käyttää mahdollisuus (yksilön hyöty). Toinen vastaus voisi olla, että osana tuotekehittelyä on paremmat mahdollisuudet vaikuttaa projektin suuntaan: *"he palkkaavat kuitenkin jonkun, miksei-vät sitten minua, joka sentään haluan suunnata prosessia mahdollisimman rehelliseen suuntaan"* (kaikkien yksilöiden hyöty). Kolmanneksi voitaisiin todeta, että tämänhän on ihan tyyppinen tapa tehdä bisnestä: *"ei siltä voi vältyä, kyllä tällainen yhteiskunnassa ymmärretään"* (hyöty). Neljänneksi voitaisiin vastata, että kyllä vähäisetkin vitamiinimäärät ovat parempia kuin ei mitään tai että kehittäminen on menossa oikeaan suuntaan (hyöty).

Kun kommentteja kerätään taululle, kannattaa ne jo tässä vaiheessa jakaa kolmeen eri ryhmään: hyötyyn pohjautuviin, periaatteisiin ja hyveisiin. Tämän jälkeen voidaan nopeasti esitellä erilaisia lähestymistapoja ja valaista, kuinka erilaiset johtopäätökset perustuvat täysin erilaisiin lähestymistapoihin. Sen jälkeen voidaan puhua siitä, miten päätöksiä tulisi tehdä eli voidaanko sanoa, että ammattitilanteissa tulisi tehdä päätöksiä erityisesti jonkin lähestymistavan mukaisesti.

Seuraavaksi siirrytään pohtimaan, mikä annetussa esimerkissä on se todellinen eettinen kysymys. Miksi päätöstä on vaikea tehdä ja mitkä arkiset osatekijät vaikuttavat tilannetta? Tässä vaiheessa voidaan esitellä eettistä analyysia laajemminkin, jos aika riittää.

Luennon lopuksi yritetään laajentaa ajattelua siten, että nähdään oman alan kysymyksiä laajemmin. Tueksi voi antaa määrittelyn, jonka mukaan eettisiä kysymyksiä on kolmea perustyyppiä:

- 1) *Toimialan sisäiset*: Miten tutkimusta tai toimintaa organisoidaan?
- 2) *Tutkimuksen ja sen kohteen väliset*: Miten kohdellaan tutkimuskohteita ja kuluttajia?
- 3) *Tutkimuksen ja yhteiskunnan väliset*: Mitä pitäisi tai mitä saa tutkia? Mitä saa tuottaa? Mikä on yrityksen tai yliopiston tehtävä yhteiskunnassa? Kuinka erilaisia toimenpiteitä tulisi rahoittaa?

Tämän jälkeen voidaan opiskelijoita pyytää pienissä ryhmissä miettimään ainakin yksi todellinen ja realistinen kysymys kustakin pääryhmästä. Nämä kerätään lopuksi taululle. Jos etiikkaa haluaa lisätä jatkossakin opetukseen, on tämä lista arvokas osviitta siitä, millaisista kysymyksistä opiskelijat ovat kiinnostuneita.

Kokemuksia toteutuksesta

Tämä luento herätti opiskelijoiden kiinnostuksen. Luento oli erityisen onnistunut, sillä paikalla oli runsaasti laitoksen ansioituneita tutkijoita, jotka toivat mukanaan keskusteluun sellaista syvyyttä ja näkökulmaa, jollaista opiskelijoilla ei vielä voi olla. Materiaalia oli paljon, mikä vaatii opettajalta hyvää ajanhallintaa ja teorioiden tietämystä.

Opiskelun etiikkaa

Tämä luento on kehitelty yhteistyössä Janne Ruohiston (Viikin opetuksen kehittämisspalvelut) kanssa.

Tavoite

Luennon tavoitteena on lisätä opiskelijoiden ymmärrystä yliopisto-opiskelun luonteesta ja kehittää heidän vastuunottokykyään. Ei voida olettaa, että uudet yliopisto-opiskelijat osaavat automaattisesti omaksua yliopisto-opiskelun keskeisen olemuksen. Yksi monesti havaituista ongelmista on nimenomaan vastuunoton puute ja ymmärtämättömyys siitä, missä kulkee hyväksyttävän ja kielletyn yhteistyön rajat. Tämä orientaatioluento on suunniteltu alkusysäykseksi uuteen opiskelu ympäristöön.

Kohderyhmä ja kesto

Harjoituksen kohderyhmänä ovat ensimmäisen vuoden opiskelijat opintojen orientaatiovaiheessa. Harjoituksen kesto on yksi tunti, ja se sopii sekä massa-luennoille että pienryhmiin.

Harjoituksen kulku

Oletetaan massaluentotilanne, jossa suurin osa opiskelijoista on ensimmäisen vuoden opiskelijoita. Lyhyen esittelyn jälkeen aloitetaan esimerkillä opiskelijasta eettisessä päätöksentekotilanteessa. Esimerkki voi olla esimerkiksi seuraavanlainen.

Ryhmässä opiskelija O ei osallistu työntekoon. O valittaa kiirettä ja tulehtuneita perhesuhteita. Lopulta ryhmä päättää jakaa tehtävät kullekin henkilökohtaisesti, jottei O pystyisi hyötymään muiden työpanoksesta ilman omaa osuuttaan. Yllättäen O tuo seuraavaan tapaamiseen erinomaisen tekstin, ja ryhmä palauttaa työnsä ohjaajalle. Seuraavalla viikolla opiskelija T juttelee toisessa ryhmässä opiskelevan ystävänsä A:n kanssa, ja käy ilmi, että O on kopioinut oman osuutensa suoraan A:n papereista ja ilmeisesti lisännyt sinne muutaman tekaistun mittaustuloksen. O oli pyytänyt A:n apua päivää ennen ryhmätapaamista, ja A oli lainannut O:lle omaa työtään.

Esimerkin jälkeen opiskelijoita pyydetään pienissä ryhmissä ensin esittäytymään toisilleen ja sitten pohtimaan, mikä tekee tilanteen ongelmalliseksi. Muutaman minuutin keskustelun jälkeen kerätään ajatuksia taululle, minkä jälkeen pohditaan yhdessä eettisen analyysin antamien kysymysten perusteella tilannetta tarkemmin. Tarkoituksena on syventää opiskelijoiden käsitystä siitä, minkä takia on olemassa tiettyjä sääntöjä ja kannustaa heitä pohtimaan omaa toimintaansa mahdollisimman laajasti.

Ensimmäiseksi pohditaan, miksi vilppi on ongelmallista oikeudenmukaisuuden ja tiedon totuudellisuuden näkökulmasta. Seuraavaksi tulee pohtia, keihin tilanne ja mahdolliset päätökset vaikuttavat. Onko kysymys vain näiden opiskelijoiden välisestä välienselvittelystä? Vai kuuluuko asia koko kurssille tai ehkä jopa tuleville työnantajille, jos laitos saa maineen paikkana, jossa opiskelijat harrastavat vilppiä?

Seuraavaksi tulee puhua velvollisuuksista ja oikeuksista. Meillä on ehkä täydellinen vapaus tehdä mitä haluamme, mutta ei vapautta päättää, miten muut tekemisiimme reagoivat. Onko opiskelijan vastuu siis tehdä työnsä hyvin, auttaa toveria pulassa vai ilmiantaa huomaamansa vilppi? Entä millaisia oikeuksia ja velvollisuuksia voidaan opettajalla tässä tilanteessa katsoa olevan?

Kun päästään puhumaan vaihtoehtoista, on mahdollista laajentaa keskustelua erilaisiin opiskelun ja oppimisen lähestymistapoihin ja erityisesti siihen eroon, joka opettajilla ja opiskelijoilla mahdollisesti on. Opiskelija saattaa esimerkiksi lähestyä arviointia miettien, miten hän suoriutuu arvioinnista mahdollisimman vähällä vaivalla. Opettaja taas miettii, kuinka suunnitella arviointi siten, että se tukee parhaimmalla mahdollisella tavalla opiskelijoiden oppimista. Näistä eroista nousee mielenkiintoisia ristiriitoja liittyen siihen, miten opiskelijat ja opettajat kohtaavat opetustilanteissa.

Tämän jälkeen on hyvä pohtia vaihtoehtoisia ratkaisuja esitettyyn ongelmaan. Tässä vaiheessa on mahdollisuus esitellä erilaisia opiskelijoille tarjolla olevia tukimuotoja ja pohtia laajasti niitä mahdollisuuksia, joita opiskelijoilla on, mutta joista he eivät ehkä ole tietoisia. Tässä yhteydessä voidaan puhua myös henkilökohtaisista opintosuunnitelmista (HOPS).

Kokemuksia toteutuksesta

Luento toteutettiin ensimmäisen kerran elokuussa 2005 yli kahdelle sadalle farmasian ensimmäisen vuoden opiskelijalle. Meitä oli etukäteen varoiteltu olemaan olettamatta suurta dialogia. Ryhmä kuitenkin reagoi positiivisesti esimerkkitapaukseen, ja ajoittain käytiin melko aktiivista keskustelua.

Yksi teema ylitse muiden oli vastuun vastustus. Keskustelijat kyseenalaistivat siis sen, miksi tilanteen tajunneella opiskelijalla olisi mitään vastuuta toimia tilanteessa, sillä eihän hän ollut tehnyt mitään väärää. Tämä tarjosi tilaisuuden puhua vastuusta ja siitä, ettei tietämättömyyttä voi valita. Tekee opiskelija sitten jotain tai ei mitään, on se joka tapauksessa valinta, jonka eettisyyttä on aihetta pohtia.

Opettajan ja opiskelijan vastuusta käytiin kuitenkin luennon paras keskustelu. Oltiin tultu passiiviseen tilanteeseen, jolloin koko opiskelijaryhmästä ei saatu

vastakaikua esitettyyn kysymykseen. Tällöin avattiin opetustilannetta auki keskustelemalla sen kaksisuuntaisuudesta ja siitä, että opiskelijoillakin on vastuuta siitä, millaisiksi opetustilanteet muodostuvat. Esimerkkinä pohdittiin tilannetta, jossa opiskelijat kerta toisensa jälkeen ovat passiivisia ja haluttomia keskustelemaan. Tällöin opettaja vetää luonnollisen johtopäätöksen, ettei ryhmä halua osallistavaa opetusta ja palaa takaisin perinteiseen luentomuotoon. Opiskelijoiden on tällöin turha marista opetuksen tylsyydestä. Kuulopuheiden perusteella tämä ryhmä oli aktivoitunut seuraavien luentojen aikana.

Tutkimusetiikka tutuksi

Tavoite

Yliopisto on viime vuosina keskittänyt merkittävästi huomiota tutkimusetiikan opetuksen kehittämiseen. Tätä kirjoitettaessa alkuvuodesta 2006 oli suunnitteilla tutkimusetiikan ajokortti ja opetusvastuun asettaminen kaikille laitoksille.

Tämän harjoituksen tarkoitus mahtuu luontevasti yliopistolla esitettyihin tavoitteisiin, ja harjoitus voi olla yksi tapa, jolla laitokset vastaavat heille annettuun opetushaasteeseen. Tämän seminaaritapaamisen tavoitteena on siten varmistaa, että opiskelijat ymmärtävät tutkimusetiikan perussäännöt ja osaavat hahmottaa niihin liittyvät eettiset kysymykset. Näiden tavoitteiden voidaan katsoa liittyvän luontevasti seuraaviin laadukkaan maisterin määreisiin: ammatti- ja tutkimusetiikan taju ja tieteellisen ajattelun periaatteiden omaksuminen.

Kohderyhmä ja kesto

Harjoituksen kohderyhmäksi sopivat maisterivaiheen opiskelijat. Harjoitus toteutetaan kahden tunnin seminaaritapaamisena.

Harjoituksen kulku

Aloitetaan esittelemällä tutkimusetiikan yleisesti hyväksytyjä pelisääntöjä: tieteellinen rehellisyys, tunnustus tieteen tekijälle, tieteellinen tarkkuus, älyllinen vapaus, avoimuus, tieteen julkiseksi tekeminen, tieteen yhteiskunnallinen hyödyllisyys ja tieteen metodien yhteiskunnallinen hyväksyttävyys.

Tämän jälkeen pohditaan, mitä nämä pelisäännöt käytännössä tarkoittavat etsimällä pienryhmissä esimerkkejä epäeettisestä ja eettisestä käytöksestä. Esimerkkinä voi olla vaikkapa avoimuus. Avoimuuden periaatetta voidaan rikkoa salaamalla lähteitä, tuloksia tai yhteistyökumppaneita. Avoin tieteellinen toiminta sen sijaan on läpinäkyvää, ja tieto on avoimesti kaikkien saatavilla. On hyvä etsiä mahdollisimman tosia esimerkkejä, mitä helpottaa, jos mukana on muutama kokenempi tutkija tai tutkijaopiskelija.

Seuraavaksi voidaan siirtyä arvioimaan näiden sääntöjen merkitystä tieteelle, eli sitä, mitä tapahtuisi, jos näitä sääntöjä ei olisi. Tarkoituksena on ymmärryksen kautta lisätä opiskelijoiden motivaatiota noudattaa sääntöjä ja toimia eettisesti kestäväällä tavalla omassa työssään. Samalla voidaan pohtia, tulisiko näitä periaatteita muokata tai lisätä listaan jotain, joka paremmin kuvastaisi nykyistä tutkimustodellisuutta.

Tämän jälkeen voidaan siirtyä esittelemään, mitä tapahtuu todellisuudessa, kun näitä sääntöjä rikotaan. Suomalaisesta tutkimusmaailmasta löytyy esimerkkejä ja ulkomailta sitäkin enemmän. Keskustelu voidaan johdattaa pohtimaan reaktioiden eettistä oikeutusta, kiinnijäämisen riskiä tai sitä, miksi tutkijat syyllistyvät vilppiin.

Lopuksi voidaan joko kerrata yhteisesti hyväksi havaitut säännöt tai pyytää opiskelijoita kirjoittamaan oma tutkijan huoneentaulu, jossa he omin sanoin kirjoittavat, millaisia tutkijoita he haluavat olla.

Kokemuksia toteutuksesta

Tämä harjoitus on aina ollut helppo vetää, sillä maisterivaiheen opiskelijat ovat yleensä valveutuneita, ryhmät pieniä, ja aihe on kaikkia selkeästi koskettava. Haasteena on joskus ollut peruspassiivinen ryhmä, jonka saa kuitenkin yleensä aktivoitua pienryhmätyöllä.

Toisen haasteen muodostavat hyvin raadollisesti maailman suhtautuvat opiskelijat, jotka toteavat jo heti alussa, että kaikkihan näitä sääntöjä viilaavat: *"sillai tämä maailma pyörii"*. Tähän voi yrittää vastata joko kaivamalla todisteita siitä, että näin todella on, pohtimalla minkälaisen oikeutuksen muiden väärinkäytökset antavat omalle väärinkäytökselle tai tarjoamalla positiivisia syitä pysyä rehellisenä. Pienellä houkuttelulla saa skeptikotkin yleensä keskusteluun mukaan.

Arvojen huutokauppa

Tämä harjoitus on kehitelty yhteistyössä Risto Willamon (biotieteellinen tiedekunta, bio- ja ympäristötieteiden laitos, ympäristötieteet) kanssa.

Tavoite

Harjoituksen tavoitteena on kehittää opiskelijoiden tietoisuutta oman alan yhteiskunnallisesti merkittävistä eettisistä kysymyksistä ja perusoletuksista. Tavoite on yhdenmukainen seuraavien laadukkaan maisterin määreiden kanssa: kyky ja rohkeus oivaltaa oman tieteenalan ja yhteiskunnan kannalta merkittäviä kysymyksiä ja tutkimusongelmia, ammatti- ja tutkimusetiikan taju.

Kohderyhmä ja kesto

Kohderyhmän muodostavat erityisesti ensimmäisen vuosikurssin perustutkinto-opiskelijat. Harjoitus kestää puolesta kolmeen tuntia. Harjoitus soveltuu parhaiten pienryhmiin, mutta onnistuu hieman muunneltuna myös luentokäytössä.

Harjoituksen kulku

Harjoituksen pohjana on jokin oppiaineeseen liittyvä laaja yhteiskunnallinen kysymys. Se voi olla esimerkiksi eri luonnonsuojelualueiden priorisointi tai rahanjako eri ympäristö-, tutkimus- tai terveydenhuollon kohteisiin. Opiskelijoille jaetaan ennakkoon kuvaukset kahdeksasta eri vaihtoehdosta ja heitä pyydetään tutustumaan niihin pohtien, mitä he itse pitävät kaikkein tärkeimpinä yhteiskunnallisina teemoina tai kohteina.

Harjoitusta tulee alustaa esittelemällä hyvän argumentaation rakennetta tai sitä, miten eettiset ja empiiriset väittämät toimivat yhteistyössä. Näin opiskelijat saavat edes joitain työkaluja esittää omat kantansa harjoituksen aikana. (ks. ”Eettisen argumentaation perusteet” -luku, sivu 54).

Harjoituksessa opiskelijat jaetaan pieniin ryhmiin. Jokaiselle ryhmälle annetaan 100 yksikköä resursseja, jotka voivat olla mikä tahansa yhteismitallinen suure. Opiskelijat päättävät ryhmissä, miten annettu 100 yksikön budjetti jaetaan kahdeksan eri kohteen välillä. Tähän tulee varata aikaa noin 20 minuuttia. Kaikkien ryhmien saatua budjettinsa valmiiksi kerätään kaikkien ryhmien resurssijaot taululle, ja jokaista ryhmää pyydetään lyhyesti perustelemaan oma valintansa. Jokaisen kohteen saamat resurssit summataan, ja listalta tiputetaan pois kaksi kaikkein vähiten resursseja saanutta kohdetta.

Seuraavaksi ryhmiä pyydetään tekemään kuuden jäljelle jääneen kohteen osalta uusi budjettijako, jonka pohjalla on jo aikaisemmin tehty resurssien kohdentaminen (lisäbudjetti). Opiskelijoita voi kannustaa taktikoimaan eli rahoittamaan sellaisia kohteita, joista muut ryhmät eivät ehkä ole kiinnostuneita, mutta jotka omalle ryhmälle tuntuvat erityisen tärkeältä. Budjetit kerätään jälleen taululle, ja ryhmiltä pyydetään puolustuspuhe omille valinnoilleen. Annetut resurssit summataan kuten edellä ja jälleen tiputetaan kaksi huonoiten resursoitua vaihtoehtoa pois.

Jos aika riittää, voidaan pitää vielä kolmas kierros, jolla voidaan ottaa vertailuun uusi näkökulma. Jos esimerkiksi alkukohteina oli kahdeksan ympäristöongelmaa (esim. Itämeren rehevöityminen, ilmastonmuutos, jätemäärien kasvu jne.), voidaan kolmannella kierroksella pyytää vertaamaan jäljelle jääneitä ympäristöongelmia muihin yhteiskunnallisiin ongelmiin (esim. työttömyys, terveydenhuollon ongelmat jne.).

Harjoituksen päätöskeskustelun tulisi keskittyä lopputuloksen eettisyyden arviointiin: menivätkö resurssit oikeasti sinne, minne niiden tulisi eettisesti mennä? Tämän jälkeen pohditaan tällaista huutokauppaa ja kaupantekoa osana yhteiskunnallista päätöksentekoa: mitkä ovat sen hyvät ja huonot puolet ja miten se vaikuttaa niihin päätöksiin joita tehdään?

Kokemuksia toteutuksesta

Tämä harjoitus toteutettiin ympäristönsuojelun opintojen ensimmäisen vuoden orientaatiovaiheen seminaaritapaamisessa. Tavoitteena oli herätellä opiskelijoiden yhteiskunnallista ajattelua. Heillä oli valittavanaan seuraavat ympäristönsuojelun kohteet:

- § luomutuotannon kehittäminen
- § happamoitumisen ehkäiseminen
- § Itämeren rehevöitymisen ehkäiseminen
- § ilmastonmuutoksen torjunta
- § eläinsuojelun edistäminen
- § reilun kaupan tuonnin edistäminen
- § luonnonsuojelualueiden perustaminen
- § jätemäärien vähentäminen (kierrätys ym.)

Opiskelijat työskentelivät erittäin intensiivisesti ja pysyivät aina lisäaikaa oman budjettinsa valmisteluun. Harjoitus selvästi aktivoi heidän ajatteluaan ja vaati heiltä mielipiteiden ja valintojen perustelua.

Etiikan draamatyöpaja

Tämän harjoituksen on kehittänyt Kirsi Kettula-Konttas (maatalousmetsätieteellinen tiedekunta, metsäekonomian laitos).

Tavoite

Harjoitus oli osa *"Etiikka ja vastuullisuus metsäsektorilla"* -kurssia. Harjoituksen tavoitteena oli tarjota opiskelijoille mahdollisuus kerrata, syventää ja soveltaa luennoilla opittua. Samalla haluttiin tehdä näkyväksi, miten eri eettiset lähestymistavat johtavat erilaisiin lopputuloksiin. Harjoitus tarjosi opiskelijoille myös mahdollisuuden syventää itsetuntemustaan, oma suhtautumistaan erilaisiin eettisiin lähestymistapoihin ja eettisiin valintatilanteisiin. Harjoitus antoi lisäksi koke-
musta ryhmätyöstä, esiintymisestä ja argumentaatiosta

Kohderyhmä ja kesto

Harjoituksen kohderyhmän muodostivat metsäalan perustutkinto-opiskelijat. Harjoituksen kesto oli kuusi tuntia kahdessa erässä.

Toteutus

Draamatyöpaja järjestettiin kurssin loppupuolella, jotta opiskelijoilla olisi mahdollisuus soveltaa valtaosaa kurssin sisällöstä työpajan aikana. Halusimme kuitenkin

kin jättää muutaman luentokerran vielä työpajan jälkeen, jotta etiikan opettaja voisi tarvittaessa jatkaa draaman tapahtumien käsittelyä luennoilla.

Draamatarinana ”Suomen Metsäteollisuus Oyj”

Draamatyöpajan lähtökohdaksi valittiin Allan Owensin draamatarina *”Neljä sektoria”* (ks. Owens & Barber 2002 tai Airaksinen 2005), jonka rakenteen pohjalta kehitettiin uusi draamatarina ”Suomen Metsäteollisuus Oyj”. Olimme jo pari vuotta aikaisemmin kokeilleet samankaltaista toteutustapaa, ja siitä saadut kokemukset kannustivat jatkamaan (ks. Kettula-Konttas 2005).

Tässä uudessa tarinassa ”Suomen Metsäteollisuus Oyj” on globaali metsäalan konserni, jolla on tehtaita eri puolilla maailmaa. Harjoituksessa opiskelijat jaettiin neljään tai viiteen ryhmään, joista kukin sai ”johdettavakseen” yhden paperi- tai sellutehtaan. Tehtaat sijaitsivat Suomessa, Ruotsissa, Brasiliassa ja Kiinassa. Olimme keksineet kullekin tehtaalle joitakin perustietoja (sijainti, perustamisvuosi, tuotteet, tuotantomäärät, työntekijöiden määrä, jne.), jotka jaettiin ryhmille. Tehtaiden johtoryhmät järjestäytyivät valitsemalla keskuudestaan toimitusjohtajan ja päättämällä myös muiden ”johtajien” vastualueet ja tittelit. Samalla johtoryhmän jäsenille luotiin roolihahmot nimineen ja sosioekonomisine taustoineen.

Johtoryhmien roolihahmojen luomisen jälkeen jokaiselle tehtaalle arvottiin oma eettinen lähestymistapa eli päätöksentekometodi, jota tehtaan johtoryhmän tuli noudattaa. Harjoituksen jäntevöittämiseksi olimme tehneet joitakin rajauksia päätöksentekometodeihin. Esimerkiksi yhteisöetiikan yhteiseksi hyväksi oli määritelty konsernin hyvä taloudellinen tulos ja yksilöetiikassa yksilöksi oli määritelty tehtaan johtoryhmän jäsen.

Tehtaiden johtoryhmät saivat tehtäväkseen luoda omaa eettistä päätöksentekometodiaan kuvastavan ihannetehtaan. Ihannetehtas toteutettiin isolle paperille joko piirtämällä kuva tehtaasta tai kirjoittamalla iskulauseita tehtaan toiminta-ajatuksista. Johtoryhmille annettiin lisäksi tehtäväksi suunnitella, mihin he käyttäisivät 100 000 euron suuruisen bonusrahan omassa tehtaassaan. Ryhmät esittelivät roolihahmonsaa, tehtaansa ja bonusrahan käyttösunnitelmansa toisilleen ”pääkonttorissa pidettävässä konsernin sisäisessä koulutustilaisuudessa”. Ensimmäinen työskentelykerta päättyi tähän ”koulutustilaisuuteen” ja sen jälkeen pidettyyn lyhyeen reflektointiin.

Toisen työskentelykerran aluksi opiskelijoille kerrottiin, että edellisestä kerrasta oli nyt kulunut viisi vuotta, ja konsernin taloudellinen tilanne oli ratkaisevasti huonontunut. Työskentelykertojen välissä opettaja oli poiminut opiskelijoiden laatimista ihannetehtaista riskitekijöitä ja kehittänyt jokaiselle tehtaalle jonkinlaisen ongelmatilanteen. Ryhmät kokoontuivat pohtimaan tätä muuttunutta tilannettaan. Yllättäen kaikille ryhmille jaettiin myös kirje, jossa konsernin johtoryhmä ilmoitti aikovansa myydä yhden tehtaistaan. Tehtaiden johtoryhmiä pyydettiin nyt laatimaan oma ehdotuksensa myytävästä tehtaasta ja perustelemaan ehdotustaan oman eettisen päätöksentekometodinsa mukaisesti.

”Neljän sektorin” idean mukaisesti myytävän tehtaan päättäminen jätettiin lopulta tehtaiden johtoryhmien keskinäisen neuvottelun varaan. Varsinainen draamatarina päättyi tähän johtoryhmien väliseen neuvotteluun.

Kuten kokemuksellisessa oppimisessa yleensä, myös draamamenetelmiä käytettäessä tietoinen oppiminen tapahtuu pääosin vasta itse kokemuksen jälkeen reflektointivaiheessa. Tämän vuoksi työpajan toisen työskentelykerran loppuun oli varattu runsaasti aikaa tapahtuneen pohtimiselle ja keskustelulle.

Myös reflektoinnissa käytettiin hyväksi toiminnallisia menetelmiä. Opiskelijoita pyydettiin esimerkiksi siirtymään sen tehtaan kohdalle, jossa he oikeasti haluaisivat olla töissä. Tämän jälkeen keskustelua heräsi muun muassa siitä, miksi jonkin tehtaan kohdalla on ruuhkaa ja miksi joku tehdas näytti jäävän lähes kokonaan ilman työntekijöitä. Joskus kävi myös niin, että tehdas, jota neuvottelussa oltiin taktisista syistä myymässä, olikin loppujen lopuksi kaikista halutuin työpaikka.

Opiskelijat jatkoivat reflektointia myös oppimispäiväkirjojen avulla. Vaihtoehtona oppimispäiväkirjan kirjoittamiselle tarjottiin mahdollisuutta osallistua ryhmäkeskusteluun työpajan jälkeisellä viikolla. Tähän mahdollisuuteen opiskelijat eivät kuitenkaan kovin innokkaasti tarttuneet.

Kokemuksia toteutuksesta

Toteuttamamme draamatyöpaja oli käytännön järjestelyiltään melko työläs. Kolmen rinnakkaisryhmän vetäminen saman viikon aikana on jo aikataulullisesti vaativa suoritus, puhumattakaan muusta jaksamisesta. Tämänkaltaisessa draamatarinassa yhden työpajan osallistujamäärää ei voi nostaa nyt enimmäismääränä olleesta 25 opiskelijasta. Opettajalle oli haastetta pitää yllä omaa ja opiskelijoiden virettä vielä perjantain viimeiselläkin draamajaksolla. Koska draamatarinaa kuului, että opettaja analysoi opetuskertojen välissä opiskelijoiden luomia tehtaita ja etsi niistä riskitekijöitä, työpaja teetti opettajalla myös iltatöitä.

Draamatyöpajan toteuttaminen edellyttää yleensä melko suurta yhtenäistä tilaa, jossa pöytiä voidaan ryhmitellä uudelleen ja jossa tilaa jää myös liikkumiselle. Tällaisen tilan löytäminen ei aina ole helppoa, varsinkin jos sitä tarvitaan yli kymmenen tuntia saman viikon aikana.

Vaikka tilanne oli fiktiivinen, opiskelijat kertoivat eettisen päätöksenteon konkretisoituneen työpajan ansiosta. Usein konkretisoituminen merkitsi sitä, että opiskelija havaitsi eettisen päätöksenteon olevan käytännössä yllättävän vaikeaa. Tämä oli juuri sitä, mitä työpajalta haettiinkin: opiskelija ryhtyi itse työstämään omia valmiuksiaan päätöksentekijänä.

Opiskelijat työskentelivät intensiivisesti, ja esimerkiksi tehtaiden toteutukset olivat usein kärjistetyn hauskoja, koska ryhmät olivat ottaneet omasta eettisestä päätöksentekemetodistaan irti kaiken mahdollisen. Tämä sopi työpajan ideaan hyvin, sillä yksi tavoite oli nimenomaan tehdä näkyväksi erilaisten lähestymistapojen vaikutus lopputulokseen.

Lopuksi, kuten arvata saattaa, kukin johtoryhmä puolusti yleensä omaa tehdastaan keinolla millä hyvänsä. Eettiset perustelut unohtuivat varsin nopeasti taloudellisten perustelujen alle, ja tunteetkin nousivat pintaan.

Roolien käyttäminen eettisten ongelmien käsittelyssä vaikuttaa onnistuneelta lähestymistavalta. Opiskelijat uskaltavat paremmin kokeilla erilaisia lähestymistapoja ongelmiin, kun he toimivat roolin suojasta käsin. Kun opiskelija voi sekä toimia fiktion sisällä roolissa että tarkkailla omia ja muiden reaktioita omalla itsenään, hänellä on tarjolla kaksi eri näkökulmaa käsiteltäviin asioihin. Draaman oppimispotentiaalia käsittelevässä kirjallisuudessa tätä tilannetta kutsutaan *eettiseksi kahdentumiseksi* (ks. esim. Heikkinen 2001). Muiden opiskelijoiden reaktiot ja keskustelussa esiin tulevat näkemyserot antavat lisää mahdollisuuksia näkökulmien laajentumiselle.

Draamatyöpajan ideaan kuuluu, että oppiminen voi olla myös hauskaa. Huumorin varjolla voi usein oppia varsin tehokkaasti, joten tietynlainen keveys kuuluu kuvaan eikä sitä tulisi pelätä. Pääasia on, että opettajalla on selkeä tavoite ja hän tietää, mitä on tekemässä. Joidenkin opiskelijoiden maininnat työpajan ensimmäisen opetuskerran liiasta keveydestä kannattaa kuitenkin ottaa huomioon, koska tällainen alkutilanne oli vaikuttanut näiden opiskelijoiden oppimiskokemukseen kielteisesti.

Yksi ratkaisu ongelmaan voisi olla draamatyöpajan tiivistäminen siten, että se toteutetaan kokonaan yhdellä työskentelykerralla. Tämä on täysin mahdollista, mutta samalla voidaan myös menettää jotain ryhmien sitoutumisesta omaan tehtaaseensa ja eettiseen päätöksentekometodiinsa. Toinen mahdollisuus voisi olla lisätä ensimmäiselle opetuskerralle elementtejä, jotka motivoivat opiskelijoita ja antavat opetukselle enemmän sisältöä heti alussa. Kannattaa kuitenkin muistaa, etteivät kaikki opetusmenetelmät sovi kaikille, eikä mikään opetus koskaan miellytä jokaista osallistujaa. Myös draamamenetelmien edut voidaan menettää, jos niistä lähdetään tekemään liikaa kompromisseja.

Palautteen perusteella opiskelijat kokivat draamamenetelmien käytön konkreettisoineen ja syventäneen oppitua sekä antaneen mahdollisuuden uusiin näkökulmiin. Monet olivat yllättyneitä tunteiden merkityksestä neuvottelutilanteessa, vaikka kyseessä oli pelkkä roolileikki. Eettisten argumenttien unohtuminen lopun tiukassa neuvottelutilanteessa oli kokemus, joka näytti jääneen monen opiskelijan mieleen. Toisten mielestä eettisten perusteluiden poisjääminen oli järkyttävää, kun taas toiset pitivät luonnollisena, että yrityselämässä taloudelliset syyt painavat loppujen lopuksi aina eniten. Moni opiskelija totesi hämmentyneensä myös omista reaktioistaan ja roolihenkilönsä käyttäytymisestä draaman kuluessa.

Työpajan jakaminen kahdelle eri opetuskerralle oli selvästi ongelmallista, koska oppimisen kannalta tärkeimmät elementit sijoittuvat vasta draamatarinan loppuun ja siten jälkimmäiseen opetuskertaan. Rakenteellisesti ajatellen ensimmäisellä työskentelykerralla luotiin puitteet, joihin vasta toisella kerralla saatiin sisältöä. Tämän vuoksi ensimmäinen työskentelykerta oli vaikuttanut joidenkin opiskelijoiden silmissä pelkältä leikkimiseltä ja pilvilinnojen rakentamiselta. Muutama opiskelija ilmoitti jättäneensä jopa tulematta toiselle opetuskerralle tämän koetun ”keveyden” vuoksi.

Yleisesti ottaen opiskelijat pitivät draamatyöpajaa varsin sopivana menetelmänä etiikkakurssille. Monet kertoivat olleensa etukäteen melko epäluuloisia draamamenetelmiä kohtaan, mutta muuttaneensa mieltään työpajan aikana. Pienenä varauksena mainittiin kuitenkin usein, että draama on hyvä menetelmä, kunhan sitä ei ole liikaa.

Kaiken kaikkiaan verratessa draamatyöpajalle asetettuja tavoitteita ja opiskelijoilta saatua palautetta tavoitteet näyttivät hyvin saavutetuilta. Tämä oli tunne myös heti työpajojen jälkeen. Etiikan ja draaman yhdistäminen tuntui varsin luontevalta ratkaisulta. Draaman avulla etiikka mitä ilmeisimmin konkretisoitui sekä muuttui toiminnaksi ja kokemukseksi.

LÄHTEET

Airaksinen, R. (2005). Ideat jakoon! Teoksessa P. Korhonen & R. Airaksinen (toim.), Hyvä hankaus – teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja nro 38. Helsinki: Draamatyö.

Clarkeburn H. (2002). "A Test for Ethical Sensitivity in Science". *Journal of Moral Education* 31: 4:439-453.

Heikkinen, H. (2001). Pohdintaa draamakasvatuksen perusteista. Teoksessa P. Korhonen & A-L. Østern, (toim.), *Katarsis – Draama, teatteri ja kasvat.* Jyväskylä: Atena.

Kettula-Konttas, K. (2005). Draamaa metsäekonomian ja markkinoinnin opetuksessa. Teoksessa P. Korhonen & R. Airaksinen (toim.), Hyvä hankaus – teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja nro 38. Helsinki: Draamatyö.

Owens, A. & Barber, K. (2002). *Draamasuunnistus – Prosessidraaman arviointi ja reflektointi.* Helsinki: Draamatyö.

Penn W.P.J. (1990). "Teaching Ethics - A Direct Approach". *Journal of Moral Education* 19:124-138.

Rest J.R. (1986). "Programs and interventions". In J.R. REST (editor): *Moral Development: Advances in Research and Theory.* New York: Praeger.

Schlaefli A., Rest J.R., Thomas. J. (1985). "Does Moral Education Improve Moral Judgement? A Meta-Analysis of Intervention Studies Using the Defining Issues Test". *Review of Educational Research* 55:319-352.

Lisäluettavaa

Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen ja Juhani Pietarinen (toim) (2002). *Tutkijan eettiset valinnat.* Gaudeamus, Helsinki.

Francis L. Macrina (2005). *Scientific Integrity.* ASM Press; 3rd edition, Washington D.C.

David B. Resnik (1998). *The Ethics of Science – an introduction.* Routledge, London.

Baruch Brody (1998). *The Ethics of Biomedical Research.* Oxford University Press, New York.

Deni Elliot and Judy E. Stern (1997). *Research Ethics – reader.* Institute for the Study of Applied and Professional Ethics, University Press of New England.

Olli Loukola, Katinka Lybäck ja Mikko Tervo (toim) (2002). *Arvot, ympäristö ja teknologia.* Yliopistopaino, Helsinki.

Brenda Almond (1995). *Exploring Philosophy.* Blackwell, Oxford.

LIITE 1: HANKKEEN LOPPURAPORTTI

Ammatti- ja tutkimuseettisen opetuksen kehittäminen Viikin kampuksella 1.8. – 31.12.2005

1 Hankkeen tavoitteet ja lähtökohdat

Eettisen opetuksen kehittämishankkeen tavoitteena on ollut edistää kampuksella tutkimus- ja ammattietiikan opetusta laaja-alaisesti kaikissa opintovaiheissa. Tämä tarkoittaa sitä, että eettiset kysymykset huomioidaan erilaisissa oppimistilanteissa läpi opintojen. Yksittäiset etiikankurssit ovat hyödyllisiä, mutta eettisten kysymysten monipuolinen hallinta edellyttää näiden kysymysten liittämistä osaksi olemassa olevaa tieteenalaopetusta.

Tutkimuseetiikkaan kuuluvan kysymykset vilpistä ja hyvästä tieteellisestä toiminnasta, tieteelliseen julkaisemiseen liittyvät eettiset kysymykset, koeläinten ja ihmisten käyttö, rahoittajan valintaan liittyvät kysymykset sekä tieteelliseen yhteistyön eettiset haasteet. Ammattietiikan piiriin kuuluu oman ammatin tai asiantuntijuusalueen soveltamiseen liittyviä kysymyksiä, työyhteisössä toimimisen käytännön kysymyksiä sekä ymmärrystä oman alan tärkeimmistä eettisistä kysymyksistä.

Asiantuntijaksi rekrytoitiin Henriikka Clarkeburn (PhD). Hänen tehtäviksi määriteltiin:

- § Viikin kampuksen laitosten ja yksiköiden eettistä päätöksentekoa sisältävien opintojaksojen kartoittaminen
- § Parhaiden käytänteiden selvittäminen ja yhteistyöverkoston luominen Helsingin yliopistossa
- § Opetushenkilökunnan tuen tarpeen selvittäminen
- § Eettisen päätöksenteon periaatteiden koulutusta opetus- ja tutkimushenkilökunnalle
- § Opetusmateriaalin kehittelyä yhdessä opettajien kanssa
- § Opetusmateriaalin kirjoittaminen ja sen tuottaminen internetkäyttöön
- § Raportin ja suositusten tekeminen

Tämä loppuraportti esittelee ensimmäiseksi hankkeen työskentelytavat ja periaatteet. Sen jälkeen raportissa esitellään jokaisen yllä olevan tehtävän työvaiheita ja tuloksia. Raportti päättyy tiivistettyyn suositukseen etiikanopetuksen kehittämisestä jatkossa.

2 Työskentelytavat

Keväällä 2005 informoitiin kirjeellä laitoksia ja yksiköitä tulevasta erikoisteemasta. Lisäksi otettiin yhteyttä sähköpostitse VOKin yhteyshenkilöihin laitoksilla ja osastoilla. Näiden yhteydenottojen avulla annettiin ennakkotietoa ja etsittiin etiikasta kiinnostuneita ja eettisiä kysymyksiä omassa opetuksessa huomioivia henkilöitä. Heidän kanssaan sovittiin tapaamisia elokuun alusta lähtien. Hankkeen toimintaperiaatteena oli laitosten ja yksiköiden tarpeiden ja olemassa olevan osaamisen huomioiminen.

Tapaamisissa kartoitettiin jo olemassa olevaa etiikanopetusta sekä sellaisia opintojaksoja, joihin olisi mahdollista sisällyttää myös eettisiä elementtejä. Mitään valmista etiikan opetuspakettia ei tarjottu, vaan jokainen yksikkö/opettaja määritteli itse, mihin opintojaksoon eettiset kysymykset parhaiten sopisivat, ja millä menetelmillä näitä kysymyksiä otetaan esille opetuksessa.

Keskusteluiden lähtökohtana oli luoda yhteisymmärrystä siitä, miten eettiset kysymykset eroavat moraalisisista, tieteellisistä ja juridisista kysymyksistä. Toisena tärkeänä lähtökohtana oli se, että etiikan opetuksella tavoitellaan eettisten päätöksentekotaitojen kehittymistä, ei mielipiteiden tai arvojen muuttamista.

Tapaamisia järjestettiin yhteensä 39 ja niihin osallistui 50 Viikin kampuksen henkilökunnan jäsentä, jotka edustivat kaikkia Viikin tiedekuntia, Biotekniikan Instituuttia sekä Viikin tiedekirjastoa. Alla oleva taulukko selvittää tapaamisiin osallistuneiden määrät yksiköittäin.

Biotekniikan instituutti	Biotieteellinen tiedekunta	Eläinlääketieteellinen tiedekunta	Farmasian tiedekunta	Maatalous- metsätieteellinen tiedekunta	Viikin tiedekirjasto
1	5	13	5	24	1

3 Eettistä päätöksentekoa sisältävien opintojaksojen kartoittaminen

Tapaamisten ja opinto-oppaiden opintojaksokuvausten perusteella voidaan todeta, että tutkimus- ja ammattietiikan opetusta on Viikin kampuksella rajallisesti. Moni opettaja sanoi ottavansa eettisiä kysymyksiä esiin tarpeen mukaan, mutta yhteyttä opetussuunnitelmaan oli harvoin dokumentoitu. Tästä poikkeuksena on mainittava kuitenkin ainakin seuraavat yksiköt:

- § Metsäekonomia: Etiikka ja vastuullisuus metsäsektorilla – pakollinen opintojakso (3 op)
- § Ravitsemustiede: Tutkimusetiikan seminaaritapaaminen maisterivaiheen opiskelijoille
- § Lihateknologia: Alan eettisistä kysymyksistä luento ja runsaasti oppimateriaalia tarjolla
- § ABS- ja VGSB -tutkijakoulut: Tutkimusetiikan seminaariohjelma

Koska tapaamisissa ei ollut mahdollista kartoittaa kaikkien opetusta antavien yksiköiden tilannetta, on tätä listaa pidettävä vain viitteellisenä. Kartoitus osoitti, että etiikan opetuksen kehittäminen kampuksella koettiin tarpeellisenä ja ajankohtaisena.

4 Parhaiden käytänteiden selvittäminen ja yhteistyöverkoston luominen

Yliopiston olemassa olevia etiikanopetuksen käytänteitä selvitettiin tapaamalla etiikanopetuksen avainhenkilöitä sekä lääketieteellisessä, humanistisessa että teologisessa tiedekunnassa. Näissä tapaamisissa nousi esille, että yliopistolla vallitseva etiikanopetuksen menetelmä on kehittää opiskelijoiden etiikan taitoja osallistavien opetuskäytänteiden avulla.

Viikin etiikanopetuksen kehittämishanke on kuitenkin erityislaatuinen Helsingin yliopistossa. Viikin hankkeen perusidea poikkeaa muiden kampusten etiikanopetuksesta siten, että etiikan-opettajina toimivat tieteenalojen omat asiantuntijat eikä etiikkaa nosteta erilliseksi opintokokonaisuudeksi. Tällä tavoin etiikkaa sisällytetään osaksi olemassa olevaa tieteenalaopetusta. Selvitystyön yhteydessä esille tulleet muiden kampusten etiikanopetuksen käytänteet perustuvat kohdennettuihin etiikanopintojaksoihin tai tapaamisiin.

5 Opetushenkilökunnan tuen tarpeen selvittäminen

Tämän hankkeen kokemusten perusteella voidaan todeta, että Viikin kampuksella on runsaasti kiinnostusta etiikanopetuksen kehittämiseen. Opettajat kokevat kuitenkin epävarmuutta etiikan opettajina. He kokevat, että heillä on puutteellinen etiikan teorioiden ymmärrys sekä vaikeaa hahmottaa, miten etiikka luontevasti liitetään osaksi omaa tieteellistä opetusta.

Näihin haasteisiin voidaan vastata monipuolisen koulutuksen ja konsultaation avulla seuraavasti:

- § Yleiset opetus- ja tutkimushenkilökunnalle suunnitellut etiikan kurssit (ks. seuraava alaluku)
- § Itseopiskelumateriaalia siitä, mitä etiikka on ja miten sitä voidaan opettaa
- § Henkilökohtaista konsultointia opettajien omien opintojaksojen kehittämiseksi
- § Laitoksen tai tiedekunnan yhteisiä tilaisuuksia, joissa pohditaan, miten etiikanopetuksen osat parhaiten tukevat toisiaan opintojen eri vaiheissa
- § Opetuksen käytännön tukea – tiimiovetusta, malliovetusta tai opetuksen seuraamista

Tapaamisten kautta tuli selkeästi esille se, että oman opetuksen käytännön toteutukseen toivottiin erityisesti käytännönläheistä konsultivoivaa tukea, vaikka omaa koulutautumistakin pidettiin tärkeänä osana etiikanopetuksen kehittämistä.

6 Eettisen päätöksenteon periaatteiden koulutusta opetushenkilökunnalle

Etiikan opetuksen kehittämishankkeen yhteydessä järjestettiin sekä yleistä etiikan koulutusta että kohdennettuja tilaisuuksia laitoksille ja tiedekunnille oman erityisalan opetuksen kehittämiseksi.

Yleisiä etiikankoulutustilaisuuksia olivat:

Eettisen päätöksenteon periaatteet 30.-31.8.2005: Puolentoista päivän koulutuksessa keskityttiin tutkimaan ja oppimaan eettisiä päätöksentekotaitoja ja tekemään päätöksiä erilaisilla päätöksentekometodeilla. Keskeisenä oppimisessa oli tutkijan ja opettajan arkipäivän eettisten kysymysten käsittely ja vastausten löytäminen niihin ongelmiin, joita osallistujat omassa työssään kohtaavat.

Opiskelijan eettiset ongelmat ja niihin vastaaminen 27.9.2005: Puolenpäivän työpaja tarjosi työkaluja vastata haastaviinkin eettisiin kannanottoihin sekä yksilö- että ryhmätilanteissa, selvittää opiskelu- ja tutkimusyhteistyössä esiintyviä eettisiä kysymyksiä sekä kohdata opiskelijoiden omia eettisiä pulmia. Työkalujen perustana oli yksilön eettisen autonomian kunnioitus ja eettisten lähestymistapojen käytännön sovellus. Tilaisuudessa käytiin läpi muun muassa seuraavanlaisia opettamiseen liittyviä eettisiä pulmia:

- § Kuinka paljon tulisi kurssijärjestelyissä joustaa opiskelijoiden tarpeiden mukaan?
- § Miten perustella läsnäolopakkoa?
- § Kuinka kohdata opiskelijan eettiset periaatteet, jotka rajoittavat kurssille osallistumista (esim. kieltäytyminen eläinkokeista)?
- § Miten reagoida havaittuun vilppiin?
- § Kuinka vastata opiskelijan esittämiin voimakkaisiin mielipiteisiin alan käytänteistä?

Miten kirjoitetaan hyvä etiikan case study? 28.10. – 25.11.2005 (verkkokurssi): Pääasiassa verkossa toteutuneen koulutuksen tavoitteena oli tukea opetushenkilökuntaa hyvien eettisten tapausesimerkkien kirjoittamisessa ja niiden liittämisessä osaksi omaa opetusta. Koulutuksen aloitustapaamisessa 28.10. käytiin läpi, millainen on hyvä case study ja ideoitiin miten case studya voidaan käyttää opetuksessa. Kurssin opetusmenetelmänä oli blogien kirjoittaminen, joiden käyttöönottoa ohjeistettiin. Verkkotyöskentelyn aikataulu:

- § I viikko: ideoi omaan opetukseen sopiva esimerkki, joka nostaa esiin alasi eettisiä kysymyksiä
- § II viikko: kirjoita ensimmäinen versio omasta esimerkistäsi muiden luettavaksi ja kommentoi muiden esimerkkejä
- § III viikko: kirjoita uusintavedos omasta esimerkistäsi. Saat palautteen ja loppukommentit omaan esimerkkiisi.
- § IV viikko: julkaise lopullinen esimerkki

Tutkimusohjauksen etiikka 3.11.2005: Puolenpäivän työpaja esitteli mahdollisia malleja tutkimusohjauksen eettisiksi säännöiksi ja tarjosi ratkaisutapoja tilanteisiin, joissa eettisiä vaikeuksia ei voida välttää. Tutkimusohjauksen eettiset kysymykset liittyvät arviointiin, yhteistyön rajaamiseen, julkaisutoimintaan ja apurahojen jakamiseen. Hyvien työsääntöjen laatiminen ennalta vähentää käytännön ongelmia.

Yllä mainittuihin koulutuksiin osallistuttiin eri tiedekunnista seuraavasti:

Biotekniikan instituutti	Biotieteellinen tiedekunta	Eläinlääketieteellinen tiedekunta	Farmasian tiedekunta	Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta	Viihin tiedekirjasto
0	3	8	7	11	0

Kohdennettuja etiikankoulutustilaisuuksia järjestettiin laitosten ja yksiköiden pyynnöstä vastaamaan heidän määrittelemiä kehitystarpeitaan.

Farmasian tiedekunta: puolenpäivän työpaja etiikanopetuksen liittämiseksi osaksi proviisoriopintoja. Koulutus sisälsi etiikan teoriaa ja omien tavoitteiden linjaamista eettisestä näkö-kulmasta. Osallistujia 13.

Ravitsemustiede: koko päivän etiikankoulutus eettisten kysymysten liittämiseksi osaksi koko ravitsemustieteen opintokokonaisuutta. Koulutus sisälsi etiikan teori-

aa, ravitsemustieteen kysymyksiä ja etiikanopetuksen pedagogisia periaatteita. Osallistujia 9.

Viikin tiedekirjasto: Aamupäivän työpaja asiakaspalveluun liittyvien eettisten kysymysten kohtaamisesta. Koulutus sisälsi asiakaspalvelun kysymysten hahmottamista etiikan näkö-kulmasta, kirjaston arvojen muuntamista käytännölliseksi osaksi asiakaspalvelutyötä. Osallistujia 35.

7 Opetusmateriaalin kehittäminen yhdessä opettajien kanssa

Yhteistyö opettajien kanssa muodostui hankkeen laajimmaksi ja tuottoisimmaksi tehtäväksi. Eripituisia etiikanharjoituksia suunniteltiin yhteensä 30:lle eri opintojaksolle. Ensimmäinen opetuskerta tehtiin mahdollisuuksien mukaan yhteistyönä kehittämällä sekä opettajan taitoja että etiikanasiantuntijan aineymmärrystä. Tämän jälkeen pohdittiin harjoitukseen parannusta ja jatkoa tulevina vuosina.

Vaikka laitokset ja yksiköt ovat hyvinkin erilaisia, nousi keskusteluista hyvin yhteneväisiä opetuksen kehittämissuunnitelmia ja tarpeita:

- § Opiskeluun liittyviä eettisiä kysymyksiä, joita tulisi ottaa esiin jo opiskelun alkuvaiheessa
- § Omaan substanssiaiheeseen ja ammattietiikkaan liittyviä eettisiä kysymyksiä, joiden koettiin soveltuvan parhaiten sekä perus- että syventäviin opintoihin
- § Tutkimuseettisiä kysymyksiä, joita tulisi käsitellä viimeistään ennen pro gradu -tutkielman aloittamista

Yleisesti etiikkaa haluttiin sisällyttää olemassa olevaan opetukseen siten, että se tukee substanssiopetusta eikä vie merkittävää osaa opetusajasta. Tämä mahdollistui kehittämällä harjoituksia, joissa opiskelijoilta vaadittiin sekä oman alan tietämystä ja harjoittelua että eettisiä taitoja. Alla esimerkkejä harjoituksista, joita hankkeen aikana kehitettiin yhteistyössä opetushenkilö-kunnan kanssa.

Opiskelun etiikkaa

- § Tavoite: lisätä opiskelijoiden ymmärrystä yliopisto-opiskelun luonteesta ja kehittää heidän vastuunottokykyään
- § Kohderyhmä: 1. vuoden opiskelijat, orientaatiovaihe
- § Harjoitus: Esitellään esimerkki, jossa ryhmätyötilanteessa opiskelijat kopioivat toisiltaan. Keskustellaan, mikä on kopioinnissa ongelmallista, kehen se vaikuttaa, millaisia vastuita ja oikeuksia eri osapuolilla on, ja miten tilanteen voisi ratkaista
- § Kesto: 1h

Luonnon huutokauppa

- § Tavoite: Kehittää opiskelijoiden tietoisuuden tasoa ympäristöön liittyvistä eettisistä kysymyksistä ja perusoletuksista
- § Kohderyhmä: 1. vuoden opiskelijat
- § Harjoitus: Ennakkoon on jaettu kuvauksia erilaista ympäristösuojelullista kohteista ja pyydetty opiskelijoita tutustumaan niihin. Harjoituksessa opiskelijat päättävät ryhmissä, miten annettu budjetti jaetaan eri kohteiden välillä. Ensimmäisen budjettijaon jälkeen vaihtoehtoja vähennetään ja ryhmät tekevät uuden budjettijaon. Kolmannella kierroksella lisätään muitakin kuin ympäristöön liittyviä hankkeita ja pyydetään opiskelijoita jakamaan budjettinsa uudelleen. Jokaisessa vaiheessa opiskelijoita pyydetään esittämään eettisiä perusteluita omalle budjettijaolle.
- § Kesto: 2-3h

Argumentaatioharjoitus

- § Tavoite: Lisätä opiskelijoiden informaatiolukutaitoa, lähdekritiikkiä ja opettaa argumentaation perustaitoja.
- § Kohderyhmä: 1-2. vuoden opiskelijat
- § Harjoitus: Esitellään hyvän argumentin osa-alueet, jonka jälkeen opiskelijat saavat materiaalia omaan alaan liittyvästä eettisesti mielenkiintoisesta aiheesta (esim. geenimuunneltu ruoka, lisäaineet ruokavalmisteissa, asiakkaan ohjeistus apteekissa), joiden perusteella he rakentavat omat argumenttinsa. Näitä testataan yleisessä sykäysväittelyssä, jossa väittely keskeytetään säännöllisin väliajoin, ohjaaja antaa palautetta ja ryhmät saavat aikaa yhdessä pohtia oman argumentaationsa parantamista. Purkuvaiheessa puhutaan erilaisten lähteiden vakuuttavuudesta ja siitä millainen on hyvä lähde lukijan vakuuttamiseksi.
- § Kesto: 3h

Integroitu farmakoterapia-, lääkeneuvonta- ja viestintäkoulutus

- § Tavoite: Opiskelijat oppivat huomaamaan eettisesti ongelmallisia tilanteita jokapäiväisessä apteekkityössä sekä tekemään perusteltuja päätöksiä ja valintoja näissä tilanteissa
- § Kohderyhmä: 2. vuoden farmasian opiskelijat
- § Harjoitus: Kurssilla ei ole erillisiä etiikan harjoitustehtäviä, vaan materiaalina ovat kurssin tilanneharjoituksissa ennenkin käytössä olleet potilastapaukset. Videoitujen tapauksien arviointiin käytettäviin palautelomakkeisiin lisätään yhdeksi arvioitavaksi kohdaksi eettiset ongelmat. Tapauksien purkukeskustelussa ne nostetaan systemaattisesti esille ja keskustellaan myös vaihtoehtoisista ratkaisuista tilanteisiin sekä perusteluista, joita niille on esitettävissä. Apuna käytetään Apteekkitoiminnan eettisiä ohjeita.
- § Kesto: Ei erillistä kestoja, vaan saumattomasti osana kurssia

Luentoharjoitus taloustieteen eettisistä perusoletuksista

- § Tavoite: Havainnollistaa opiskelijoille, että teorioillakin on eettinen perusta ja erityisesti hahmottaa mihin perustuu liberaalinen talousteoria
- § Kohderyhmä: 3. vuoden opiskelijat
- § Harjoitus: Opiskelijat lukevat puhtaan liberaalisen talousteorian pohjalta tehdyn väittämän kurssin aiheesta (ympäristötaloustiede) ja keskustelevat sen ongelmista. Sen jälkeen heille esitellään argumentaation rakenne ja he pohtivat, miten heidän huomionsa siihen sopivat. Siitä seuraa vaihtoehtoisten perusoletusten esittely ja keskustelu millaisia johtopäätöksiä niistä voitaisiin vetää.
- § Kesto 2h

Maisteritutkinnon seminaareihin tutkimusetiikasta

- § Tavoite: Opiskelijat ymmärtävät tutkimusetiikan perussäännöt ja osaavat hahmottaa siihen liittyvät eettiset kysymykset
- § Kohderyhmä: 5. vuoden opiskelijat
- § Harjoitus: Esitellään tutkimusetiikan pelisääntöjä ja etsitään yhdessä määritelmiä esimerkiksi sille, kuinka monta sanaa saa lainata ennen kuin siitä tulee plagiointia ja millaisin perustein määritelmät tehdään.
- § Kesto 2h

8 Opetusmateriaalin kirjoittaminen ja sen tuottaminen internetkäyttöön

Etiikanopetuksen kehittämisestä on tarjolla vain rajallisesti opetusmateriaalia. Erityisenä puutteena voidaan pitää käytännöllisten ohjeiden puutetta etiikanopetuksen sisällyttämiseksi osaksi olemassa olevaa opetusta. Tämä puute nousi esille opettajien kanssa tehdyssä yhteistyössä. Moni opettaja toivoi, että etiikanopetuksesta olisi olemassa jonkinlainen käsikirja, johon he voisivat tukeutua hankkeen loputtua ja jonka avulla he voisivat tukea myös kollegoidensa etiikanopetuksen kehittämistä.

Koska materiaalin tarve oli selkeä ja olemassa olevaa materiaalia ei ollut tarjolla, tähän tarpeeseen päätettiin vastata hankkeen puitteissa. Hankkeen viimeiset kuusi viikkoa käytettiin etiikanopetuksen käsikirjan kokoamiseen ja kirjoittamiseen. Käsikirjaan koottiin hankkeen kokemukset, etiikan teoriaa ja etiikanopetuksen pedagogisia perusteemoja. Materiaalin tarkoituksena on tarjota Viikin opettajille selkeää materiaalia oman etiikanopetuksen kehittämisen tueksi. Lopputuloksena syntyvää noin 100 sivuista julkaisua jaetaan Viikin kampuksella vuoden 2006 aikana. Materiaali on soveltuvien osin saatavilla myös verkossa.

9 Suosituksia etiikanopetuksen jatkokehittelylle

Viikin kampuksella etiikka nähdään tärkeänä osana laadukasta opetusta ja se halutaan sisällyttää olemassa olevaan opetukseen eikä lisätä ylimääräisenä ja/tai ulkoisena vaatimuksena. Samaan aikaan opettajat kaipaavat lisävarmuutta etiikanopettajina ja esimerkkejä siitä, miten eettisiä kysymyksiä voisi ottaa huomioon opetuksessa.

Jatkossa tarvitaan lisäkoulutusta ja ennen kaikkea konsultaatiotukea opettajille, jotka haluavat ottaa eettisiä kysymyksiä huomioon opetuksessaan. Tarvitaan myös tietoisuuden lisäämistä siitä, mitä etiikka voi opetuksessa olla ja lisämotivointia eettisten kysymysten esiin ottamiseen.

Moni hankkeeseen osallistunut tuki ajatusta siitä, että Viikin kampuksella olisi jatkossakin saatavilla lähitukea etiikan asiantuntijalta. Tällaisen ”kampuseetikon” tehtäviin kuuluisi opetuksen kehittäminen konsultoinnin ja koulutuksen avulla, ammattieettisten kysymysten konsultointi, tutkimuseettisten kysymysten tutkimus sekä kampuksen eettisen osaamisen profiilin nostaminen. On oleellista, että kampuseetikolla on luonnontieteellisen työn ymmärrystä ja että hän on asiakaslähtöinen.

Jos kampuseetikkoa ei ole mahdollista saada, olisi tärkeää, että kampuksen opettajille tarjottaisiin jatkossakin mahdollisuus osallistua luonnontieteiden etiikanopetukseen suunnattuun koulutukseen sekä tarjottaisiin mahdollisuutta oman pedagogisen osaamisen kehittämiseen konsultoinnin kautta. Tähän tarpeeseen voidaan vastata räätälöidyillä koulutuksilla ja tilaisuuksilla, jotka on suunnattu joko koko kampukselle tai yksittäisille yksiköille sekä kannustamalla hankkeen yhteydessä valmistellun opetusmateriaalin hyödyntämiseen.

Etiikanopetuksen teoriaa ja kokemuksia
Henriikka Clarkeburn
Viikin opetuksen kehittämispalvelut, julkaisu 2/2006
ISBN 952-10-3280-4